

DÁNYI DEZSŐ

**MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930
NÉHÁNY TERÜLETI, FOGLALKOZÁSI JELLEMZŐ**

I. AZ 1910. ÉS AZ 1930. ÉVI JÁRÁSI HÁZAS TERMÉKENYSÉG

A hazai termékenységsökkenés huszadik század eleji tényét, területi, megyenkénti folyamatát, a magyar és a nemzetközi demográfiai kutatás már sokoldalúan és egybehangzóan igazolta (Acsádi—Klinger 1965, Demény 1968, Klinger 1980, Coale—Watkins 1986, Kamarás 1991, Dányi 1991). A magyarországi fertilitáscsökkenés gazdasági, szociológiai, politikai, pszichológiai és feltehetően egyéb mozgatórugóit azonban mind ez ideig nem sikerült feltérképezni és még kevésbé kvantitatív modellel verifikálni. Emiatt alig illetheti szemrehányás a magyar demográfiát, mert a világirodalom is csak addig jutott el, hogy a demográfiai transitio — és benne a termékenységsökkenés — tényét konstataálta — igaz kifinomult módszerekkel — de egyöntetűen, generálisan megmagyarázni nem tudta (Coale 1986).

A termékenységsökkenés regionális, sokszor mikroregionális kutatása azonban azt sugallja, hogy az országos szintű függő és független változók kapcsolathálya a kisebb területi egységek sokszínű, sokszor ellentétes viselkedésű gazdasági, társadalmi és demográfiai jellemzőire, ezeknek kiegyenlítődéására vezethető vissza (Anderson 1986, Wrigley—Shofield 1981).

Hasznosnak látszik tehát a hazai termékenységsökkenés magyarázata, a jövőbeli kutatások megalapozása érdekében az eddig ismert megyei termékenységi mutatókat a járások termékenységi mutatóival kibővíteni.

Az alábbiakban a 1910. és 1930. évi népszámlálások ez ideig publikálatlan levéltári, dokumentumai alapján mutatjuk be a járások és városok termékenységét, a princetoni termékenységi index módszertanát alkalmazva. (A princetoni házassági termékenységi index, I_g , azt fejezi ki, hogy a házasság nők milyen arányban közelítik meg azoknak a szüléseknek a számát, amelyre akkor kerülne sor, ha a szándékos születéskorlátozást mellőznének. Másként fogalmazva, ha a természetes termékenység állapotában élnék le házasságukat. A képlet szerint:

$$I_g = \frac{B_i}{m_i F_i},$$

ahol a B_i az összes legitim születések száma, m_i az egyes ötéves korcsoportokba tartozó házasság nők száma, F_i az egyes korintervallumok természetes termékenységének tapasztalati együtthatója.)

Nem mulaszthatjuk el köszönetünket kifejezni a KSH Népszámlálásának az előzőekben jelzett levéltári dokumentumok rendelkezésünkre bocsátásáért.

1910. évi ország területén 350 járás házassági termékenységét határoztuk meg és nagyság szerinti rendbe soroltuk (lásd az 1. sz. táblázatot). Ezt követően a közigazgatási egységek száma, valamint a termékenységük szintje szerint kétféle csoportosítást alkalmaztunk.

A járások megoszlása termékenységük szerint, 1910

Kvartilis	A járások száma	A járások házas termékenysége
I.	87	0,207—0,370
II.	88	0,371—0,425
III.	88	0,426—0,461
IV.	87	0,462—0,688
	350	

	A házas termékenység	A járások száma
I.	0,207—0,327	40
II.	0,328—0,447	191
III.	0,448—0,567	116
IV.	0,568—0,688	3
		350

A járások számát négy egyenlő csoportra bontva és termékenységük nagysága szerint rendezve kitűnik, hogy az így nyert kvartilisek termékenységének határértékei között rendre csökken a különbség (ha a negyedik kvartilis két utolsó tagját nem vesszük tekintetbe, akkor a különbség: 163, 54, 35 és 14). Másként fogalmazva a járások termékenységük értéke szerint rendezett, azonos számosságú halmaza egyre szűkebb fertilitási határok között foglal helyet, jelezve, hogy korunkban a magasabb termékenység már korlátos, még akkor is, ha területi kiterjedése el nem hanyagolható nagyságrendű.

Nem mellőzhető azonban az a tény sem, hogy a 350 járás termékenysége igen széles határok között ingadozik, arról tanúskodva, hogy a termékenység országosan — járásonként mérve — igen változatos nagyságrendű volt.

Ha a járásokat termékenységük index értékei szerint bontjuk négy azonos terjedelmű csoportra, akkor megállapítható, hogy a szélső értékekbe sorolható járások száma viszonylag csekély (mindössze 43), és a két középső kvartilisbe tartozó járások száma domináns. Ezeknek termékenysége a természetes termékenységnek mintegy harmada és fele között ingadozik. Kiemelendő, hogy a járások mintegy kilenczted része foglal helyet az említett két középső kvartilisben, tanúsítva, hogy a viszonylag alacsony termékenység már általánossá vált.

Ha a termékenység földrajzi lokalizációjának képét kívánjuk felvázolni akkor a mellékelt (1. sz.) kartogram alapján is szembetűnik, hogy a legalacsonyabb termékenységű járások jól elhatárolható, közel egybefüggő régiókat alkotnak. Az ország legalacsonyabb termékenységű járásai Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyék területén kumulálódnak, illetve, Baranya, Tolna és végül Bars, Hont megyékben. A negyven legalacsonyabb termékenységű járás közül mindössze négy járás található más vármegyékben az említettekén kívül (Árva megyében a Vári, Pozsony megyében a Malackai, Gömör megyében a Putnoki, valamint Zala megyében a Tapolcai járás, ha az Arad megyei Máriaradnai és a Somogy megyei Kaposvári és Szigetvári járásokat az említett alacsony termékenységű subrégiókhoz soroljuk).

A HÁZAS TERMÉKENYSÉG SZELŐ ÉRTÉKEI JÁRÁSONKÉNT 1910

1. térkép

JELMAGYARÁZAT

ERDÉLYBEN		
6	7-3	6
1	2-5	6-10
11	14	18
19	23	30
<i>Érték</i>		
$< 0,224$	0,225 - 0,249	0,250 - 0,274
	0,275 - 0,299	0,300 - 0,324

ERDÉLYBEN		
6-4	3-2	1
40-18	15-6	5-4
3	3	2-1
<i>Érték</i>		
0,500 - 0,524	0,525 - 0,549	0,550 - 0,574
	0,575 - 0,599	0,600 >

Meg kell állapítanunk, hogy a hazai termékenység regionális rajzával kapcsolatban előzőekben leírtak végső fokon nem tartalmaznak új információt. A korabeli népszámlálások kommentátorai, a két világháború közötti demográfusok, a *Coale*-féle termékenységi indexek alkalmazói mindannyian a felsorolt vármegyékben találták a legalacsonyabb termékenységet.

Az alábbiak többletinformációja tehát csak az azonos módszerű, nemzetközi szinten is összevethető, járási mélységű termékenységi adatok közlését tartalmazza.

Kiemeljük és hangsúlyozzuk, hogy a korabeli Magyarországon negyven olyan járás is található, amelyeknek a termékenysége a természetes termékenység felénél nagyobb, tehát kétszerese vagy több mint kétszerese a legalacsonyabb termékenységű járásoknak. A Tatai, Perlaki és Esztergomi járásokon kívül ezek a maximális termékenységű járások az ország északnyugati, északkeleti részén terülnek el, valamint az Alföldön.

Erdély járásainak termékenységét külön is részletezzük. Az elkülönítést történelmi, földrajzi és etnikai körülmények indokolják (lásd a 2. sz. táblázatot).

Az erdélyi járások megoszlása termékenységük szerint, 1910

Kvartilis	A járások száma	A járások házas termékenysége
I.	19	0,273—0,383
II.	20	0,384—0,427
III.	20	0,428—0,458
IV.	19	0,459—0,616
	78	
	A házas termékenység	A járások száma
I.	0,273—0,358	12
II.	0,359—0,445	41
III.	0,446—0,531	22
IV.	0,532—0,616	3
		78

Az erdélyi járásokat úgy jellemezhetjük, hogy túlnyomó többségükben (72 járásban) alacsonyabb volt a termékenység, mint a természetes termékenység fele, de olyan alacsony termékenységű járások mint Magyarországon Erdélyben nem fordulnak elő. A felülről korlátos termékenység sem érvényesül, mert a járások utolsó kvartilisében, mégha a legutolsó és rendkívüli módon kimagasló Nyáradszeredai járástól el is tekintünk (0,616), a kvartilisek határértékei közötti különbségek nem csökkennek (110, 43, 30, 80).

Igen figyelemreméltó, hogy a termékenység két középső kvartilise közel azonos határértékek közé sorolja a járásokat, mint Magyarországon. Azaz ebben az országrészben is a viszonylag alacsony termékenység domináns: a járások nyolcvan százaléka a természetes termékenység közel egyharmada és fele között foglalt helyet.

Az erdélyi járások termékenységének lokalizációs rendjét ábrázoló külön kartogram (2. sz.) azt tanúsítja, hogy a Krassó-Szörény megyei alacsony termékenységű régió áthúzódott Erdélybe is. Hunyad, Szeben, Fogaras, Brassó és Nagy-Küküllő megyék területére, illetve

északkelet felé kanyarodva Fehér és Torda-Aranyos megyék egy részébe. A másik viszonylag alacsony termékenységű terület Kolozs és Szolnok-Doboka megyében formálódott ki, közel összefüggő területen. Erdély keleti részén Csík, Háromszék, Udvarhely megyékben található Erdély legnagyobb termékenységű tája, valamint az ország közepén Alsó-Fehér, Kis-Küküllő és Torda-Aranyos, egymással határos járásaiiban.

A magyarországi városok termékenysége ugyanolyan alacsony szintről indul, mint a járások termékenységének minimális szintje. Jellemző azonban, hogy a 104 városnak több mint a fele a természetes termékenységnek még az egyharmadát sem éri el és mindössze három város jeleskedhet a természetes termékenység felét meghaladó értékkel (lásd a városok termékenységét nagyságrend szerint tartalmazó 3. sz. táblázatot).

Az erdélyi városok termékenységének minimális és maximális értéke kisebb, mint az erdélyi járások termékenységének minimális, illetve maximális értéke. A 27 városból 20 város termékenysége alacsonyabb, mint a természetes termékenység egyharmada és egy sincs, amely meghaladta volna a természetes termékenység felét jelző indexszámot.

A városok termékenysége tehát nem csak átlagértékei szerint alacsonyabb, mint a járások termékenysége, de úgy is jellemezhető, hogy gyakrabban foglalják el az alacsony termékenységű átlagértékeket, mint a járások (lásd a 4. sz. táblázatot).

A városok megoszlása termékenységük szerint, 1910

Kvartilis	A városok száma	A városok házas termékenysége
I.	26	0,193—0,280
II.	26	0,281—0,324
III.	26	0,325—0,370
IV.	26	0,371—0,556
	104	
	A városok termékenysége	A városok száma
I.	0,193—0,283	28
II.	0,284—0,375	47
III.	0,376—0,466	23
IV.	0,467—0,556	6
		104

Az erdélyi városok megoszlása termékenységük szerint, 1910

Kvartilis	A városok száma	A városok házas termékenysége
I.	6	0,210—0,254
II.	7	0,255—0,282
III.	7	0,283—0,304
IV.	6	0,305—0,476
	26	
	A városok termékenysége	A városok száma
I.	0,210—0,276	11
II.	0,277—0,343	11
III.	0,344—0,410	2
IV.	0,411—0,476	2
		26

A városokat termékenységük nagysága szerint alig foglalhatjuk egybe földrajzilag elhatárolható halmazokba, régiókba.

*

Az 1930. évi népszámlás adatai alapján is meghatároztuk a járások és a városok termékenységét, a princetoni indexek szerint, ismét kétféle nagyság szerinti csoportosítást alkalmazva (lásd az 5. és 6. sz. táblázatokat).

A járások megoszlása termékenységük szerint, 1930

Kvartilis	A járások száma	A járások házas termékenysége
I.	36	0,147—0,242
II.	37	0,243—0,278
III.	37	0,279—0,303
IV.	27	0,304—0,401
	147	
	A járások termékenysége	A járások száma
I.	0,147—0,310	9
II.	0,211—0,274	60
III.	0,275—0,338	66
IV.	0,339—0,401	12
		147

Az 1930. évi ország területén a járások mintegy negyedében alacsonyabb a termékenység mint a természetes termékenység egynegyede és nyolc járásban az egyötödét sem éri el. A járások zöme (85%-a) a természetes termékenység egyötöde és egyharmada közötti intervallumba sorolódik. Egy tucat járásban azonban kétszer olyan nagy a termékenység mint a legalacsonyabb kvartilisbe tartozó járásoknál.

A legalacsonyabb termékenységű járások Szeged, Makó, Békéscsaba, Mohács és elsősorban Budapest körül találhatók (már nem az Ormánságban a legalacsonyabb a termékenység). A negyven legalacsonyabb termékenységű járás közül 18 Baranya, Somogy és Tolna megye területén foglal helyet (mindössze négy járást hagyva ki ebből a három megyéből). Dél-Alföldön, Bács, Csongrád, Csanád, Békés megyék területén rajzolható ki a másik igen alacsony termékenységű táj. A harmadik alacsony termékenységű subrégió Budapestet veszi körül, a Váci járástól dél felé haladva Csepel-sziget déli csücskéig (hat járást alkotnak).

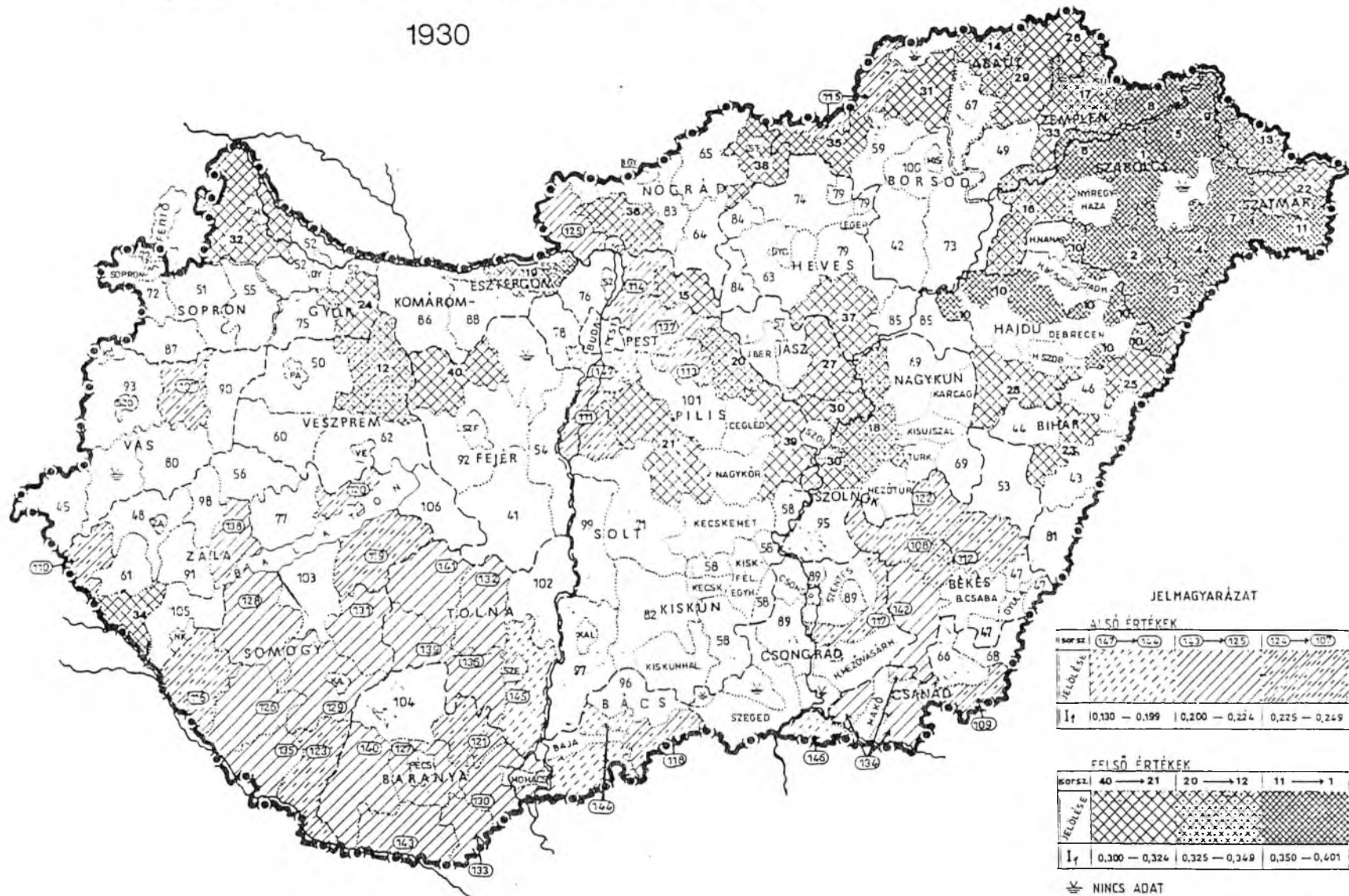
A legkedvezőbb termékenységű járások az ország északkeleti részében fekszenek: Szabolcs, Szatmár, Abaúj megye területén — még Borsod megye egy része is idetartozik — úgyszólván teljesen zárt, összefüggő régiót alkotva. Alacsonyabb szintű ugyan a termékenység Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megye néhány járásában — Eger, Gyöngyös városoktól délre Mezőtúr, Kecskemét, Nagykőrös határáig —, és majdnem összefüggő egymással érintkező járásokból áll. Végül a harmadik viszonylag kedvezőbb termékenységű táj Pápa, Győr, Veszprém, Székesfehérvár városok között elterülő járásokból alakult ki, az Észak-Dunántúlon, ide sorolva a Mosonmagyaróvári járást is (lásd a 3. sz. kartogramot).

AZ ÖSSZES TERMÉKENYSÉG SZÉLSŐ ÉRTÉKEI JÁRÁSOK SZERINT

1930

118

DÁNYI DEZSŐ

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Az 1930. évi adataink tehát igen jellemző, korábbi megyei adatainkat némileg korrigáló területi megoszlást mutatnak. Az alacsony termékenységű régiók és a legmagasabb termékenységű tájak összefüggő és egymástól elhatárolható területi egységeket alkotnak, rendszerint magukon viselve a korábbi évtizedek termékenységi szintjének jellemzőit. Az alacsony termékenységű tájak azonban az 1930-as évekre megnövekedtek és általában északabbra húzódtak a Dunántúl és az Alföld közepe felé.

A járások termékenységének 1910 és 1930 évek közötti változását sajnos — a közigazgatási területi módosítások miatt — csak 133, legnagyobb részt azonos területű járás szerint mutathatjuk be.

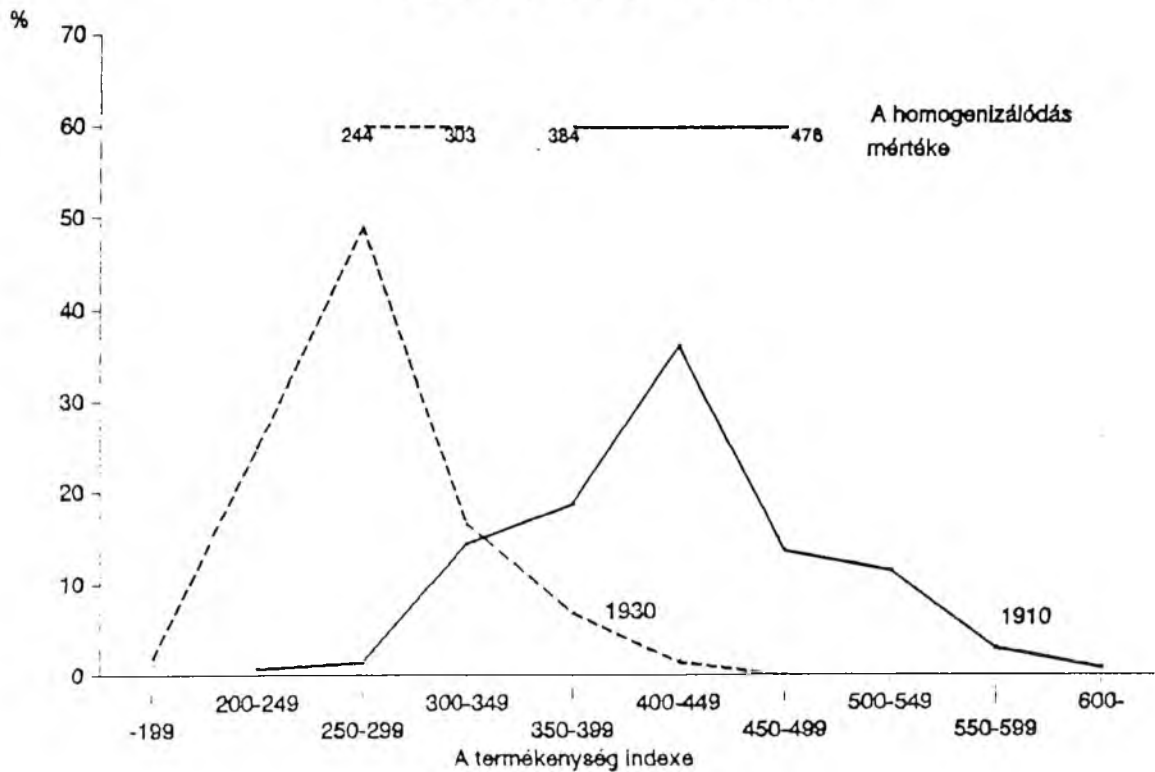
A járások termékenysége 1910-ben és 1930-ban¹

A termékenység	A járások száma		%	
	1910	1930	1910	1930
—0,199	—	2	—	1,5
0,200—0,249	1	33	0,8	24,8
0,250—0,299	2	65	1,5	48,9
0,300—0,349	19	22	14,3	16,5
0,350—0,399	25	9	18,7	6,8
0,400—0,449	48	2	36,1	1,5
0,450—0,499	18	—	13,5	—
0,500—0,549	15	—	11,3	—
0,550—0,599	4	—	3,0	—
0,600—	1	—	0,8	—
Együtt	133	133	100,0	100,0

¹ Megközelítően azonos területű járásokat véve tekintetbe.

Az 1910-ben és 1930-ban azonos területű járások termékenységének megoszlása egyértelműen tanúsítja, hogy Magyarország első világháború utáni területén jelentős mértékben csökkent a termékenység. 1930-ban már nem is található olyan járás, amelyben a termékenység 0,450 indexértéknél nagyobb, holott, 1910-ben ugyanezen területen még a járások mintegy negyedrésze sorolódott ebbe az intervallumba.

A járások számának megoszlása termékenységük szerint, %
1910, 1930 (az ország mai területén)

A két görbe első tekintetre két ország területi termékenységének megoszlását ábrázolja, valójában azonban ugyanazon ország fertilitásának területi ábrája, két évtizednyi távolságban. A görbék Magyarország trianoni területén 1910 és 1930 között lejárlott termékenység átalakulás, átrendeződés legfőbb vonásait tükrözik.

Jellemző, hogy mennél magasabb volt 1910-ben a járások termékenysége, általában annál nagyobb arányú volt a termékenységcsökkenés 1930-ig. Baranya, Tolna, Somogy és Zala megye igen sok járásában azonban az 1910. évi viszonylag alacsony termékenység (0,250–0,333) tovább süllyedt, olykor 30–40%-kal, megközelítve a magasabb termékenységű alföldi járások termékenységcsökkenésének arányát. Szabolcs, Szatmár megye néhány járásában ellenben (Nyírbogdány, Mátészalka, Csenger, Nyírbátor stb.) az 1910. évi viszonylag magas (0,400–0,500) termékenység csak 15–25%-kal hanyatlott, sokkal kisebb arányban, mint az ország többi, magas termékenységű táján.

A termékenység általános területi csökkenése tehát, olykor rendhagyó sajátosságokkal vegyült.

1. tábla

Járások házas termékenysége
(Princeton index)
1910.
Magyarország

Sorsz.	Járás	Megye	I_x
1.	Fehértemplomi	Temes	0.207
2.	Buzásfűrdői	Temes	0.234
3.	Ráczkevei	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.235
4.	Oraveczabányai	Krassó-Szörény	0.237
5.	Siklósi	Baranya	0.248
6.	Marosi	Krassó-Szörény	0.250
7.	Perjámosi	Torontál	0.250
8.	Máriaradnai	Arad	0.255
9.	Szentlőrinczi	Baranya	0.262
10.	Lippai	Temes	0.263
11.	Kevevárai	Temes	0.268
12.	Központi	Temes	0.272
13.	Központi	Tolna	0.273
14.	Bozovicsi	Krassó-Szörény	0.275
15.	Vámosmikolai	Hont	0.281
16.	Temesrékási	Temes	0.281
17.	Korponai	Hont	0.282
18.	Vingai	Temes	0.294
19.	Dettai	Temes	0.300
20.	Facsáti	Krassó-Szörény	0.302
21.	Simontornyai	Tolna	0.303
22.	Báti	Hont	0.303
23.	Vári	Árva	0.305
24.	Boksánbányai	Krassó-Szörény	0.305
25.	Resiczabányai	Krassó-Szörény	0.305
26.	Baranyavári	Baranya	0.311
27.	Pécsi	Baranya	0.314
28.	Kaposvári	Somogy	0.314
29.	Szigetvári	Somogy	0.314
30.	Malaczkai	Pozsony	0.314
31.	Nagyszentmiklósi	Torontál	0.315
32.	Mohácsi	Baranya	0.318
33.	Csenei	Torontál	0.318
34.	Verseczi	Temes	0.320
35.	Lévai	Bars	0.321
36.	Putnoki	Gömör és Kis-Hont	0.322
37.	Orsovai	Krassó-Szörény	0.323
38.	Tapolczai	Zala	0.324
39.	Gácsi	Nógrád	0.324
40.	Ipolysági	Hont	0.326
41.	Igali	Somogy	0.328
42.	Teregovai	Krassó-Szörény	0.329
43.	Ujaradi	Temes	0.329

DÁNYI DEZSŐ

Sorsz.	Járás	Megye	I_k
44.	Alibunári	Torontál	0.329
45.	Keszthelyi	Zala	0.331
46.	Nagykanizsai	Zala	0.331
47.	Balassagyarmati	Nógrád	0.331
48.	Trsztenai	Árva	0.332
49.	Csurgói	Somogy	0.333
50.	Balatonfüredi	Zala	0.333
51.	Nagysomkúti	Szatmár	0.333
52.	Muraszombati	Vas	0.334
53.	Temesi	Krassó-Szörény	0.335
54.	Karánsebesi	Krassó-Szörény	0.336
55.	Nagyatádi	Somogy	0.337
56.	Tamási	Tolna	0.337
57.	Enyingi	Veszprém	0.338
58.	Tornaljai	Gömör és Kis-Hont	0.338
59.	Módosi	Torontál	0.338
60.	Tabi	Somogy	0.341
61.	Marczali	Somogy	0.342
62.	Nagymihályi	Zemplén	0.342
63.	Kulai	Bács-Bodrog	0.343
64.	Sátoraljaújhelyi	Zemplén	0.343
65.	Alsókubini	Árva	0.344
66.	Füzéri	Abauj-Torna	0.345
67.	Jámi	Krassó-Szörény	0.347
68.	Homonnai	Zemplén	0.348
69.	Bajai	Bács-Bodrog	0.349
70.	Völgységi	Tolna	0.350
71.	Gálszécsi	Zemplén	0.350
72.	Barcsi	Somogy	0.352
73.	Ipolynyéki	Hont	0.352
74.	Lugosi	Krassó-Szörény	0.352
75.	Nagybicscei	Trencsén	0.353
76.	Hegyháti	Baranya	0.354
77.	Zombori	Bács-Bodrog	0.354
78.	Kalocsai	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.354
79.	Lemesi	Sáros	0.354
80.	Dombóvári	Tolna	0.355
81.	Alsólendvai	Zala	0.359
82.	Ratkói	Gömör és Kis-Hont	0.359
83.	Nagyőrcei	Gömör és Kis-Hont	0.360
84.	Váczi	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.364
85.	Ungvári	Ung	0.364
86.	Námesztói	Árva	0.365
87.	Nagykaposi	Ung	0.368
88.	Zsomolyai	Torontál	0.369
89.	Zólyomi	Zólyom	0.370
90.	Palánkai	Bács-Bodrog	0.371
91.	Bégai	Krassó-Szörény	0.373
92.	Szobi	Hont	0.374
93.	Tornovai	Arad	0.374
94.	Csáki	Temes	0.374
95.	Csaccai	Trencsén	0.375
96.	Túróczszentmártoni	Túrócz	0.375
97.	Topolyai	Bács-Bodrog	0.377
98.	Rozsnyói	Gömör és Kis-Hont	0.377

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Sorsz.	Járás	Megye	I _g
99.	Nagyhalmágyi	Arad	0.378
100.	Lengyeltóti	Somogy	0.380
101.	Liptóújhelyi	Liptó	0.381
102.	Szobránczi	Ung	0.381
103.	Vágújhelyi	Nyitra	0.382
104.	Rimaszombati	Gömör és Kis-Hont	0.382
105.	Novai	Zala	0.383
106.	Székesfehérvári	Fejér	0.384
107.	Sajószentpéteri	Borsod	0.384
108.	Kisszuzsájhelyi	Trencsén	0.385
109.	Felsőörsi	Vas	0.386
110.	Veszprémi	Veszprém	0.386
111.	Pacsa	Zala	0.386
112.	Szeniczei	Nyitra	0.386
113.	Ujvidéki	Bács-Bodrog	0.388
114.	Bártfai	Sáros	0.388
115.	Szenczi	Pozsony	0.389
116.	Vágbeszterczei	Trencsén	0.390
117.	Pécsváradi	Baranya	0.391
118.	Liptószentmiklósi	Liptó	0.392
119.	Nagylaki	Csanád	0.392
120.	Szentgotthárdi	Vas	0.393
121.	Szikszói	Abauj-Torna	0.393
122.	Tornai	Abauj-Torna	0.393
123.	Besztercebányai	Zólyom	0.394
124.	Kassai	Abauj-Torna	0.394
125.	Mezőcsáti	Borsod	0.394
126.	Girálti	Sáros	0.394
127.	Zalaszentgróti	Zala	0.395
128.	Világosi	Arad	0.395
129.	Gönczi	Abauj-Torna	0.396
130.	Tiszafüredi	Heves	0.397
131.	Dunavecsei	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.397
132.	Párdányi	Torontál	0.398
133.	Letenyei	Zala	0.399
134.	Kismartoni	Sopron	0.400
135.	Késmárki	Szepes	0.400
136.	Nagymartoni	Sopron	0.401
137.	Sümegi	Zala	0.401
138.	Pápai	Veszprém	0.402
139.	Hódsági	Bács-Bodrog	0.402
140.	Rózsáhegyi	Liptó	0.403
141.	Tokaji	Zemplén	0.403
142.	Körmendi	Vas	0.404
143.	Stubnyafürdői	Túróc	0.404
144.	Szepesszombati	Szepes	0.404
145.	Losonczy	Nógrád	0.405
146.	Edelényi	Borsod	0.406
147.	Puhói	Trencsén	0.407
148.	Mezőlaborcai	Zemplén	0.409
149.	Szakolczai	Nyitra	0.410
150.	Németlipcsei	Liptó	0.411
151.	Kispesti	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.411
152.	Bodrogközi	Zemplén	0.411
153.	Czellődömölki	Vas	0.412

DÁNYI DEZSŐ

Sorsz.	Járás	Megye	I _r
154.	Garamvölgyi	Gömör és Kis-Hont	0.412
155.	Szerencsi	Zemplén	0.413
156.	Kőszegi	Vas	0.414
157.	Trencsényi	Trencsén	0.415
158.	Újmoldovai	Krassó-Szörény	0.415
159.	Nógrádi	Nógrád	0.416
160.	Illavai	Trencsén	0.416
161.	Tiszai felső	Jász-Nagykun-Szolnok	0.416
162.	Biharkeresztesi	Bihar	0.416
163.	Jászsági felső	Jász-Nagykun-Szolnok	0.419
164.	Tiszai alsó	Jász-Nagykun-Szolnok	0.421
165.	Nagybeleznai	Ung	0.421
166.	Magyarpécsai	Arad	0.421
167.	Antalfalvai	Torontál	0.421
168.	Szombathelyi	Vas	0.422
169.	Devecseri	Veszprém	0.422
170.	Orosházi	Bihar	0.422
171.	Székelyhidi	Bihar	0.422
172.	Derecskei	Bihar	0.423
173.	Bácsalmási	Bács-Bodrog	0.424
174.	Miskolczi	Borsod	0.424
175.	Zilahai	Szilágys	0.424
176.	Nagybecskereki	Torontál	0.424
177.	Csepregi	Sopron	0.425
178.	Sárvári	Vas	0.425
179.	Párkányi	Esztergom	0.425
180.	Cserháti	Abauj-Torna	0.425
181.	Sokoróaljai	Győr	0.426
182.	Kisjenői	Arad	0.426
183.	Békési	Bihar	0.427
184.	Fehérgyarmati	Szatmár	0.429
185.	Szinyérváraljai	Szatmár	0.429
186.	Dunaföldvári	Tolna	0.430
187.	Központi	Csanád	0.430
188.	Magyaróvári	Moson	0.432
189.	Zalaegerszegi	Zala	0.432
190.	Dadai alsó	Szabolcs	0.432
191.	Szécsényi	Nógrád	0.433
192.	Nagyszombati	Pozsony	0.433
193.	Egri	Heves	0.433
194.	Hevesi	Heves	0.434
195.	Eperjesi	Sáros	0.434
196.	Szepesófalusi	Szepes	0.434
197.	Szepesváraljai	Szepes	0.434
198.	Szarvasi	Bihar	0.434
199.	Csáktornyai	Zala	0.435
200.	Alsóvereczeki	Bereg	0.435
201.	Szilágycsehi	Szilágys	0.435
202.	Kapuvári	Sopron	0.436
203.	Nagybányai	Szatmár	0.436
204.	Gödöllői	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.437
205.	Törökkanizsai	Torontál	0.437

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Sorsz.	Járás	Megye	I _E
206.	Bijai	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.438
207.	Felsővízkövi	Sáros	0.438
208.	Rajkai	Moson	0.439
209.	Titeli	Bács-Bodrog	0.439
210.	Sztropkói	Zemplén	0.439
211.	Garamszentkereszti	Bars	0.440
212.	Sziráki	Nógrád	0.440
213.	Aradi	Arad	0.440
214.	Pancsovai	Torontál	0.440
215.	Soproni	Sopron	0.442
216.	Szerednyei	Ung	0.443
217.	Vasvári	Vas	0.444
218.	Óbecsei	Bács-Bodrog	0.444
219.	Szeghalmi	Bihar	0.444
220.	Avasi	Szatmár	0.444
221.	Pusztai	Győr	0.445
222.	Kiskőrösi	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.445
223.	Krasznai	Szilágý	0.445
224.	Felsőpulyai	Sopron	0.446
225.	Nyitrazsámbokréti	Nyitra	0.446
226.	Mezőkövesdi	Borsod	0.446
227.	Borosjenői	Arad	0.446
228.	Gesztési	Komárom	0.447
229.	Csornai	Sopron	0.447
230.	Dunaszerdahelyi	Pozsony	0.447
231.	Sárospataki	Zemplén	0.447
232.	Tasnádi	Szilágý	0.447
233.	Bánlaki	Torontál	0.447
234.	Érmihályfalvai	Bihar	0.448
235.	Szalárdi	Bihar	0.448
236.	Tenkei	Bihar	0.448
237.	Tiszavölgyi	Máramaros	0.448
238.	Tiszai	Szabolcs	0.448
239.	Oszlányi	Bars	0.449
240.	Báni	Trencsén	0.449
241.	Ózdi	Borsod	0.449
242.	Németújvári	Vas	0.450
243.	Zsolnai	Trencsén	0.450
244.	Berettyóújfalusi	Bihar	0.450
245.	Izavölgyi	Máramaros	0.450
246.	Verebélyi	Bars	0.451
247.	Privigyei	Nyitra	0.451
248.	Pétervásári	Heves	0.451
249.	Héthársi	Sáros	0.451
250.	Nagyszalontai	Bihar	0.451
251.	Szatmárnémeti	Szatmár	0.451
252.	Nagykikindai	Torontál	0.451
253.	Zentai	Bács-Bodrog	0.453
254.	Tószigetcsilízközi	Győr	0.455
255.	Zsibói	Szilágý	0.455
256.	Borossebesi	Arad	0.455
257.	Breznóbányai	Zólyom	0.458

DÁNYI DEZSŐ

Sorsz.	Járás	Megye	I _r
258.	Lőcsei	Szepes	0.458
259.	Ólublói	Szepes	0.458
260.	Perecsenyi	Ung	0.458
261.	Mezőkaszonyi	Bereg	0.459
262.	Tiszántúli	Ugocsa	0.459
263.	Aranyosmaróti	Bars	0.460
264.	Erdődi	Szatmár	0.460
265.	Miavai	Nyitra	0.462
266.	Nyírbátori	Szabolcs	0.462
267.	Csengeri	Szatmár	0.463
268.	Tiszaháti	Bereg	0.464
269.	Nezsideri	Moson	0.465
270.	Füleki	Nógrád	0.467
271.	Békéscsabai	Bihar	0.467
272.	Sugatagi	Máramaros	0.467
273.	Tiszáninneri	Ugocsa	0.467
274.	Belényesi	Bihar	0.468
275.	Gölniczbányai	Szepes	0.469
276.	Béli	Bihar	0.469
277.	Pöstyéni	Nyitra	0.470
278.	Dolhai	Máramaros	0.471
279.	Visói	Máramaros	0.471
280.	Udvardi	Komárom	0.473
281.	Kisszebeni	Sáros	0.473
282.	Kisvárdai	Szabolcs	0.474
283.	Szilágyosmlyói	Szilágy	0.474
284.	Felvidéki	Bereg	0.475
285.	Nagyszalatnai	Zólyom	0.476
286.	Mátészalkai	Szatmár	0.476
287.	Apatini	Bács-Bodrog	0.477
288.	Móri	Fejér	0.478
289.	Váli	Fejér	0.478
290.	Zsablyai	Bács-Bodrog	0.478
291.	Sárréti	Bihar	0.478
292.	Tiszántúli	Csongrád	0.480
293.	Cséffai	Bihar	0.480
294.	Hajduszoboszlói	Hajdu	0.480
295.	Adonyi	Fejér	0.481
296.	Zirczi	Veszprém	0.482
297.	Dadai felső	Szabolcs	0.483
298.	Somorjai	Pozsony	0.484
299.	Iglói	Szepes	0.486
300.	Nagykállói	Szabolcs	0.486
301.	Sárbogárdi	Fejér	0.487
302.	Latorczai	Bereg	0.487
303.	Galántai	Pozsony	0.488
304.	Munkácsi	Bereg	0.488
305.	Kisszentmiklósi	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.489
306.	Hajduböszörményi	Hajdu	0.489
307.	Hatvani	Heves	0.490
308.	Tiszáninneri	Csongrád	0.491
309.	Jászágó alsó	Jász-Nagykunszabolcs	0.491

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910–1930

Sorsz.	Járás	Megye	I _g
310.	Ökörmezői	Máramaros	0.496
311.	Margittai	Bihar	0.498
312.	Nagykárolyi	Szatmár	0.498
313.	Tatai	Komárom	0.500
314.	Csongrádi	Csongrád	0.500
315.	Magyarcsékei	Bihar	0.500
316.	Gyöngyösi	Heves	0.501
317.	Gyomai	Bihar	0.501
318.	Gyulai	Bihar	0.502
319.	Galgóczi	Nyitra	0.503
320.	Huszi	Máramaros	0.503
321.	Nyírbogdányi	Szabolcs	0.503
322.	Vágsellyei	Nyitra	0.505
323.	Szigeti	Máramaros	0.505
324.	Taracsvizi	Máramaros	0.506
325.	Técsői	Máramaros	0.507
326.	Központi	Bihar	0.508
327.	Vaskóhi	Bihar	0.510
328.	Esztergomi	Esztergom	0.512
329.	Élesdi	Bihar	0.512
330.	Pomázi	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.514
331.	Perlaki	Zala	0.516
332.	Nyitrai	Nyitra	0.517
333.	Battonyai	Csanád	0.519
334.	Pozsonyi	Pozsony	0.520
335.	Tiszai közép	Jász-Nagykun-Szolnok	0.522
336.	Nagytapolcsányi	Nyitra	0.523
337.	Csallóközi	Komárom	0.525
338.	Ligetljai	Szabolcs	0.528
339.	Szolyvai	Bereg	0.529
340.	Törökbecsei	Torontál	0.529
341.	Abonyi	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.531
342.	Eleki	Arad	0.533
343.	Érsekújvári	Nyitra	0.543
344.	Kiskunfélegyházi	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.543
345.	Nagykátai	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.548
346.	Központi	Hajdu	0.548
347.	Mezőkovácsházai	Csanád	0.552
348.	Alsódabasi	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.561
349.	Szinnai	Zemplén	0.585
350.	Varannói	Zemplén	0.604
351.	Monori	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.688

*A járások házas termékenysége
(Princeton index)
1910.
Erdély*

Sorsz.	Járás	Megye	I _e
1.	Vajdahunyad	Hunyad	0.273
2.	Hátszegi	Hunyad	0.296
3.	Marosillyei	Hunyad	0.297
4.	Alsóárpási	Fogaras	0.306
5.	Kőrösbányai	Hunyad	0.327
6.	Pujai	Hunyad	0.328
7.	Kápolnokmonostori	Szolnok-Doboka	0.335
8.	Szelistye	Szeben	0.349
9.	Nagysinki	Nagy-Küküllő	0.352
10.	Szászvárosi	Hunyad	0.354
11.	Hidalmási	Kolozs	0.356
12.	Segesvári	Nagy-Küküllő	0.357
13.	Szászsebesi	Szeben	0.367
14.	Toroczkói	Torda-Maros	0.369
15.	Magyarlápósi	Szolnok-Doboka	0.370
16.	Kőhalmi	Nagy-Küküllő	0.374
17.	Szentágotai	Nagy-Küküllő	0.378
18.	Nagyilondai	Szolnok-Doboka	0.382
19.	Újegyházi	Szeben	0.383
20.	Fogarasi	Fogaras	0.384
21.	Nagydisznódi	Szeben	0.385
22.	Brádi	Hunyad	0.388
23.	Petrozsényi	Hunyad	0.393
24.	Magyarigényi	Alsó-Fehér	0.397
25.	Töröcsvári	Fogaras	0.398
26.	Régeni felső	Maros-Torda	0.398
27.	Bethleni	Szolnok-Doboka	0.398
28.	Tekei	Kolozs	0.399
29.	Felvidéki	Brassó	0.404
30.	Szerdahelyi	Szeben	0.409
31.	Sárkányi	Fogaras	0.411
32.	Medgyesi	Nagy-Küküllő	0.411
33.	Tövisi	Alsó-Fehér	0.412
34.	Alvidéki	Brassó	0.413
35.	Miklósvári	Háromszék	0.420
36.	Nádasmenti	Kolozs	0.421
37.	Erzsébetvárosi	Kis-Küküllő	0.422
38.	Mezőörményesi	Kolozs	0.423
39.	Alvinczi	Alsó-Fehér	0.427
40.	Radnóti	Kis-Küküllő	0.427
41.	Óradnai	Besztercze-Naszód	0.429
42.	Nagysármási	Kolozs	0.429
43.	Székelykeresztúri	Udvarhely	0.430

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Sorsz.	Járás	Megye	I _g
44.	Dési	Szolnok-Doboka	0.431
45.	Sepsi	Háromszék	0.433
46.	Csáki-borgói	Szolnok-Doboka	0.433
47.	Hosszúaszói	Kis-Küküllő	0.435
48.	Nagyszebeni	Szeben	0.435
49.	Homoródi	Udvarhely	0.435
50.	Orbáni	Háromszék	0.437
51.	Verespataki	Alsó-Fehér	0.438
52.	Hétfalusi	Brassó	0.442
53.	Régeni alsó	Maros-Torda	0.444
54.	Balászfalvai	Alsó-Fehér	0.446
55.	Kékesi	Szolnok-Doboka	0.451
56.	Marosújvári	Alsó-Fehér	0.452
57.	Alsójárai	Torda-Maros	0.453
58.	Marosludasi	Torda-Maros	0.457
59.	Kézdi	Háromszék	0.458
60.	Kisenyedi	Alsó-Fehér	0.459
61.	Dicsőszentmártoni	Kis-Küküllő	0.460
62.	Gyergyótölgyesi	Csik	0.461
63.	Nagyenyedi	Alsó-Fehér	0.465
64.	Gyalui	Kolozs	0.469
65.	Marosi felső	Maros-Torda	0.474
66.	Felvinczi	Torda-Maros	0.475
67.	Tordai	Torda-Maros	0.475
68.	Marosi alsó	Maros-Torda	0.482
69.	Topánfalvai	Torda-Maros	0.484
70.	Mocsi	Kolozs	0.491
71.	Bánffyhungyadi	Kolozs	0.492
72.	Szamosújvári	Szolnok-Doboka	0.499
73.	Kászonalcsiki	Csik	0.503
74.	Kolozsvári	Kolozs	0.513
75.	Gyergyószentmiklósi	Csik	0.523
76.	Felcsiki	Csik	0.534
77.	Udvarhelyi	Udvarhely	0.539
78.	Nyárádszeredai	Maros-Torda	0.616

3. tábla

Városok házas termékenysége
(Princeton index)
1910.

Sorsz.	Városok	I_r	Sorsz.	Városok	I_r
1.	Veszprém	0.193	43.	Temesvár	0.285
2.	Budapest	0.202	44.	Késmárk	0.286
3.	Kézdivásárhely	0.210	45.	Szamosújvár	0.287
4.	Besztercebánya	0.210	46.	Gyulafehérvár	0.288
5.	Kőszeg	0.221	47.	Selmecz- és Bélabánya	0.288
6.	Nagyszeben	0.229	48.	Pancsova	0.291
7.	Pécs	0.233	49.	Miskolcz	0.293
8.	Kismarton	0.234	50.	Marosvásárhely	0.294
9.	Körmöczbánya	0.238	51.	Besztercze	0.296
10.	Karánsebes	0.244	52.	Nagyőrce	0.297
11.	Hátszeg	0.244	53.	Medgyes	0.299
12.	Fehértemplom	0.245	54.	Breznóbánya	0.302
13.	Szekszárd	0.252	55.	Székesfehérvár	0.302
14.	Brassó	0.252	56.	Nyitra	0.302
15.	Vajdahunyad	0.252	57.	Eperjes	0.303
16.	Szászváros	0.252	58.	Kassa	0.303
17.	Arad	0.253	59.	Sepsiszentgyörgy	0.303
18.	Déva	0.254	60.	Dés	0.304
19.	Szászrégen	0.257	61.	Jolsva	0.308
20.	Nagyvárad	0.258	62.	Esztergom	0.308
21.	Csíksereda	0.261	63.	Rozsnyó	0.309
22.	Losoncz	0.261	64.	Modor	0.309
23.	Abrudbánya	0.266	65.	Nagykároly	0.312
24.	Lugos	0.266	66.	Zombor	0.313
25.	Sopron	0.268	67.	Korpona	0.318
26.	Erzsébetváros	0.269	68.	Szászsebes	0.319
27.	Győr	0.271	69.	Rózsahegy	0.320
28.	Pozsony	0.272	70.	Lócse	0.320
29.	Újvidék	0.273	71.	Szombathely	0.322
30.	Kaposvár	0.273	72.	Kisújszállás	0.323
31.	Baja	0.274	73.	Debrecen	0.323
32.	Léva	0.274	74.	Makó	0.324
33.	Trencsén	0.276	75.	Szilágysomlyó	0.326
34.	Kolozsvár	0.278	76.	Szentes	0.326
35.	Zilah	0.278	77.	Vác	0.327
36.	Ujpest	0.279	78.	Máramarossziget	0.330
37.	Szatmárnémeti	0.279	79.	Nagyszombat	0.331
38.	Rimaszombat	0.280	80.	Nagybecskerek	0.335
39.	Hódmezővásárhely	0.280	81.	Ungvár	0.336
40.	Nagyenyed	0.281	82.	Szeged	0.338
41.	Fogaras	0.282	83.	Bártfa	0.342
42.	Komárom	0.282	84.	Versecz	0.343

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Sorsz.	Városok	I_g	Sorsz.	Városok	I_g
85.	Segesvár	0.347	129.	Jászberény	0.484
86.	Torda	0.348	130.	Leibicz	0.507
87.	Kisszeben	0.348	131.	Kiskunfélegyháza	0.516
88.	Nagybánya	0.350	132.	Nagykanizsa	0.566
89.	Szolnok	0.355			
90.	Bazin	0.360			
91.	Szepesbéla	0.362			
92.	Zólyom	0.362			
93.	Eger	0.363			
94.	Igló	0.364			
95.	Poprád	0.365			
96.	Pápa	0.368			
97.	Gyula	0.369			
98.	Szentgyörgy	0.372			
99.	Kiskunhalas	0.372			
100.	Nagykőrös	0.376			
101.	Szentendre	0.376			
102.	Beregszász	0.378			
103.	Ruszt	0.381			
104.	Sátoraljaujhely	0.383			
105.	Szepesváralja	0.387			
106.	Gyöngyös	0.388			
107.	Szakolcza	0.388			
108.	Karcag	0.389			
109.	Érsekújvár	0.394			
110.	Túrkeve	0.400			
111.	Dobsina	0.403			
112.	Mezőtúr	0.403			
113.	Hajdúnánás	0.408			
114.	Czegléd	0.410			
115.	Zenta	0.413			
116.	Ujbánya	0.413			
117.	Vízakna	0.415			
118.	Gyergyószentmiklós	0.418			
119.	Nagykikinda	0.422			
120.	Szepesolaszi	0.430			
121.	Kecskemét	0.432			
122.	Hajdúböszörmény	0.435			
123.	Gölniczbánya	0.436			
124.	Szabadka	0.447			
125.	Hajdúszoboszló	0.457			
126.	Magyarakanizsa	0.475			
127.	Kolozs	0.476			
128.	Felsőbánya	0.481			

4. tábla

*Az erdélyi városok termékenysége
1910.*

Sorsz.	Város	I_g
1.	Kézdivásárhely	0.210
2.	Nagyszeben	0.229
3.	Hátszeg	0.244
4.	Brassó	0.252
5.	Vajdahunyad	0.252
6.	Szászváros	0.252
7.	Déva	0.254
8.	Szászrégen	0.257
9.	Csikszereda	0.261
10.	Abrudbánya	0.266
11.	Erzsébetváros	0.269
12.	Kolozsvár	0.278
13.	Nagyenyed	0.281
14.	Forgaras	0.282
15.	Szamosujvár	0.287
16.	Gyulafehérvár	0.288
17.	Marosvásárhely	0.294
18.	Besztercze	0.296
19.	Medgyes	0.299
20.	Sepsiszermtgyörgy	0.303
21.	Dés	0.304
22.	Szászsebes	0.319
23.	Segesvár	0.347
24.	Torda	0.348
25.	Vizakna	0.415
26.	Gyergyószentmiklós	0.418
27.	Kolozs	0.476

5. tábla

*A járásek termékenysége
(Princeton index)
1930.*

Sorsz.	Járás	Megye	I_p
1.	Központi	Pest	0.130
2.	Torontáli	Csanád	0.183
3.	Központi	Tolna	0.185
4.	Bajai	Bács-Bodrog	0.188
5.	Siklósi	Baranya	0.205
6.	Orosházi	Békés	0.206
7.	Tamási	Tolna	0.208
8.	Szentlőrinci	Baranya	0.209
9.	Keszthelyi	Zala	0.210
10.	Dombóvári	Tolna	0.210
11.	Gödöllői	Pest	0.211
12.	Központi	Csanád	0.213
13.	Barcsi	Somogy	0.213
14.	Völgységi	Tolna	0.213
15.	Baranyavári	Baranya	0.215
16.	Simontornyai	Tolna	0.216
17.	Igali	Somogy	0.218
18.	Mohácsi	Baranya	0.219
19.	Kaposvári	Somogy	0.220
20.	Marcali	Somogy	0.222
21.	Pécsi	Baranya	0.223
22.	Szobi	Nógrád	0.224
23.	Nagyatádi	Somogy	0.224
24.	Szigetvári	Somogy	0.226
25.	Nagylaki	Csanád	0.226
26.	Gyomai	Békés	0.227
27.	Pécsváradi	Baranya	0.229
28.	Balatonfüredi	Zala	0.231
29.	Bácsalmási	Bács-Bodrog	0.233
30.	Tabi	Somogy	0.233
31.	Mindszenti	Csongrád	0.235
32.	Csurgói	Somogy	0.236
33.	Putnoki	Borsod	0.237
34.	Váci	Pest	0.240
35.	Békési	Békés	0.241
36.	Gyömrői	Pest	0.241
37.	Ráckevei	Pest	0.242
38.	Alsólendvai	Zala	0.244
39.	Battonyai	Csanád	0.246
40.	Sárvári	Vas	0.247
41.	Szarvasi	Békés	0.247
42.	Hegyháti	Baranya	0.250
43.	Nagykanizsai	Zala	0.250
44.	Enyingi	Veszprém	0.250
45.	Lengyeltóti	Somogy	0.251

DÁNYI DEZSŐ

Sorsz.	Járás	Megye	I_g
46.	Miskolci	Borsod	0.252
47.	Monori	Pest	0.252
48.	Dunaföldvári	Tolna	0.252
49.	Kalocsai	Pest	0.253
50.	Zalaszentgróti	Zala	0.253
51.	Dunavecsei	Pest	0.253
52.	Tiszai alsó	Jász-Nagykun-Szolnok	0.255
53.	Jánoshalmi	Bács-Bodrog	0.255
54.	Kőszeg-felsőörsi	Vas	0.256
55.	Szombathelyi	Vas	0.261
56.	Székesfehérvári	Fejér	0.262
57.	Pacsai	Zala	0.263
58.	Csongrádi	Csongrád	0.265
59.	Celldömölki	Vas	0.265
60.	Csepregi	Sopron	0.266
61.	Tatai	Esztergom	0.266
62.	Gesztesi	Esztergom	0.267
63.	Tiszafüredi	Heves	0.268
64.	Kiskőrösi	Pest	0.269
65.	Balassagyarmati	Nógrád	0.269
66.	Hatvani	Heves	0.269
67.	Vasvári	Vas	0.273
68.	Cséffa-nagyszalontai	Bihar	0.273
69.	Egri	Heves	0.274
70.	Tapolczai	Zala	0.276
71.	Biai	Pest	0.276
72.	Sokoróaljai	Győr	0.277
73.	Pomázi	Pest	0.277
74.	Pétervásári	Heves	0.278
75.	Mezőcsáti	Borsod	0.279
76.	Soproni	Sopron	0.281
77.	Kunszentmiklósi	Pest	0.282
78.	Tornai	Abauj	0.283
79.	Mezőkovácsházi	Csanád	0.285
80.	Szikszói	Abauj	0.285
81.	Eleki	Csanád	0.285
82.	Tiszai felső	Jász-Nagykun-Szolnok	0.285
83.	Sziráki	Nógrád	0.287
84.	Szécsényi	Nógrád	0.287
85.	Sajószentpéteri	Borsod	0.288
86.	Devecseri	Veszprém	0.288
87.	Novai	Zala	0.288
88.	Veszprémi	Veszprém	0.288
89.	Gyöngyösi	Heves	0.288
90.	Jászszági felső	Jász-Nagykun-Szolnok	0.289
91.	Kiskunfélegyházi	Pest	0.289
92.	Adonyi	Fejér	0.291
93.	Csornai	Sopron	0.291
94.	Sümegei	Zala	0.291
95.	Tószigetcsilizközi	Győr	0.292
96.	Szeghalmi	Békés	0.292
97.	Pápai	Veszprém	0.293
98.	Kapuvári	Sopron	0.293
99.	Szerencsi	Zemplén	0.294
100.	Gyulai	Békés	0.296
101.	Zalaegerszegi	Zala	0.296

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Sorsz.	Járás	Megye	I_r
102.	Mezőkövesdi	Borsod	0.297
103.	Biharkeresztesi	Bihar	0.297
104.	Sárréti	Bihar	0.297
105.	Szentgotthárdi	Vas	0.297
106.	Derecskei	Bihar	0.297
107.	Sárbogárdi	Fejér	0.298
108.	Móri	Fejér	0.300
109.	Abonyi	Pest	0.301
110.	Salgótarjáni	Nógrád	0.302
111.	Hevesi	Heves	0.303
112.	Nógrádi	Nógrád	0.304
113.	Ózdi	Borsod	0.305
114.	Letenyei	Zala	0.306
115.	Tokaji	Zemplén	0.307
116.	Edelényi	Borsod	0.308
117.	Mosonmagyaróvári	Győr	0.308
118.	Központi	Jász-Nagykun-Szolnok	0.309
119.	Abaujszántói	Abauj	0.311
120.	Jászsági alsó	Jász-Nagykun-Szolnok	0.312
121.	Püspökladányi	Hajdu	0.312
122.	Székelyhídi	Bihar	0.313
123.	Gönci	Abauj	0.313
124.	Pusztai	Győr	0.315
125.	Berettyóújfalusi	Bihar	0.316
126.	Fehérgyarmati	Szatmár	0.320
127.	Alsódabasi	Pest	0.323
128.	Esztergomi	Esztergom	0.325
129.	Nagykátai	Pest	0.325
130.	Tiszai közép	Jász-Nagykun-Szolnok	0.327
131.	Sárospataki	Zemplén	0.328
132.	Dadai alsó	Szabolcs	0.331
133.	Aszódi	Pest	0.332
134.	Encsi	Abauj	0.334
135.	Vásárosnaményi	Szatmár	0.337
136.	Zirczi	Veszprém	0.349
137.	Csengeri	Szatmár	0.354
138.	Központi	Hajdu	0.358
139.	Tiszai	Szabolcs	0.364
140.	Mátészalkai	Szatmár	0.366
141.	Bodrogközi	Zemplén	0.366
142.	Kisvárdai	Szabolcs	0.376
143.	Dadai felső	Szabolcs	0.376
144.	Nyirbátori	Szabolcs	0.388
145.	Ligetajjai	Szabolcs	0.396
146.	Nagykállói	Szabolcs	0.401
147.	Nyirbogdányi	Szabolcs	0.401

DÁNYI DEZSŐ

*A városok termékenysége
1930.*

6. tábla

Sorsz.	Város	I_p
1.	Rákospalota	0.074
2.	Pesterzsébet	0.096
3.	Budafok	0.119
4.	Budapest	0.121
5.	Kispest	0.153
6.	Zalaegerszeg	0.156
7.	Ujpest	0.157
8.	Kaposvár	0.164
9.	Sopron	0.166
10.	Szentendre	0.168
11.	Győr	0.168
12.	Mohács	0.169
13.	Nagykanizsa	0.170
14.	Baja	0.176
15.	Hódmezővásárhely	0.179
16.	Makó	0.182
17.	Pécs	0.183
18.	Esztergom	0.184
19.	Pápa	0.184
20.	Szeged	0.188
21.	Miskolc	0.190
22.	Vác	0.191
23.	Kőszeg	0.195
24.	Komárom	0.197
25.	Nagykőrös	0.201
26.	Szentes	0.204
27.	Gyula	0.205
28.	Kalocsa	0.206
29.	Veszprém	0.212
30.	Kiskunhalas	0.213
31.	Csongrád	0.213
32.	Szombathely	0.214
33.	Salgótarján	0.216
34.	Gyöngyös	0.219
35.	Békéscsaba	0.219
36.	Cegléd	0.221
37.	Debrecen	0.221
38.	Eger	0.223
39.	Szolnok	0.225
40.	Kisujszállás	0.227
41.	Mezőtur	0.233
42.	Magyaróvár	0.240
43.	Balassagyarmat	0.251
44.	Jászberény	0.259
45.	Karcag	0.261
46.	Sátoraljaújhely	0.261
47.	Hajduszoboszló	0.263
48.	Kecskemét	0.273
49.	Nyiregyháza	0.277
50.	Kiskunfélegyháza	0.280
51.	Turkeve	0.285
52.	Hajduböszörmény	0.294
53.	Hajdunánás	0.298
54.	Szekszárd	0.348

II. AZ 1930. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSI TERMÉKENYSÉG

A Központi Statisztikai Hivatal 1930-ban a népszámláláshoz kapcsolva feljegyezte a házasságban élő asszonyok összes élve és halva született, valamint életben lévő gyermekeinek számát, az asszonyok életkorát, házasságtartamát, vallását, anyanyelvét, továbbá foglalkozását, illetve házastársuk foglalkozását. A fennálló és a korábbi házasságok, törvényes élve vagy halva született gyermekeinek számát regisztrálták, a törvénytelen és az örökbefogadott gyermekeket nem vették számba. Az adatgyűjtés feldolgozása, publikálása és elemzése a népszámlálást követő évtizedben látott napvilágot (*Thirring Lajos* 1936).

Az utóbb említett források gondosan felsorolták az adatgyűjtés kimutatható és feltételezhető hibáit, torzításait. Megállapítható, hogy a korabeli magyar demográfusok a modern demográfiai kézikönyvekben is felsorakoztatott — hasonló tartamú elemzések minden veszélyt felismerték és lelkiismeretesen részletezték (*Arret* 1973, *El-Badry* 1961, *Bogue* 1971).

A magyar demográfia 1920-tól méri a népszámlálási termékenység nagyságrendjét és különféle ismérvek szerinti részleteit. Tudvalevő, hogy a népszámlálási termékenységi mutató — újabb kifejezéssel élve a paritás index — azaz a házasságtartam alatt szült összes gyermekek és a házasságban élő asszonyok hányada — az élettartam termékenységét regisztrálja, nem nyújt felvilágosítást az életkor szerinti fertilitás alakulásáról és csak az adatfelvétel időpontját megelőző kohorszok termékenységének mutatójaként értelmezhető, feltételezve, hogy a halandóság nem torzítja a paritás nagyságrendjét.

Ez a korlátozott tartamú fertilitási mutató — bár alapját képezheti a termékenység egyéb, finomabb nérszámainak is — foglalkozás, anyanyelv, vallás és egyéb ismérvek szerint részletezve magában hordozza az életkor és a házasságtartam struktúrák eltéréseiből keletkező torzításokat (*Brass* 1964, *Coale—Hill—Trussel* 1975, *Indirect techniques* 1983). Nyilvánvaló ugyanis, hogy a korán házasodó és több évtizedet házasságban élő asszonyok termékenységének előzőek szerint részletezett mutatói jelentős mértékben különböznek a későn házasodó és rövid házasságtartamú rétegek paritás mutatóitól.

Kiemelendő, hogy *Thirring* idézett tanulmányában érzékeltette ennek a torzításnak a veszélyét és a foglalkozások szerint számított, eredeti, nyers paritás mérőszámokat sajátos módszerrel korrigálta. A standardizálást sem a vallás, sem az anyanyelv, sem a foglalkozások paritás indexeinek elemzése során nem végezte el.

A korabeli foglalkozások, társadalmi rétegek, valamint tájak termékenységét kívánva megközelíteni — megtalálva a népszámlálási termékenységi adatfelvétel eredeti feldolgozási táblázatainak nagy részét — elvégeztük a standardizálást. Elkövetkező számításainkban minden foglalkozás, foglalkozási-társadalmi réteg és megye asszonyainak, paritás indexe a 10 holdon aluli birtokos parasztság kor és házasságtartam megoszlásának standardjára épül.

Már *Thirring Lajos* is regisztrálta, hogy az 1930. évi termékenységi adatfelvétel 33 foglalkozásra bontott táblázataiban, a kor, a házasságtartam, a terület, a vallás és anyanyelv szerinti további részletezés olykor alig számottevő populációk termékenységének meghatározása. Korrekciója során ki is hagyta ezeket a kis populációkat. Kikerülendő ezt a torzítást és felesleges számíttatást összevontuk az eredeti adatfelvétel foglalkozási csoportjait. Úgy véltük ugyanis, hogy egyébként sincs jellemző termékenységi különbség az ipari, kereskedelmi, pénzügyi vagy egyéb ágazatban működő tisztviselő asszonyok termékenysége között. Hasonló

módon vontuk össze a különböző ágazatokban dolgozó munkás asszonyok, önálló vállalkozók (kereskedők, iparosok) asszonyainak adatait. Kihagytuk a nyugdíjasok, a véderő és az egyéb, meg nem nevezett foglalkozású népesség paritás számítását. Feltételeztük ugyanis, hogy ezeknek a rétegeknek a heterogenitása egyébként sem szolgáltatna jellemző paritás indexeket. Végül sajnos, mivel néhány város tábláit nem találtuk meg, nem dolgozhattuk fel a városok termékenységi mutatóit és Győr megye táblái is elvesztek. További adatközlésünk tehát, a hiányok és kihagyások következtében az 1930. évi falusi asszonyok termékenységét részletezi (lásd az adatfelvétel foglalkozások szerinti részletezését). Összesítve, az eredeti adatfelvétel mintegy hetven százaléka (67,8%) került feldolgozásra.

Az eredeti adatfelvétel és számításaink alapját képező falusi asszonyok nyers — nem standardizált — paritás értékei közötti eltérés mutatható ki. A várakozásoknak megfelelően a falusi asszonyok paritása — az alábbi táblázat adatai szerint — nagyobb, mint az országos — a falusi és a városi asszonyok együttes paritás mutatója. Az átlagos különbség kisebb mint tíz százalék (8,9). A kor szerinti paritás indexek eltérése azonban már jóval nagyobb.

Közbevetőleg jegyezzük meg — az alábbi táblázat adataira támaszkodva —, hogy a hazai termékenységsökkenés az ezerkilencszázharminc években is igen erőteljes volt.

*A házas nők élve és halva született gyermekeinek átlagos száma, életkor szerint
1930, 1940
(Nyers mutatók)*

Életkor	1930			1940
	országos	falusi	falusi	országos
			országos = 100,0	1930 = 100,0
—20	0,46	0,46	100,0	97,8
20—24	1,12	1,19	106,3	83,0
25—29	1,94	2,12	109,3	82,0
30—39	2,85	3,36	117,9	83,5
40—49	4,09	4,62	113,0	72,9
50—59	4,90	5,42	110,6	68,0
60—	5,48	5,82	106,2	78,3
Együtt	3,27	3,56	108,9	79,2

*Országos életkor és házasságtartam specifikus paritás, 1930
(Nyers mutatók)*

Életkor év	Házasságtartam, év					
	—5	5—9	10—14	15—19	20—	Együtt
—20	0,45	1,35	—	—	—	0,46
20—24	0,92	1,88	2,43	—	—	1,12
25—29	1,07	2,21	2,84	3,08	—	1,94
30—39	0,99	2,07	2,93	3,74	4,16	2,85
40—49	1,09	1,54	2,20	3,28	4,63	4,09
50—59	1,67 ²	1,45	1,77	2,16	5,13	4,90
60—	1,77 ²	1,95 ³	1,93	2,09	5,61	5,48
Együtt	0,93	2,08	2,82	3,52	4,99	3,27

²Valószínűtlennek minősített értékek.

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Falusi életkor és házasságtartam specifikus paritás, 1930
(Standardizált mutatók)

Életkor év	Házasságtartam, év					Együtt
	—5	5—9	10—14	15—19	20—	
—20	0,45	1,58	—	—	—	0,47
20—24	0,94	1,89	2,46	—	—	1,26
25—29	1,17	2,27	2,89	3,26	—	2,22
30—39	1,23	2,34	3,09	3,89	4,30	3,36
40—49	1,45	1,94	2,65	3,61	4,94	4,78
50—59	2,46 ³	1,52	2,99	2,30	5,47	5,51
60—	2,08 ³	2,15 ³	2,26	2,48	5,13	5,90
Együtt	1,39	1,98	2,86	3,51	5,16	3,79

Országos nyers paritás = 100,0

—20	100,0	117,0	—	—	—	102,2
20—24	102,2	100,5	101,2	—	—	112,5
25—29	104,3	102,7	101,8	105,8	—	114,4
30—39	124,2	113,0	105,5	104,0	103,4	117,9
40—49	133,0	126,0	120,5	110,1	106,7	116,9
50—59	147,3	104,8	119,2	106,5	106,6	112,4
60—	117,5	110,3	117,1	118,7	91,4	107,7
Együtt	128,0	95,2	101,4	99,7	103,4	115,9

³Valószínűtlennek minősített értékek.

A standardizált falusi asszonyokra számított paritás mértéke mintegy 16%-kal nagyobb az országos nyers, nem standardizált paritás mértékétől. A standardizálás tehát kétszeresére növelte az eltérést a nyers országos és a nyers falusi termékenység különbözetéhez viszonyítva.

DÁNYI DEZSŐ

Falusi házas nők, összes élveszületett gyermekeinek száma életkor és házasságtartam szerint, foglalkozásonként 1930

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
1. Birtokos és bérlő 100 k. holdon felül	-20	-5	47	33	82	37
		5-9	0	0	0	0
	20-24	-5	121	111	287	229
		5-9	4	27	69	119
		10-14	1	0	4	7
	25-29	-5	39	57	129	133
		5-9	29	44	240	510
		10-14	5	15	73	182
		15-19	1	0	1	0
	30-39	-5	22	19	57	56
		5-9	28	47	207	420
		10-14	42	49	351	842
		15-19	25	32	226	682
		20-	3	11	84	279
	40-49	-5	2	2	4	2
		5-9	10	5	27	35
		10-14	14	4	38	67
		15-19	13	13	78	212
		20-	60	60	815	3568
	50-59	-5	0	0	2	10
		5-9	4	0	6	5
10-14		2	2	4	2	
15-19		8	2	12	7	
20-		40	45	678	3547	
60-	-5	0	0	1	2	
	5-9	0	0	1	2	
	10-14	0	0	0	0	
	15-19	1	0	2	2	
	20-	26	29	381	2109	
		Összesen	547	607	3859	13066

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
2. Birtokos és bérlő 50-100 k. holdon felül	-20	-5	148	62	217	76
		5-9	1	0	1	0
20-24	-5	-5	167	197	456	387
		5-9	18	54	168	302
		10-14	2	4	13	24
25-29	-5	-5	40	63	140	144
		5-9	28	87	358	752
		10-14	7	28	163	422
		15-19	1	0	6	23
30-39	-5	-5	22	10	48	64
		5-9	29	41	194	417
		10-14	34	63	435	1275
		15-19	20	37	345	1279
		20-	7	13	210	904
40-49	-5	-5	2	1	5	14
		5-9	10	1	21	39
		10-14	12	4	31	74
		15-19	5	11	82	322
		20-	71	98	1379	6716
50-59	-5	-5	2	1	5	8
		5-9	4	1	5	1
		10-14	4	0	9	24
		15-19	6	1	11	11
		20-	51	70	1300	7850
60-	-5	-5	0	0	0	0
		5-9	1	0	2	4
		10-14	2	0	5	6
		15-19	3	0	3	0
		20-	54	44	909	5728
		Összesen	751	891	6521	26866

DÁNYI DEZSŐ

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
3. Birtokos és bérlő 10-50 k. holdig	-20	-5	2918	1555	4629	1875
		5-9	12	16	36	43
20-24		-5	3303	4609	9870	8855
		5-9	452	1539	4189	6937
		10-14	18	35	131	276
25-29		-5	747	1091	2660	2964
		5-9	605	2050	8148	17407
		10-14	227	775	3857	9551
		15-19	6	24	99	245
30-39		-5	271	274	820	971
		5-9	422	634	3739	8915
		10-14	812	1568	10846	30955
		15-19	513	1004	8851	30994
		20-	237	593	4960	18304
40-49		-5	70	26	154	241
		5-9	90	61	330	720
		10-14	127	78	564	1424
		15-19	167	183	1665	6187
		20-	1487	2470	28406	126941
50-59		-5	21	3	68	210
		5-9	40	12	97	216
		10-14	61	11	126	254
		15-19	56	35	171	376
		20-	1374	1883	25598	132808
60-		-5	12	2	30	111
		5-9	18	4	43	101
		10-14	21	4	49	122
		15-19	29	4	63	162
		20-	1062	1247	18934	107086
		Összesen	15178	21790	139133	515251

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
4. Birtokos és bérlő 10 k. holdon alul	-20	-5	4464	2234	6950	2755
		5-9	48	26	104	113
	20-24	-5	6383	8947	19255	17577
		5-9	731	2580	7285	12602
		10-14	47	85	322	727
	25-29	-5	1857	3199	7605	9020
		5-9	1588	4844	20622	45246
		10-14	484	1409	7798	20370
		15-19	24	31	236	711
	30-39	-5	840	939	2639	3185
		5-9	1392	2218	12373	29788
		10-14	2697	4129	32074	95193
		15-19	1410	2355	21121	76956
		20-	542	903	8926	34811
	40-49	-5	227	62	454	723
		5-9	302	186	1115	2447
		10-14	406	288	1962	5238
		15-19	600	572	5581	21044
		20-	3948	4812	59029	267196
	50-59	-5	60	23	167	482
5-9		115	29	244	538	
10-14		147	55	347	768	
15-19		144	77	469	1222	
20-		3952	3733	53001	272291	
60-	-5	39	11	92	256	
	5-9	62	6	131	397	
	10-14	84	19	183	432	
	15-19	88	22	190	462	
	20-	3265	2353	40798	228293	
		Összesen	35946	46147	311073	1150843

DÁNYI DEZSŐ

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
6. Gazdasági cseléd	-20	-5	1341	911	2424	1275
		5-9	11	9	37	69
20-24		-5	3071	5212	12153	13869
		5-9	153	431	3017	7358
		10-14	21	49	275	851
25-29		-5	1067	1909	5682	8386
		5-9	550	1136	11112	31713
		10-14	122	193	3251	12228
		15-19	8	10	138	587
30-39		-5	407	410	1536	2534
		5-9	484	540	6130	18812
		10-14	726	689	14799	60287
		15-19	275	314	7430	38634
		20-	101	79	2702	15803
40-49		-5	85	27	203	393
		5-9	76	71	392	1138
		10-14	103	93	897	3484
		15-19	151	118	2426	12607
		20-	611	484	16092	104710
50-59		-5	20	8	59	199
		5-9	31	6	72	198
		10-14	48	17	153	547
		15-19	43	32	214	832
		20-	534	299	11067	77418
60-		-5	12	5	33	90
		5-9	10	3	24	77
		10-14	22	3	51	159
		15-19	16	6	49	166
		20-	400	214	5980	41532
		Összesen	10499	13278	108398	455956

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
7. Gazdasági munkás	-20	-5	4794	2821	8034	3707
		5-9	28	34	93	118
20-24	-5	-5	10119	14738	32978	32636
		5-9	680	1965	7622	15130
		10-14	51	97	455	1233
25-29	-5	-5	3229	5194	13808	17736
		5-9	2049	4218	26014	63998
		10-14	405	743	6763	21193
30-39	-5	15-19	14	26	244	893
		-5	1287	1290	4205	5858
		5-9	1709	2005	14861	39516
40-49	-5	10-14	2485	2581	31094	108886
		15-19	970	1150	15575	68590
		20-	362	343	5627	27117
		-5	221	80	488	971
50-59	-5	5-9	304	168	1078	2624
		10-14	387	248	2056	6824
		15-19	554	367	5200	22826
		20-	2291	1750	36236	201267
		-5	63	19	162	472
60-	-5	5-9	109	23	217	509
		10-14	161	47	401	1138
		15-19	151	85	552	1725
		20-	2333	1346	31345	192632
Összesen	-5	5-9	49	16	100	212
		10-14	41	13	110	368
		15-19	73	12	180	579
		20-	85	15	203	623
		Összesen	1967	996	23717	151391
		Összesen	36971	42390	269418	990772

DÁNYI DEZSŐ

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
13. Bányászat és kohászat segédszemély- zet	-20	-5	418	236	690	309
		5-9	2	1	4	3
	20-24	-5	654	1105	2453	2650
		5-9	52	153	724	1546
		10-14	1	8	43	127
	25-29	-5	178	313	879	1244
		5-9	139	262	2212	5840
		10-14	32	68	808	2685
		15-19	1	4	27	93
	30-39	-5	94	80	292	441
		5-9	130	153	1168	3214
		10-14	194	248	3391	12531
		15-19	87	83	1814	8625
		20-	25	26	631	3349
	40-49	-5	23	9	57	117
		5-9	25	14	95	258
		10-14	45	25	210	694
		15-19	42	33	509	2553
		20-	149	95	2830	17557
	50-59	-5	9	3	21	48
5-9		7	2	18	40	
10-14		14	4	30	84	
15-19		15	7	53	187	
20-		93	52	1235	7761	
60-	-5	2		3	5	
	5-9	5		6	3	
	10-14	1		8	30	
	15-19	3		8	39	
	20-	32	17	496	3263	
		Összesen	2472	3001	20715	75296

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
16. Ipar segéd- személyzet	-20	-5	1772	1152	3087	1501
		5-9	44	41	102	80
20-24	-5	-5	4363	6059	13547	13025
		5-9	218	672	2536	4993
		10-14	38	56	177	312
25-29	-5	-5	1739	2406	6233	7315
		5-9	978	2032	9758	21656
		10-14	178	357	2693	7698
		15-19	18	24	180	498
30-39	-5	-5	942	773	2495	2866
		5-9	1158	1365	7136	15900
		10-14	1260	1394	12185	37713
		15-19	387	395	5303	21627
		20-	105	126	1565	7022
40-49	-5	-5	183	72	341	436
		5-9	260	134	697	1231
		10-14	315	193	1208	3128
		15-19	338	228	2390	9035
		20-	797	586	9711	48743
50-59	-5	-5	44	15	91	172
		5-9	58	16	100	178
		10-14	97	25	192	354
		15-19	111	51	289	688
		20-	659	396	6205	34266
60-	-5	-5	20	5	29	23
		5-9	17	6	35	94
		10-14	29	9	59	109
		15-19	21	6	47	117
		20-	364	151	2955	17855
		Összesen	16513	18745	91346	258635

DÁNYI DEZSŐ

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
22. Közlekedés segédszemély- zet	-20	-5	387	173	576	211
		5-9	3	5	9	7
20-24	-5	-5	803	1219	2686	2693
		5-9	66	210	767	1484
		10-14	5	9	44	113
25-29	-5	-5	323	529	1309	1606
		5-9	265	585	3025	6930
		10-14	59	113	946	2777
		15-19	2	1	34	135
30-39	-5	-5	193	177	532	616
		5-9	315	391	2146	4909
		10-14	455	550	4998	15357
		15-19	218	232	2950	11533
		20-	45	68	981	4476
40-49	-5	-5	64	19	102	91
		5-9	70	32	187	352
		10-14	91	50	351	905
		15-19	138	108	1031	3959
		20-	379	319	5215	25352
50-59	-5	-5	6	2	15	32
		5-9	16	2	24	29
		10-14	18	8	38	69
		15-19	24	5	66	137
		20-	205	112	1796	8902
60-	-5	-5	1	3	4	3
		5-9	4	1	11	27
		10-14	2	1	7	21
		15-19	2	1	6	14
		20-	59	33	659	3712
		Összesen	4218	4958	30515	96452

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

folytatás

Foglalkozás	Koresoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
28. Napszámos k m n	-20	-5	229	155	401	191
		5-9	2		5	6
20-24	-5	5-9	537	844	1897	1978
		5-9	33	82	422	905
		10-14	7	11	45	114
25-29	-5	5-9	225	347	982	1353
		5-9	120	230	1500	3771
		10-14	29	35	419	1408
		15-19	1	2	21	75
30-39	-5	5-9	118	100	357	564
		5-9	134	149	1039	2769
		10-14	175	169	2034	7199
		15-19	75	62	978	4455
		20-	23	23	335	1725
40-49	-5	5-9	26	10	55	105
		5-9	48	13	119	265
		10-14	63	25	237	769
		15-19	62	38	476	2135
		20-	166	114	2350	13039
50-59	-5	5-9	10		17	48
		5-9	18	3	37	75
		10-14	27	5	64	160
		15-19	33	14	94	325
		20-	215	101	2171	12822
60-	-5	5-9	4	1	8	21
		5-9	5	1	12	33
		10-14	12	4	23	30
		15-19	11		22	83
		20-	162	89	1739	10683
		Összesen	2570	2627	17859	67106

DÁNYI DEZSŐ

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
30. Házi cseléd	-20	-5	70	53	127	66
		5-9	3		3	0
20-24	-5	5-9	264	306	731	654
		5-9	30	67	205	349
		10-14		2	16	51
25-29	-5	5-9	142	140	385	386
		5-9	83	167	732	1575
		10-14	16	38	236	712
		15-19	1	2	16	50
30-39	-5	5-9	87	60	194	189
		5-9	109	126	526	1036
		10-14	148	133	1001	2865
		15-19	41	69	437	1540
		20-	25	17	173	630
40-49	-5	5-9	23	11	40	30
		5-9	25	8	48	49
		10-14	18	26	86	180
		15-19	35	38	210	601
		20-	91	81	855	3785
50-59	-5	5-9	4	1	8	8
		5-9	5	1	6	1
		10-14	8	3	19	33
		15-19	12	5	26	35
		20-	72	52	594	2910
60-	-5	5-9	1		1	0
		5-9	4		5	6
		10-14	4	2	6	2
		15-19	3		4	2
		20-	35	32	334	1908
		Összesen	1359	1440	7024	19653

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
Tisztviselő	-20	-5	256	115	389	151
		5-9	21	28	5	44
	20-24	-5	1288	1215	2940	2067
		5-9	85	164	538	819
		10-14	4	6	19	29
	25-29	-5	1113	1100	2712	2175
		5-9	465	908	3101	5251
		10-14	54	109	501	1059
		15-19	5	2	22	43
	30-39	-5	772	501	1579	1213
		5-9	875	1012	3963	6394
		10-14	616	818	4286	9412
		15-19	242	326	2181	5922
		20-	65	82	528	1576
	40-49	-5	141	42	209	127
		5-9	202	95	441	523
		10-14	206	128	677	1175
		15-19	239	267	1447	3503
		20-	500	510	4477	14927
	50-59	-5	35	4	54	62
		5-9	41	5	49	19
		10-14	43	16	78	77
		15-19	44	36	129	195
		20-	375	264	2754	10387
	60-	-5	5	0	7	7
		5-9	5	1	7	3
		10-14	8	0	15	43
		15-19	18	0	23	19
		20-	138	75	1119	5500
		Összesen	7861	7829	34250	72722

DÁNYI DEZSŐ

folytatás

Foglalkozás	Korcsoport	Házasságtartam	0	1	Asszonyok száma összesen	Gyermekek száma összesen
			gyermekes asszonyok			
Ipar, keres- kedelem, közle- kedés önálló	-20	-5	1164	746	2051	1048
		5-9	7	7	28	47
20-24	-5	-5	3089	3917	9015	8350
		5-9	231	677	2339	4390
		10-14	19	25	123	295
25-29	-5	-5	1729	2183	5602	6130
		5-9	1071	1944	9611	21000
		10-14	215	373	2769	7957
		15-19	12	14	109	330
30-39	-5	-5	1206	887	2899	3135
		5-9	1523	1771	9209	20020
		10-14	1899	2090	16585	48351
		15-19	669	833	8251	30394
		20-	235	253	2688	10584
40-49	-5	-5	296	79	480	522
		5-9	421	193	1030	1633
		10-14	529	291	1806	4355
		15-19	676	464	3965	13568
		20-	1885	1532	19739	89758
50-59	-5	-5	78	5	122	237
		5-9	130	28	219	306
		10-14	168	41	311	582
		15-19	194	77	467	1059
		20-	1518	988	13989	71364
60-	-5	-5	19	4	40	110
		5-9	31	4	60	123
		10-14	49	4	74	122
		15-19	59	5	108	267
		20-	923	489	7680	43079
		Összesen	20045	19924	121369	389116
		Összesen	154930	183627	1161480	4131734

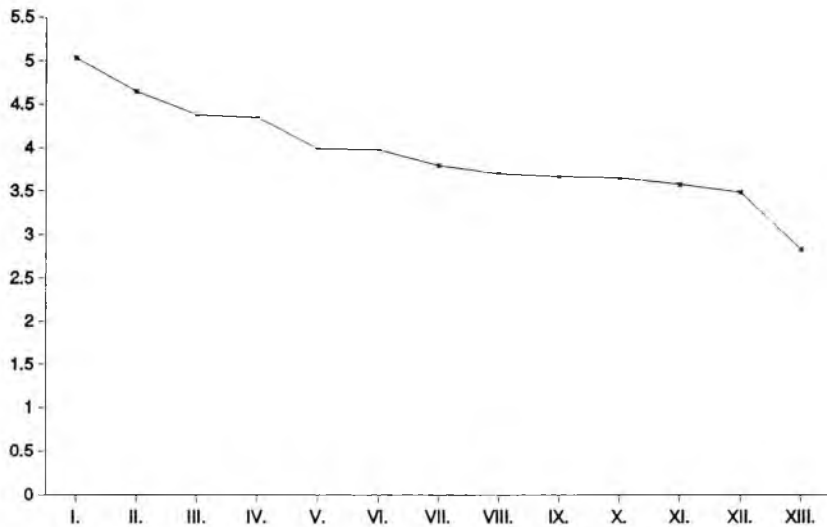
1. Foglalkozás, társadalmi rétegek szerinti paritás

A vagyon, a jövedelem, a műveltség, a vallás, a nemzetiség, a hagyomány, az értékek rendje, a jövőkép, a politikai hovatartozás és még sok egyéb tényező külön-külön és egymással is összefüggésben szabályozza a termékenység szintjét, és nagyságrendjének alakulását. A foglalkozás, valamely társadalmi réteghez való tartozás azonban kitüntetett jelentőségű az előbb felsorolt tényezők között, mert rendszerint hordozza ezeknek a faktoroknak valamilyen részét, valamilyen színezetű vonzatát. A termékenység foglalkozások szerinti mérése tehát egy nagyon összetett tényező reprodukív hatásának kvantifikálása.

Erőteljesen tagolt, antagonisztikus társadalmakban bizonyosan jelentős különbség formálódik ki az egyes foglalkozási rétegek, társadalmi csoportok termékenysége között, mert a felsorolt fertilitást szabályozó faktorok között is igen jelentősek az eltérések. Feltételezhető tehát, hogy az 1930. évi termékenységi mutatók foglalkozásonként, társadalmi rétegenként szignifikánsan elkülönülnek. A korabeli és a legújabb magyar társadalomtudomány is megállapította, hogy a két világháború közötti magyar társadalom a tőkés fejlődés útján haladva és fenntartva a rendi hagyományokat és érdekeket, rendkívül tagolt, érdekellentéteket hordozó, gazdasági, társadalmi, morális, politikai válságokat egymásra halmozó szociológiai képlet volt. A falusi társadalom pedig még tovább bonyolódott. Kiformálódtak ugyanis a múlt hagyományait megőrző, úrbéres, uradalmi falvak, nem tűntek el a parasztnemesi falvak, kialakultak a polgári falvak, különösen a városok, ipari vagy üdülő telep környékén. Fennmaradtak a zsellérek ivadékai és szomszédságban éltek a fejletlen falusi ipar munkásaival és vállalkozóival. A tarkaság és a hasonlóság zárta egybe a korabeli magyar falusi társadalmat (*Erdei* 1941).

Az 1930. évi foglalkozásonként standardizált paritás a várakozásoknak megfelelően kettős jellegű. Egyrészt jelentős szélsőségeket mutat, másrészt megoszlásában jellemzően hasonló csoportokat. A legalacsonyabb termékenységű falusi tisztviselő asszonyok paritása közel fele (56,2%) a legnagyobb termékenységű cselédasszonyok paritásának. A gazdasági munkás és a napszámos, vagy az önálló falusi iparos, kereskedő és a középparaszt (10—50 kh) paritása között pedig minimális a különbség. (Lásd a foglalkozásonkénti kor és házasságtartam szerinti paritás táblázatát.)

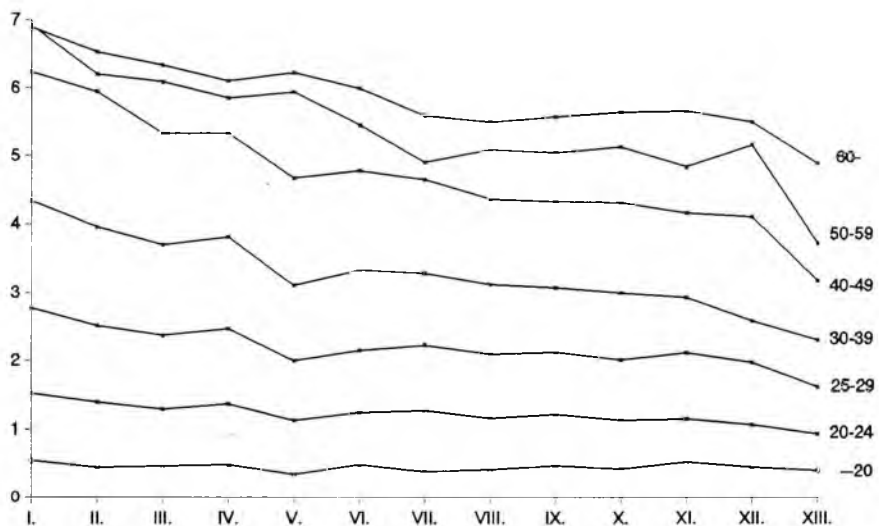
DÁNYI DEZSŐ

I. Gazdasági cseléd II. Bányamunkás III. Gazdasági munkás IV. Napszámos V. Birtokos 50—100 kh VI. Ipari munkás VII. Közlekedési munkás VIII. Birtokos —10 kh IX. Önálló X. Birtokos 10—50 kh XI. Házi cseléd XII. Birtokos 100—kh XIII. Tisztviselő

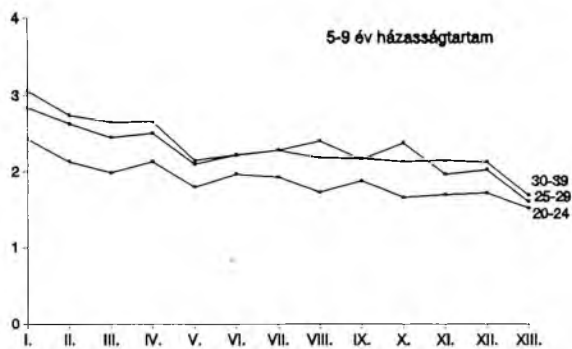
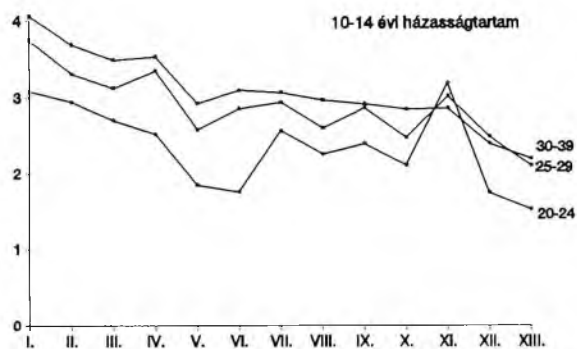
Paritás foglalkozás szerint

A foglalkozás és az életkor, valamint a foglalkozás életkor és házasságtartam szerint mért standardizált paritás adatai, valamint ábrái azt tanúsítják, hogy az egyes foglalkozások közötti termékenységi különbségek elsősorban az idősebb harminc éven felüli generációk nagyobb termékenységének tulajdoníthatók. Másként fogalmazva, a tizenkilencedik században született generációk kisebb mértékű születéskorlátozásnak.

Paritás foglalkozás és életkor szerint

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Paritás foglalkozás, életkor és házasságtartam szerint

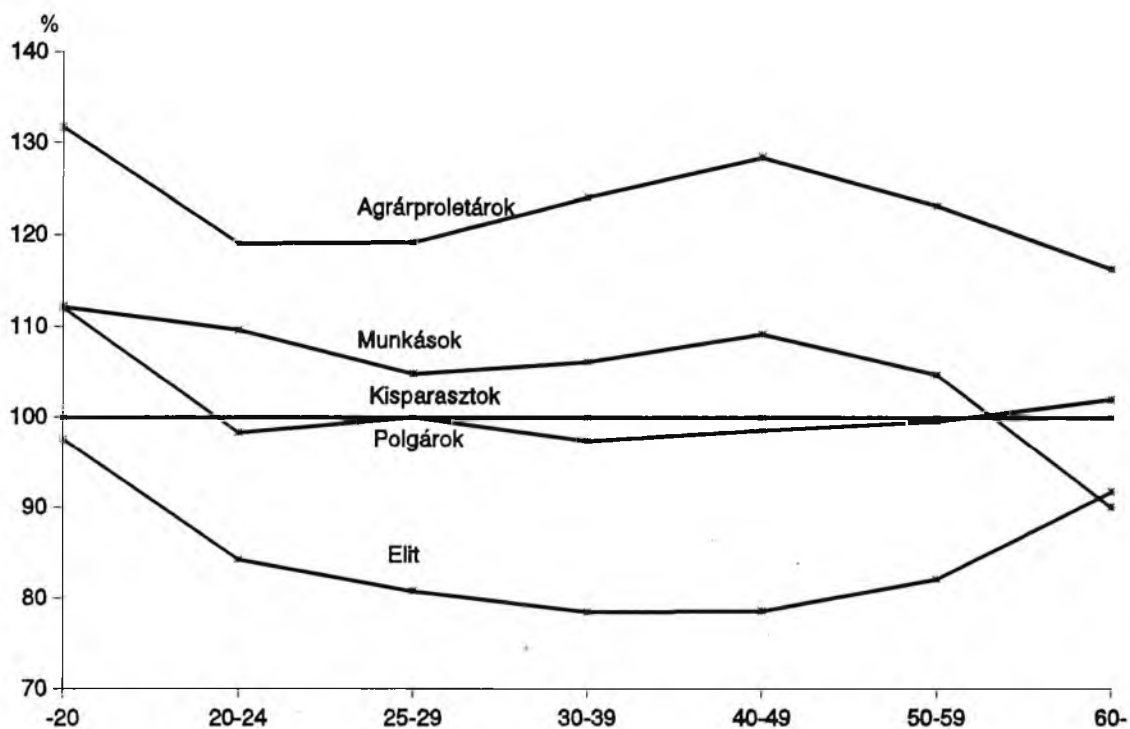
Ha a 10 katasztrális holdon aluli törpe- és kisparasztok kor szerinti paritását tekintjük bázisnak és ehhez mérjük az agrárproletariátus — a gazdasági cselédek, gazdasági munkások és napszámosok összevont, kor szerinti — paritás értékeit, továbbá ha összevonjuk a falusi ipari és közlekedési munkások, továbbá az önálló vállalkozók és a 10—50 holdas középparasztok — nevezzük el ezt a réteget polgárságnak —, végül pedig az 50 holdon felüli birtokosok és tisztviselők — nevezzük el ezt a réteget falusi elitnek — kor szerinti paritás mutatóit, akkor igen jellemzően elkülönülő rétegek reprodukív magatartásának ábrája bontakozik ki.

Falusi társadalmi rétegek korszecifikus paritása

Életkor	Kisparasztok	Agrárproletárok	Polgárok	Munkások	Elit
—20	0,41	0,54	0,46	0,46	0,40
20—24	1,15	1,37	1,13	1,26	0,97
25—29	2,08	2,48	2,08	2,18	1,68
30—39	3,11	3,86	3,03	3,30	2,44
40—49	4,35	5,59	4,29	4,75	3,42
50—59	5,08	6,26	5,06	5,32	4,17
60—	5,48	6,38	5,59	4,94	5,03
Együtt	3,70	4,54	3,67	3,93	3,04

Kisparasztok = 100,0

—20	100,0	131,7	112,1	112,2	97,6
20—24	100,0	119,1	98,3	109,6	84,3
25—29	100,0	119,2	100,0	104,8	80,8
30—34	100,0	124,1	97,4	106,1	78,5
40—49	100,0	128,5	98,6	109,2	78,6
50—59	100,0	123,2	99,6	104,7	82,1
60—	100,0	116,4	102,0	90,1	91,8
Együtt	100,0	122,7	99,2	106,2	82,2

Falusi társadalmi rétegek korszpecifikus paritása
Kispaszttok = 100,0

Falvainkban tehát négyféle termékenységi magatartás bontakozott ki. Az agrárproletariátus és az elit két szélsőséges termékenységi jellemzőitől jól elkülöníthető a falusi ipari munkásság reprodukív magatartása, amely a két szélső érték között elhelyezkedve magasabb, mint a kis- és középparasztság, valamint az önálló vállalkozók termékenysége. Meglepő, hogy a kis- és középparaszti réteg, valamint a falusi ipari és kereskedő polgárság termékenységi magatartása igen hasonló.

A leírtakat ki kell egészítenünk azzal, hogy a 10 holdon felüli birtokos réteg kor szerinti paritás indexeinek relatív szórása a legnagyobb (56—64%), a tisztviselőké a legkisebb (22%), a többi kilenc foglalkozás korszpecifikus paritásának relatív szórása pedig 51—54% között ingadozik. Az előzőekben kialakított rétegeken belül tehát jellemző eltérések is kimutathatók, azonosság és sokszínűség.

Férjes asszonyok szüleiének száma kor, házasságtartam és foglalkozás szerint, 1930
(standardizálva)

Életkor	Házasságtartam év	Gazdasági cseléd	Bánya munkás	Gazdasági munkás	Napszámos	Birtokos 50—100 kh.	Ipari munkás	Közlekedési munkás	Birtokos —10 kh.	Önálló	Birtokos 10—50 kh.	Házi cseléd	Birtokos 100— kh.	Tisztviselő	Együtt	V %
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	XIII.		
—20	—5	0.53	0.45	0.46	0.48	0.35	0.49	0.37	0.40	0.51	0.41	0.52	0.45	0.39	0.47	
	5—9	1.86	0.75	1.27	1.20	—	0.78	0.78	1.09	1.68	1.19	—	—	0.98	1.58	
	Együtt	0.55	0.45	0.47	0.49	0.34	0.49	0.38	0.41	0.47	0.42	0.52	0.45	0.40	0.47	12.42
20—24	—5	1.14	1.08	0.99	1.04	0.85	0.96	1.00	0.91	0.93	0.90	0.89	0.80	0.70	0.94	
	5—9	2.44	2.14	1.99	2.14	1.80	1.97	1.93	1.73	1.88	1.66	1.70	1.72	1.52	1.89	
	10—14	3.09	2.95	2.71	2.53	1.85	1.76	2.57	2.26	2.40	2.11	3.19	1.75	1.53	2.46	
	Együtt	1.52	1.39	1.28	1.36	1.12	1.24	1.27	1.15	1.21	1.12	1.14	1.06	0.93	1.26	12.18
25—29	—5	1.48	1.42	1.28	1.38	1.03	1.17	1.23	1.19	1.09	1.11	1.00	1.03	0.80	1.17	
	5—9	2.85	2.64	2.46	2.51	2.10	2.22	2.29	2.19	2.18	2.14	2.15	2.13	1.69	2.27	
	10—14	3.76	3.32	3.13	3.36	2.59	2.86	2.94	2.61	2.87	2.48	3.02	2.49	2.11	2.89	
	15—19	4.25	3.44	3.66	3.57	3.83	2.77	3.97	3.01	3.03	2.47	3.13	—	1.95	3.26	
	Együtt	2.77	2.51	2.36	2.46	1.99	2.14	2.22	2.08	2.11	2.00	2.10	1.96	1.60	2.22	13.34
30—39	—5	1.65	1.51	1.39	1.58	1.33	1.15	1.16	1.21	1.08	1.18	0.97	0.98	0.77	1.23	
	5—9	3.07	2.75	2.66	2.67	2.15	2.23	2.29	2.41	2.17	2.38	1.97	2.03	1.61	2.34	
	10—14	4.07	3.70	3.50	3.54	2.93	3.10	3.07	2.97	2.92	2.85	2.86	2.40	2.20	3.09	
	15—19	5.20	4.75	4.40	4.56	3.71	4.08	3.91	3.64	3.68	3.50	3.52	3.02	2.72	3.89	
	20—	5.85	5.31	4.82	5.15	4.30	4.49	4.56	3.90	3.94	3.69	3.64	3.32	2.98	4.30	
	Együtt	4.34	3.95	3.69	3.80	3.10	3.32	3.28	3.11	3.06	2.99	2.92	2.57	2.29	3.36	16.78
40—49	—5	1.94	2.05	1.99	1.91	2.80	1.28	0.89	1.59	1.09	1.56	0.75	0.50	0.61	1.45	
	5—9	2.90	2.72	2.43	2.23	1.86	1.77	1.88	2.19	1.59	2.18	1.02	1.30	1.19	1.94	
	10—14	3.88	3.30	3.32	3.24	2.39	2.59	2.58	2.67	2.41	2.52	2.09	1.76	1.74	2.65	
	15—19	5.20	5.02	4.39	4.49	3.93	3.78	3.84	3.77	3.42	3.72	2.86	2.72	2.42	3.61	
	20—	6.51	6.20	5.55	5.55	4.87	5.02	4.86	4.53	4.55	4.47	4.43	4.38	3.33	4.94	
	Együtt	6.24	5.94	5.32	5.32	4.66	4.77	4.64	4.35	4.32	4.30	4.15	4.09	3.16	4.78	17.25

Életkor	Házasságtartam év	Gazdasági cseléd	Bánya munkás	Gazdasági munkás	Napszámos	Birtokos 50—100 kh.	Ipari munkás	Közlekedési munkás	Birtokos —10 kh.	Önálló	Birtokos 10—50 kh.	Házi cseléd	Birtokos 100— kh.	Tisztviselő	Együtt	V %
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	XIII.		
50—59	—5	3.37 *	2.29	2.91	2.82	1.60	1.89	2.13	2.89	1.94	3.09	1.00	5.00 *	1.15	2.46	
	5—9	2.75	2.22	2.35	2.03	0.20	1.78	1.21	2.20	1.40	2.23	0.17	0.83	0.39	1.52	
	10—14	3.58	2.80	2.84	2.50	2.67	1.84	1.82	2.21	1.87	2.02	1.74	0.50	0.99	2.99	
	15—19	3.89	3.53	3.13	3.46	1.00	2.38	2.08	2.61	2.27	2.20	1.35	0.58	1.51	2.30	
	20—	7.00	6.28	6.15	5.91	6.04	5.52	4.96	5.14	5.10	5.19	4.90	5.23	3.77	5.47	
	Együtt	6.92	6.20	6.08	5.84	5.93	5.44	4.89	5.08	5.03	5.12	4.82	5.14	3.71	5.51	14.56
60—	—5	2.73	1.67	2.12	2.63	—	0.79	0.75	2.78	2.75	3.70 ⁴ —	—	2.00	1.00	2.08	
	5—9	3.21	0.50	3.35	2.75	2.00	2.69	2.45	3.03	2.05	2.35	1.20	2.00	0.43	2.15	
	10—14	3.12	3.75	3.22	1.30	1.20	1.85	3.00	2.36	1.65	2.49	0.33	—	2.87	2.26	
	15—19	3.39	4.86	3.07	3.77	—	2.49	2.33	2.43	2.47	2.57	0.50	1.00	0.83	2.48	
	20—	6.95	6.58	6.38	6.14	6.30	6.04	5.63	5.60	5.61	5.66	5.71	5.54	4.92	5.13	
	Együtt	6.89	6.53	6.33	6.09	6.22	5.98	5.58	5.48	5.56	5.62	5.64	5.48	4.87	5.90	9.11
Összesen		5.03	4.65	4.38	4.35	3.99	3.98	3.80	3.70	3.67	3.66	3.58	3.49	2.83	3.79	14.20
V %		52.19	53.03	53.75	51.57	63.97	53.69	51.79	53.18	53.04	60.60	53.51	56.64	22.20		53.32

⁴Feltehetően helytelen értékek.

2. A birtokos réteg termékenysége

Az 1930. évi adatfelvétel nyers mutatói szerint a 100 kh aluli birtokos réteg termékenységet csak a gazdasági cselédek termékenysége múlta felül. Igaz *Thirring Lajos* korrigálta ezt a sorrendet, a standardizálás pedig, amint már bemutattuk, alapvetően módosította a falusi asszonyok foglalkozási-társadalmi rétegek szerinti termékenységének egymásutánját. A különféle sorrendi számítások eredményeit nem mellőzve kiemelendő, hogy a birtokos réteg fertilitása az egész ország termékenységének szintjét döntő mértékben befolyásolta, aránya és társadalmi súlya miatt. Az alábbiak mérlegelése során azonban azt is szem előtt kell tartani, hogy 1935-ben a több mint 1.634 ezer földbirtok közel háromnegyed része (72,5%) 0—5, több mint egytizede (12,5%) 5—10, illetve 10—50 kat. hold (13,3%) méretű volt.

Az idézett adatfelvétel a birtokosok termékenységét birtoknagyság kategóriák szerint vizsgálta, megállapítva, hogy a száz holdon aluli agrár társadalomban a birtok nagyságával együtt növekedett a termékenység. *Thirring* ezt a kapcsolatot is helyesbítette, a standardizálás pedig — kihagyva a városokat — megerősítette *Thirring* számításait.

A birtokos népesség paritás indexei birtoknagyság szerint

Birtoknagyság (kh)	Eredeti feldolgozás	Standardizálás
	szerint	
— 10	3,74	3,70
10— 50	3,76	3,66
50—100	4,16	3,99
100—	3,38	3,49

Meglepő, hogy az országos (eredeti, nem standardizált) és a falusi (standardizált) paritás indexek között milyen kismértékű az eltérés. Az is szembeűnő, hogy az ötven holdon aluli birtokkategóriák termékenysége alig különbözik, míg az ötven holdon felüli birtokos népesség különféle kategóriáinak paritás indexei között jóval nagyobb az eltérés. Úgy tetszik, hogy a birtokos társadalom termékenységi magatartásában az ötven és a száz katasztrális hold jellemző cezurát alkotott feltételezhetően nem csak anyagi, hanem egyéb tényezőkből eredően is.

Az életkor és házasságtartam szerint részletezett (standardizált) paritás indexek is azt tanúsítják, hogy a tíz holdon aluli és a tíz-ötven holdas birtokosok asszonyainak termékenysége csaknem azonos volt. Az ötven-száz holdas kategória magasabb, illetve alacsonyabb paritás értékét pedig bizonyára igen összetett kvantitatív és kvalitatív faktorok alakíthatták ki. Az azonban szembeűnő, hogy a 20. században született generációk termékenysége, birtoknagyságra való tekintet nélkül homogenizálódott, míg a 19. századi nemzedékekben az ötven holdnál kisebb birtokosok asszonyai már érzékelték a birtokelaprózódás fenyegetését, vagy legalábbis erőteljesebben tartottak tőle, mint az ötven holdnál nagyobb birtokosok feleségei.

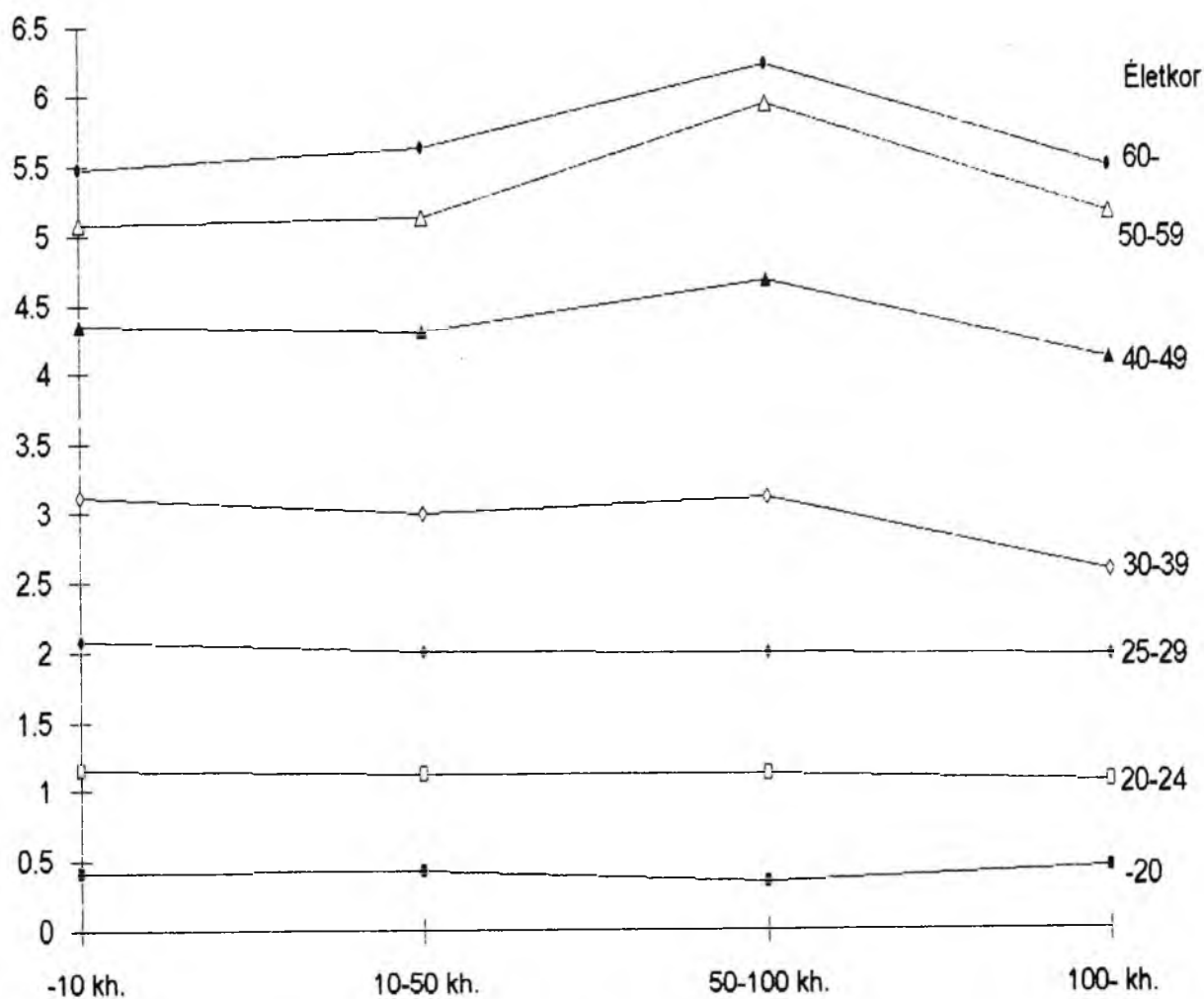
DÁNYI DEZSŐ

*Korspecifikus paritás birtoknagyság szerint
(házasságtartamra standardizálva)*

Birtoknagyság (kh)	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
- 10	0,41	1,15	2,08	3,11	4,35	5,08	5,48	3,70
10- 50	0,42	1,12	2,00	2,99	4,30	5,12	5,62	3,66
50-100	0,34	1,12	1,99	3,10	4,66	5,93	6,22	3,99
100-	0,45	1,06	1,96	2,57	4,09	5,14	5,48	3,49

10 kh alul = 100,0

10- 50	102,4	97,4	96,2	96,1	98,9	100,8	102,6	98,9
50-100	82,9	100,0	95,7	99,7	107,1	116,7	113,5	107,8
100-	109,8	92,2	94,2	82,6	94,0	101,2	100,0	94,3

Korspecifikus paritás birtoknagyság szerint

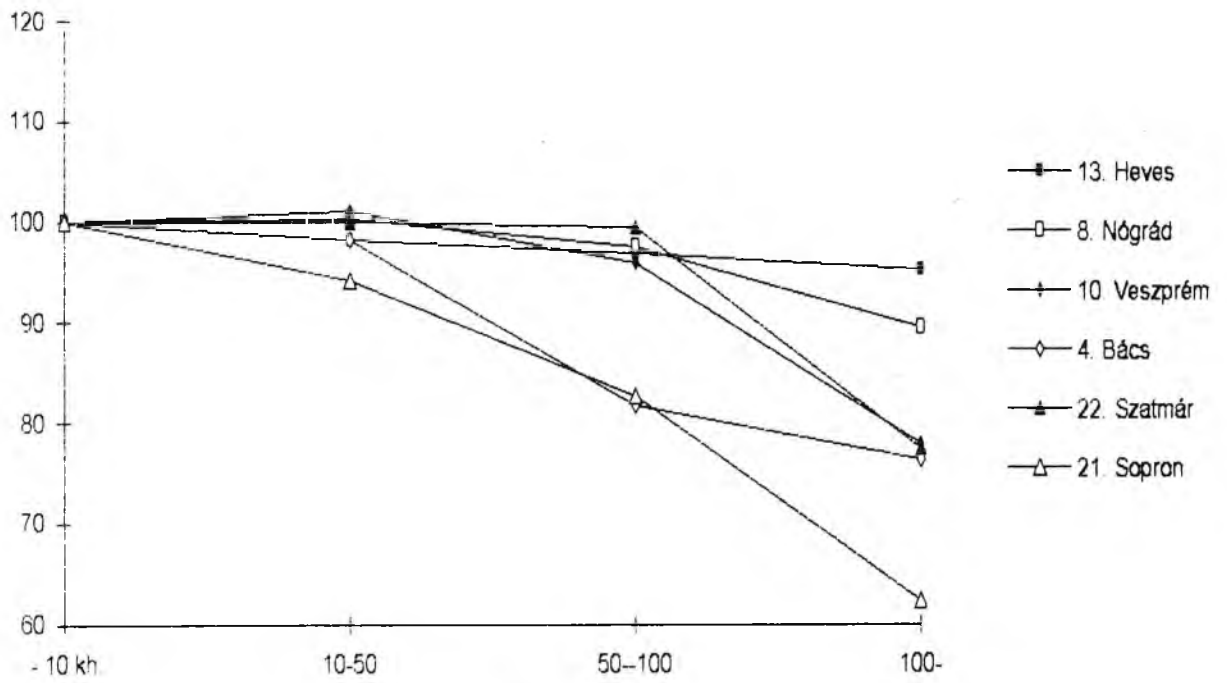
A leírtakból kitűnik, hogy a birtokos réteg termékenysége csak részben igazodott a birtok méretéhez. Feltételezhető azonban, hogy az egyes birtokkategóriák aszimmetrikus belső megoszlása idézte elő ezt a relációt. Valószínű ugyanis, hogy a tíz holdon aluli paraszti réteg 10—50 kh középparaszti rétegnél magasabb paritását az öt és/vagy az egy holdon aluli törpebirtokosok vélhetően nagyobb termékenysége okozta (inkább agrárproletárok voltak és nem birtokosok). Megjegyzendő azonban, hogy az 1930. évi népszámlálás foglalkozási adatai ezt a feltételezést nem igazolják. Nincsen ugyanis összefüggés az egy holdon aluli és a tíz holdas birtokosok megyénkénti aránya, valamint a tíz holdon aluli birtokosok paritás indexének nagysága között. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a korábbi földjuttatások következményeként éppen a tíz holdas birtokosok között viszonylag jelentős a volt-agrárproletárok hányada. Azaz nem a birtokmegoszlás, hanem a mobilitás eredményét észleljük.

A következő táblázat és grafikon is azt sugallja, hogy a birtoknagyság és a termékenység szintjének kapcsolata igen bonyolult volt. Néhány megyében ugyanis a birtok területének növekedése együtt járt a termékenység szisztematikus csökkenésével /A/ (beleértve a nagybirtokot is). Hét megyében ellenben igen kicsi a birtokkategóriák szerint számított paritás indexek közötti eltérés /B/. A többi tizennyolc megyében pedig négyféleképpen hullámszik a birtokkategóriák egymást követő paritás indexeinek értéke (B, C, D, E).

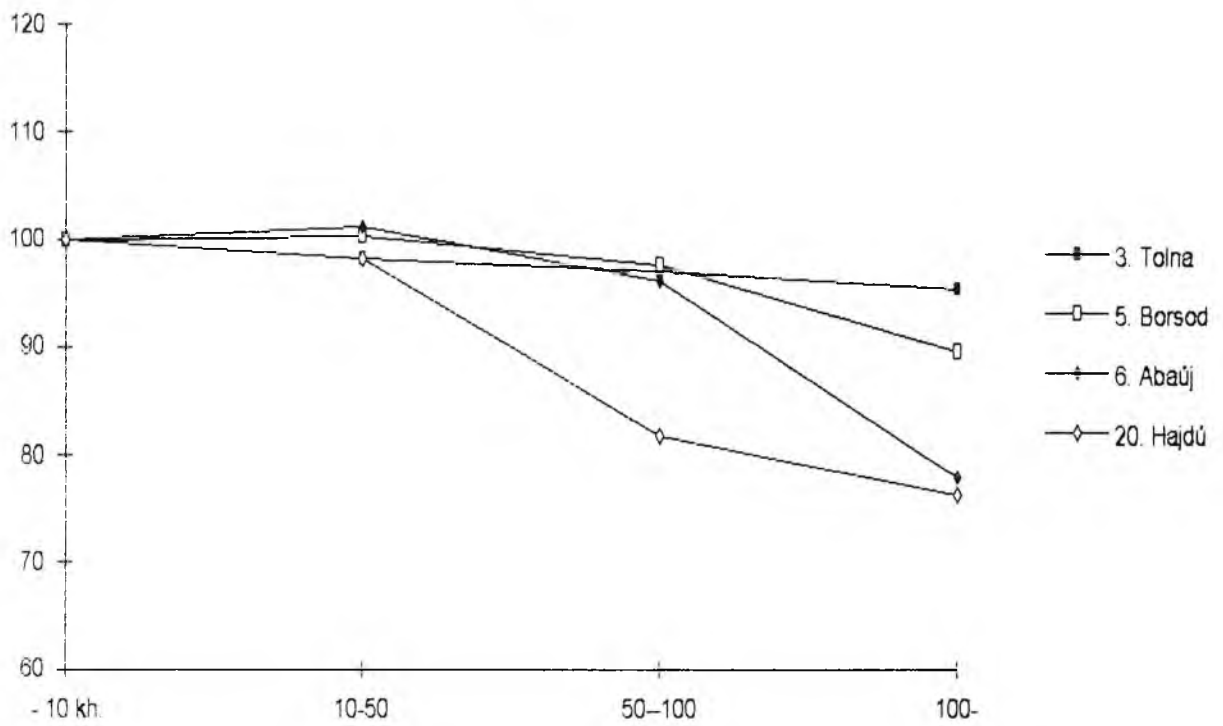
A birtokos réteg paritása birtoknagyság szerint megyénként

Megye	10—50 kh	50—100 kh	100— kh
	10 kh aluli birtok = 100,0		
A			
Bács	98,2	89,8	76,3
Nógrád	100,3	97,5	89,6
Veszprém	101,1	96,0	77,9
Sopron	94,2	82,7	62,4
Szatmár	100,0	99,5	77,4
Heves	98,2	96,9	95,3
B			
Tolna	96,0	97,3	99,0
Borsod	97,4	98,8	95,3
Abaúj	94,6	99,2	89,8
Bihar	96,1	99,7	101,1
Hajdú	94,3	98,4	92,7
C			
Fejér	96,3	105,0	85,0
Békés	95,8	100,0	89,6
Jászkun	98,8	102,3	97,9
Csanád	99,8	105,5	93,0
D			
Zala	103,3	105,4	71,9
Zemplén	104,1	112,6	87,4
Pest	103,7	110,8	99,3
Vas	102,3	102,4	70,6
Szabolcs	101,9	114,1	80,6
E			
Baranya	99,6	117,7	110,5
Somogy	96,2	11,5	100,1
Komárom	102,0	75,9	50,2

DÁNYI DEZSŐ

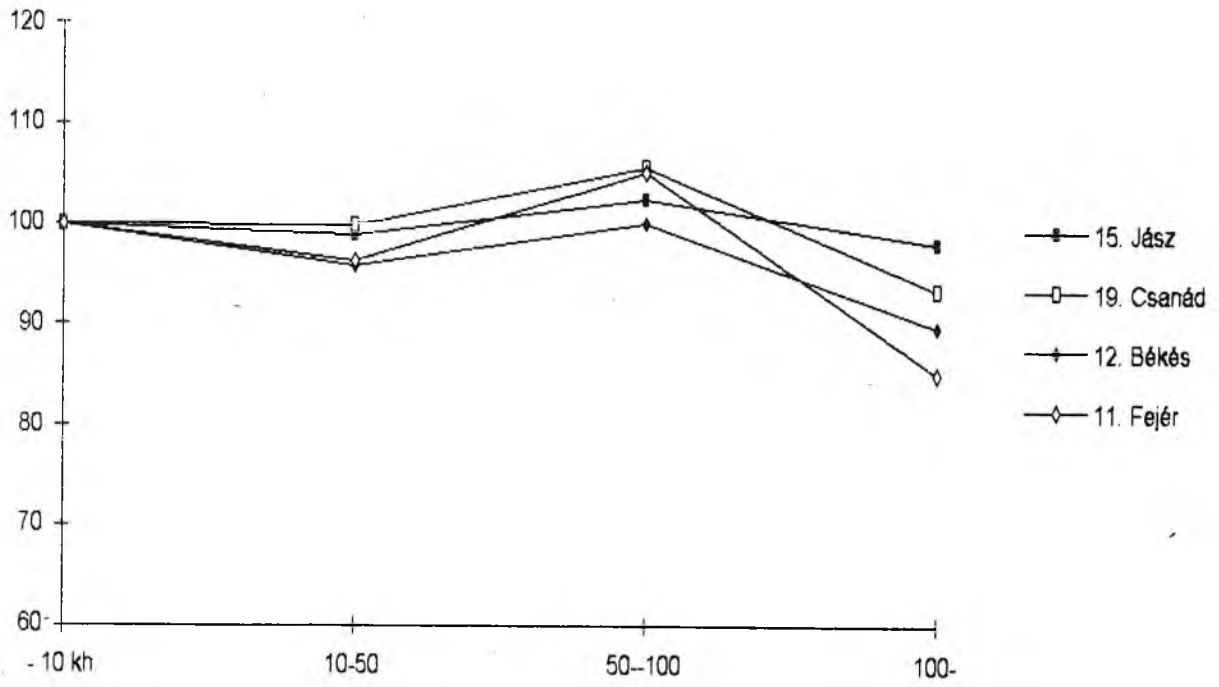

A

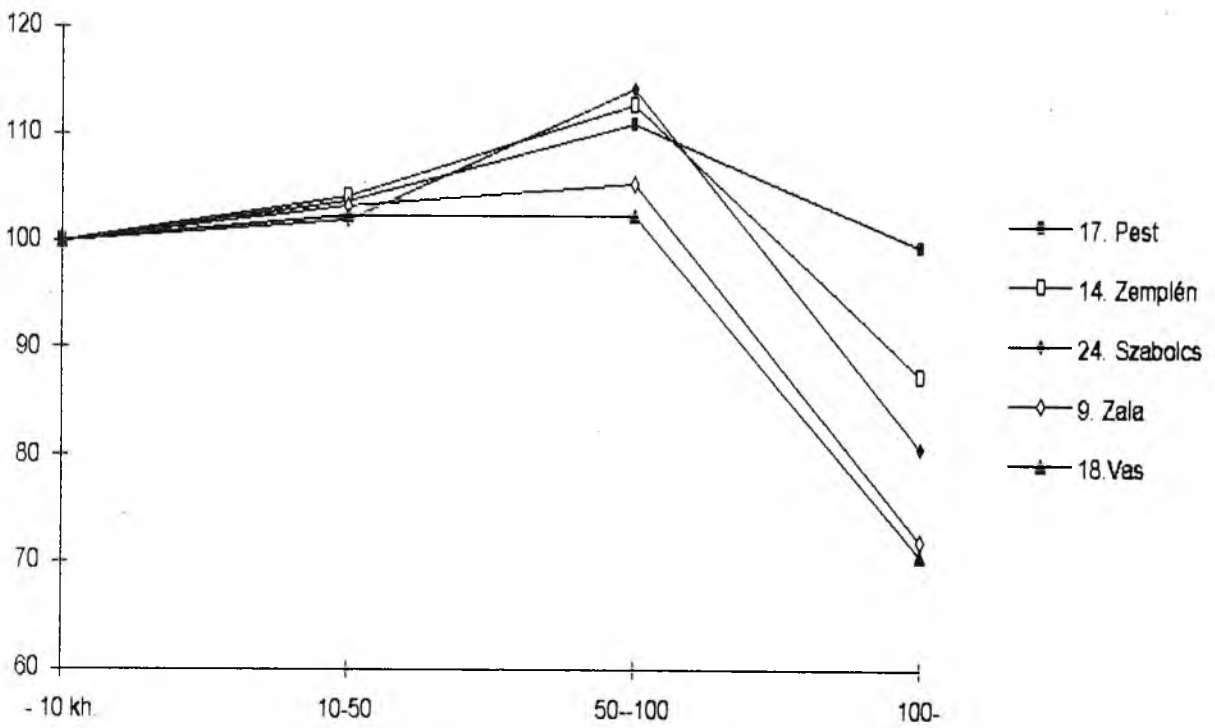

B

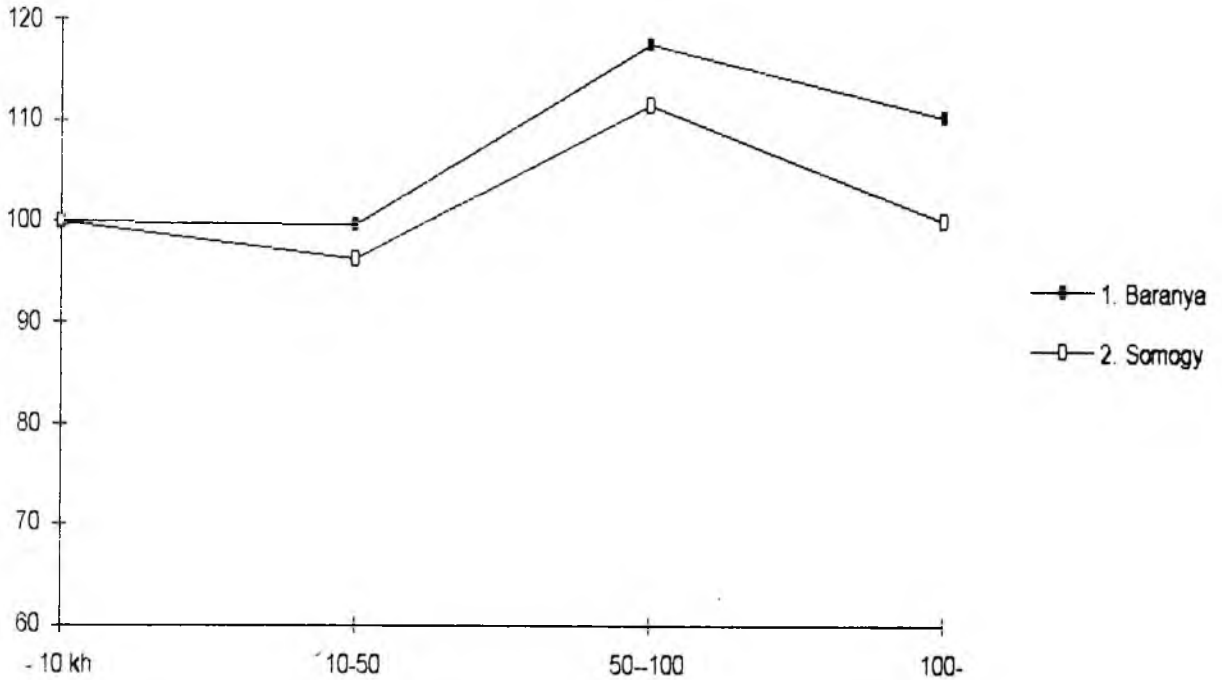
MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

C

D

E

A birtokos réteg paritása birtoknagyság szerint megyénként
 A tíz holdon aluli birtokosok paritása = 100,0

Bizonyára csak igen bonyolult kvantitatív és kvalitatív változókkal vegyített modellrendszer magyarázhatná a leírt alternatívákat, amelyben szerepeltetni kellene a termőföld minőségét, hozamát, a gazdálkodás eredményességét, értékesítési lehetőségeit ugyanúgy, mint a tulajdonos etnikai, kulturális, vallási, szociális, mobilitási és politikai jegyeit, a birtok nagyságán kívül. Sajnos ilyen modell felépítésének hiányoznak az információs alapjai. Mindezt szem előtt tartva úgy véljük, hogy korabeli, földreformot szorgalmazó agrárpolitikai törekvések — viszonylag kisebb birtokok juttatása a nincstelen agrárproletariátus és törpebirtokos rétegeknek — alig idézték volna elő a magyar parasztság általános termékenységnövekedését. Beteljesült volna néhány szociográfus aggodalma, hogy a polgárosodás (a vagyon növekedés) esetleg a paraszti fertilitás csökkenésére vezet.

A birtok mérete és a termékenység szintje közötti bonyolult kapcsolat szemléltetésére még egy relációt mutatunk be. Tizenhárom foglalkozási-társadalmi réteg termékenységének kor és házasságtartam szerint standardizált paritás indexeit határoztuk meg megyénként (lásd az éves korszpecifikus megyei táblázatokat). Minden társadalmi-foglalkozási réteg termékenysége a dél-dunántúli megyékben volt a legalacsonyabb és az északkeleti megyékben a legmagasabb. A birtokos rétegben azonban ez a lokális elrendeződés csak részben — elsősorban a kis- és középbirtokos kategóriában — érvényesült.

A birtokos rétegek paritás index értékeinek megyénkénti nagyság szerinti rendje

Megye	—10 kh	10—50 kh	50—100 kh	100— kh
Baranya	1	1	5	9
Somogy	2	2	4	5
Tolna	3	3	1	8
Bács	4	4	2	2
Borsod	5	5	6	13
Abaúj	6	6	7	10
Bihar	7	7	11	17
Nógrád	8	8	8	12
Zala	9	12	15	3
Veszprém	10	13	10	7
Fejér	11	9	16	11
Békés	12	10	14	16
Heves	13	11	12	18
Zemplén	14	17	21	14
Jászkun	15	14	17	20
Komárom	16	19	3	1
Pest	17	21	22	23
Vas	18	15	18	6
Csanád	19	20	20	21
Hajdú	20	16	13	22
Sopron	21	18	9	4
Szatmár	22	22	19	15
Csongrád	23	23	23	24
Szabolcs	24	24	24	19

A fenti, a termékenység nagyságának birtokkategóriák szerinti megyei sorrendjét szemléltető táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy az ötven holdnál nagyobb birtokkal rendelkező népesség termékenységi magatartását a helyi, vagy a regionális minták, attitűdök, viszonylatok alig befolyásolták. Az ötven holdnál kisebb birtokosok rétegében azonban a lokalitás meghatározó fertilitási faktor volt. A lokális faktorok közé sorolhatjuk a falvak típusait. *Erdei Ferenc* osztályozását követve, bizonyára elkülönültek a szabályos parasztfalvak, a apró, tanyás, óriás falvak stb. fertilitási mintái.

A leírtakat összefoglalva alig vonható kétségbe, hogy Magyarországon a 19. század végén és a 20. század elején a földbirtokmegoszlás el nem hanyagolható, meghatározó tényezője volt a paraszti, agrár réteg fertilitási jellemzőinek, a törpe- és kisbirtokos társadalom alacsony termékenységének. Az is bizonyos azonban, hogy a birtok nagysága és a termékenység szintje közötti kapcsolat igen bonyolult volt, sőt valószínű, hogy egyéb anyagi és nem anyagi tartalmú tényezők is szerepet játszottak a női termékenység szintjének és változásának kialakításában. Nem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül, hogy Európa más országaiban is csökkent a parasztság termékenysége, olyan országokban is, amelyekben a birtokmegoszlás sokkal egyenletesebb volt, a gazdaság, a társadalom pedig már nem hordozott feudális elemeket. A hazai birtokos társadalom fertilitásának szintje és ennek csökkenése tehát nem csak a sajátos birtokmegoszlás, szociális rétegződés következménye, hanem az általános európai agrárius termékenység-hanyatlás tükröződése is.

DÁNYI DEZSŐ

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

Birtokos (bérlő) 10 k. holdig

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Baranya	0.46	1.14	1.81	2.42	3.15	3.57	4.04	2.77
2.	Somogy	0.38	1.02	1.74	2.39	3.29	4.09	4.57	2.88
3.	Tolna	0.44	1.07	1.81	2.51	3.37	4.08	4.42	2.97
4.	Bács-Bodrog	0.43	1.17	1.78	2.60	3.59	4.60	5.88	3.33
5.	Borsod, Gömör és Kishont	0.29	1.06	1.98	2.98	4.05	4.69	5.02	3.44
6.	Abauj-Torna	0.45	1.20	2.09	3.20	4.35	4.52	4.92	3.55
7.	Bihar	0.33	1.20	2.14	3.03	4.30	5.01	5.29	3.63
8.	Nógrád és Hont	0.29	1.04	2.02	3.14	4.32	5.01	5.32	3.64
9.	Zala	0.42	1.18	2.14	3.21	4.30	4.96	5.29	3.67
10.	Veszprém	0.63	1.28	2.28	3.28	4.42	4.89	5.45	3.75
11.	Fejér	0.45	1.22	2.22	3.17	4.39	5.20	5.73	3.79
12.	Békés	0.37	1.15	2.05	3.03	4.57	5.46	5.96	3.84
13.	Heves	0.20	1.04	2.02	3.12	4.49	5.47	6.17	3.86
14.	Zemplén	0.36	1.24	2.24	0.50	4.70	5.16	5.37	3.89
15.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.47	1.24	2.17	3.13	4.62	5.40	6.07	3.90
16.	Komárom és Esztergom	0.36	1.29	2.27	3.30	4.94	5.56	5.76	4.02
17.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.42	1.20	2.17	3.29	4.76	5.73	6.33	4.07
18.	Vas	0.51	1.27	2.34	3.57	4.95	5.55	5.62	4.08
19.	Csanád, Arad és Torontál	0.45	1.11	2.04	3.01	4.68	6.15	7.22	4.15
20.	Hajdú	0.46	1.38	2.42	3.66	5.16	5.76	5.90	4.24
21.	Sopron	0.47	1.34	2.36	3.70	5.23	5.99	6.19	4.33
22.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.60	1.48	2.65	3.99	5.16	5.80	6.10	4.39
23.	Csongrád	0.52	1.11	2.30	3.57	5.47	6.70	7.23	4.59
24.	Szabolcs és Ung	0.44	1.34	2.60	4.08	5.60	6.47	6.71	4.69
	Együtt	0.41	1.15	2.08	3.11	4.35	5.08	5.48	3.70

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

*Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930*

Birtokos (bérlő) 10-50 k. holdig

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Baranya	0.48	1.15	1.84	2.45	3.18	3.56	3.88	2.76
2.	Somogy	0.41	1.06	1.68	2.21	3.10	3.83	4.32	2.77
3.	Tolna	0.44	1.08	1.77	2.43	3.19	3.84	4.27	2.85
4.	Bács-Bodrog	0.47	1.13	1.71	2.37	3.50	4.67	5.96	3.27
5.	Borsod, Gömör és Kishont	0.29	1.08	1.92	2.89	4.02	4.54	4.79	3.35
6.	Abauj-Torna	0.31	1.04	2.13	3.23	4.08	4.80	5.06	3.36
7.	Bihar	0.34	1.07	2.06	3.04	4.16	4.52	5.20	3.49
8.	Nógrád és Hont	0.33	1.09	2.07	2.89	4.48	5.08	5.43	3.65
9.	Fejér	0.36	1.11	1.96	3.10	4.21	5.04	5.65	3.65
10.	Békés	0.40	0.99	1.82	2.89	4.32	5.31	5.90	3.68
11.	Heves	0.34	1.05	1.98	2.91	4.32	5.61	6.18	3.79
12.	Zala	0.36	1.20	2.00	3.20	4.53	5.28	5.56	3.79
13.	Veszprém	0.44	1.27	2.21	3.32	4.41	5.21	5.49	3.79
14.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.37	1.10	2.05	2.96	4.49	5.59	8.20	3.89
15.	Vas	0.39	0.58	2.19	3.43	4.79	5.47	5.74	3.99
16.	Hajdú	0.36	1.25	2.17	3.31	4.92	4.34	5.64	4.00
17.	Zemplén	0.62	1.22	2.30	3.68	4.85	5.28	5.72	4.05
18.	Sopron	0.70	1.22	2.33	3.51	4.97	5.39	5.91	4.08
19.	Komárom és Esztergom	0.27	1.20	2.23	3.46	4.94	5.58	6.12	4.10
20.	Csanád, Arad és Torontál	0.46	1.06	1.98	2.87	4.75	6.30	7.21	4.14
21.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.45	1.18	2.18	3.29	4.96	6.13	6.68	4.22
22.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.62	1.31	2.48	3.71	5.16	6.17	6.39	4.39
23.	Csongrád	0.32	1.12	2.04	3.40	5.26	6.84	7.58	4.54
24.	Szabolcs és Ung	0.53	1.30	2.68	3.93	5.66	6.87	7.08	4.78
	Együtt	0.42	1.12	2.00	2.99	4.30	5.12	5.62	3.66

DÁNYI DEZSŐ

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

Birtokos, 50-100 kh.

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Tolna	0.50	1.00	1.58	2.63	2.61	4.57	4.26	2.89
2.	Bács-Bodrog	0.25	1.07	1.49	2.38	3.08	3.98	5.61	2.99
3.	Komárom és Esztergom	0.00	0.67	1.88	2.71	4.79	4.64	2.00	3.05
4.	Somogy	0.60	1.22	1.79	2.54	4.49	3.70	4.50	3.21
5.	Baranya	0.00	1.18	1.91	2.49	3.57	4.71	5.42	3.26
6.	Borsod, Gömör és Kishont	0.25	1.07	1.66	2.69	3.99	4.94	5.19	3.40
7.	Zala	0.00	1.43	2.33	3.00	4.13	4.87	5.20	3.52
8.	Nógrád és Hont	0.33	1.45	2.27	4.50	5.86	6.55	5.68	3.55
9.	Sopron	0.00	0.50	2.00	2.33	5.36	5.89	3.40	3.58
10.	Veszprém	0.50	1.80	1.70	2.91	4.41	5.48	4.26	3.60
11.	Bihar	0.57	0.88	2.03	2.74	4.22	6.23	4.57	3.62
12.	Heves	0.14	0.92	2.03	2.90	4.32	5.26	6.21	3.74
13.	Hajdú	0.25	0.93	1.68	2.66	4.84	5.90	5.12	3.75
14.	Békés	0.30	1.00	1.82	3.03	4.50	5.85	5.96	3.84
15.	Zala	0.33	1.18	1.64	2.45	5.63	5.19	6.11	3.87
16.	Fejér	0.40	1.39	1.67	3.19	4.26	6.08	6.22	3.98
17.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.15	1.08	2.10	3.17	4.77	5.92	5.84	3.99
18.	Vas	0.00	1.71	2.32	3.85	5.03	6.14	5.00	4.20
19.	Szatmár, Ugocea és Bereg	1.60	1.84	1.69	4.13	5.24	6.08	5.53	4.37
20.	Csanád, Arad és Torontál	0.20	1.47	1.88	2.76	4.57	7.00	7.78	4.38
21.	Zemplén	0.00	0.67	0.89	4.06	6.27	5.67	6.80	4.38
22.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.32	1.07	2.11	3.44	5.17	6.99	7.20	4.51
23.	Csongrád	1.00	1.30	1.77	3.85	4.17	6.89	8.19	4.54
24.	Szabolcs és Ung	0.67	1.17	2.67	3.93	6.21	8.98	7.59	5.35
	Együtt	0.34	1.12	1.99	3.10	4.66	5.93	6.22	3.99

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

*Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930*

Birtokos (bérlő) 100 kh. felül

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Komárom és Esztergom	0.00	0.50	1.80	2.50	1.89	3.43	2.57	2.02
2.	Bács-Bodrog	0.67	1.00	1.00	1.91	2.52	4.13	3.91	2.54
3.	Zala	0.00	1.14	1.84	2.27	3.00	3.89	3.21	2.64
4.	Sopron	0.00	0.67	1.25	2.57	1.83	5.80	4.00	2.70
5.	Somogy	0.00	0.80	2.05	2.25	3.31	4.23	4.00	2.88
6.	Vas	0.00	1.00	1.79	1.91	4.70	3.50	3.58	2.88
7.	Veszprém	1.00	1.00	2.06	2.14	3.36	4.16	4.32	2.92
8.	Tolna	0.33	1.17	1.73	2.30	3.97	4.73	3.75	2.94
9.	Baranya	2.00	1.00	1.07	2.35	3.73	4.19	3.94	3.06
10.	Abauj-Torna	0.00	1.57	1.56	1.95	3.80	4.92	4.64	3.08
11.	Fejér	1.00	0.86	1.44	2.73	1.21	4.54	4.23	3.22
12.	Nógrád és Hont	0.25	1.14	2.16	2.44	2.89	5.55	5.04	3.26
13.	Borsod, Gömör és Kishont	1.00	0.82	1.74	2.33	4.16	4.68	5.12	3.28
14.	Zemplén	0.00	1.00	2.40	4.09	3.50	5.89	4.10	3.40
15.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	1.00	0.75	1.89	2.51	4.03	5.12	5.21	3.40
16.	Békés	0.00	1.13	1.59	2.61	3.83	5.75	6.13	3.44
17.	Bihar	1.00	1.21	2.47	3.05	4.06	5.36	5.19	3.67
18.	Heves	0.50	1.29	1.89	2.92	3.97	4.44	7.43	3.68
19.	Szabolcs és Ung	0.00	1.38	2.36	2.87	4.03	5.27	6.38	3.78
20.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.50	0.88	2.12	2.84	4.39	5.90	5.79	3.82
21.	Csanád, Arad és Torontál	0.00	1.25	2.20	2.96	3.62	5.69	7.00	3.86
22.	Hajdú	0.50	0.57	2.22	3.11	4.47	7.54	4.55	3.93
23.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.40	1.08	2.20	2.80	5.36	5.97	5.88	4.04
24.	Csongrád	0.00	0.75	2.17	1.85	4.36	6.00	7.44	4.55
	Együtt	0.45	1.06	1.96	2.57	4.09	5.14	5.48	3.49

3. A falusi agrárproletariátus termékenysége

Magyarországon a 19. század végén és a 20. század elején a falusi agrárproletariátus — a gazdasági cselédek, a gazdasági munkások és a napszámosok — termékenysége volt a legnagyobb — eltekintve a bányászasszonyok termékenységétől. Kiemelendő, hogy *Thirring Lajos* is ezt a sorrendet állapította meg, az 1930. évi adatfelvétel elemzésében korrigálva az eredeti nyers adatokat.

A három foglalkozási réteg életkor és házasságtartam szerint standardizált paritás indexei között — leszámítva a két legidősebb generációt — közel azonos különbségek formálódtak ki. A három társadalmi réteg reprodukciós magatartása tehát — egymáshoz viszonyítva —, az 1880 után született generációkban úgyszólván azonos volt.

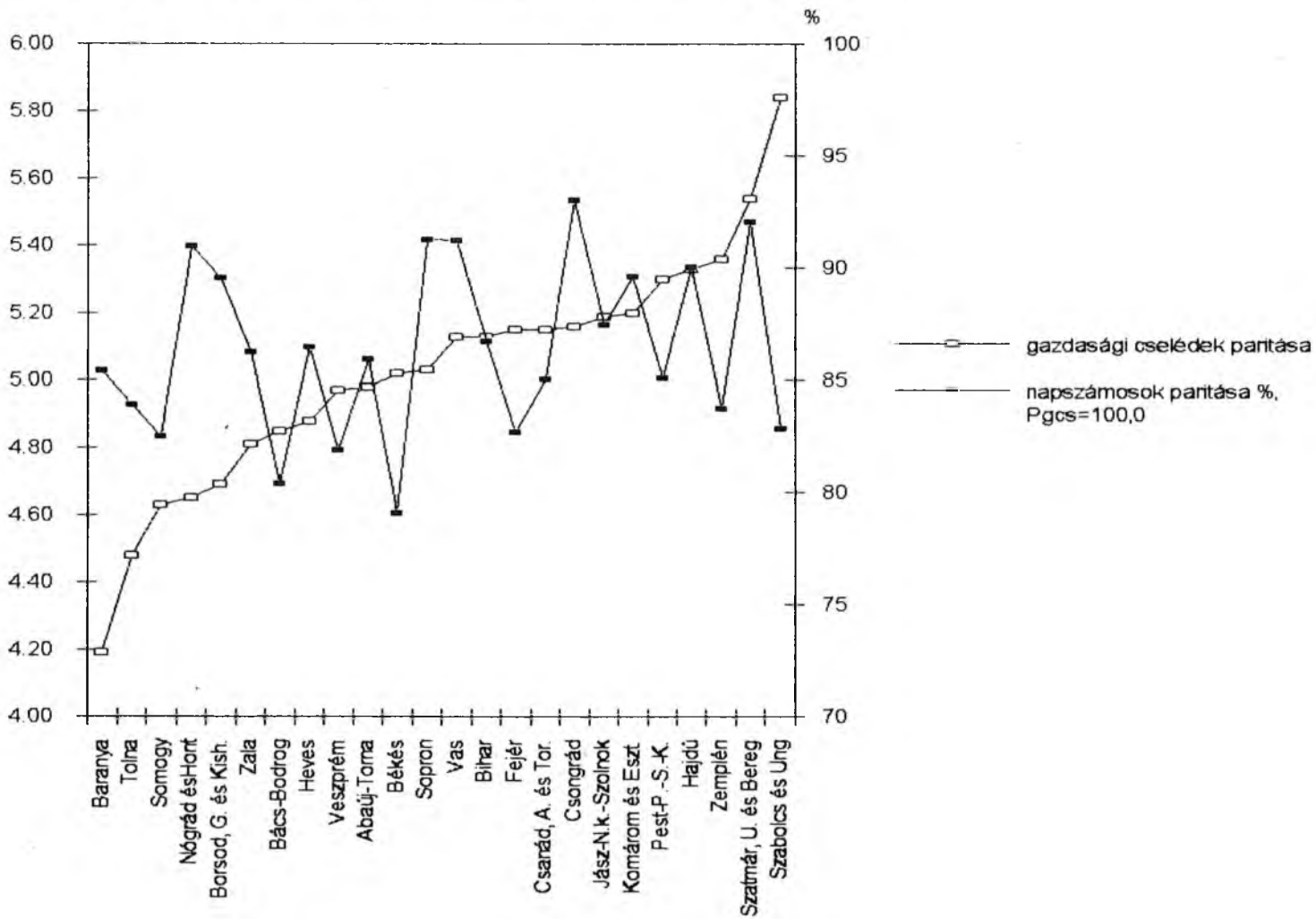
Az agrárproletariátus paritása az életkor és házasságtartam szerint

Életkor	Gazdasági cselédek	Gazdasági munkások	Napszámosok	Gazdasági munkások	Napszámosok
				Gazdasági cselédek	Gazdasági munkások
				= 100,0	
—20	0,55	0,47	0,49	85,5	104,3
20—24	1,52	1,28	1,36	84,2	106,3
25—29	2,77	2,36	2,46	85,2	104,2
30—39	4,34	3,69	3,80	85,0	103,0
40—49	6,24	5,32	5,32	85,3	100,0
50—59	6,92	6,08	5,84	87,9	96,1
60—	6,89	6,33	6,09	91,9	97,2
Együtt	5,03	4,38	4,35	87,1	99,3

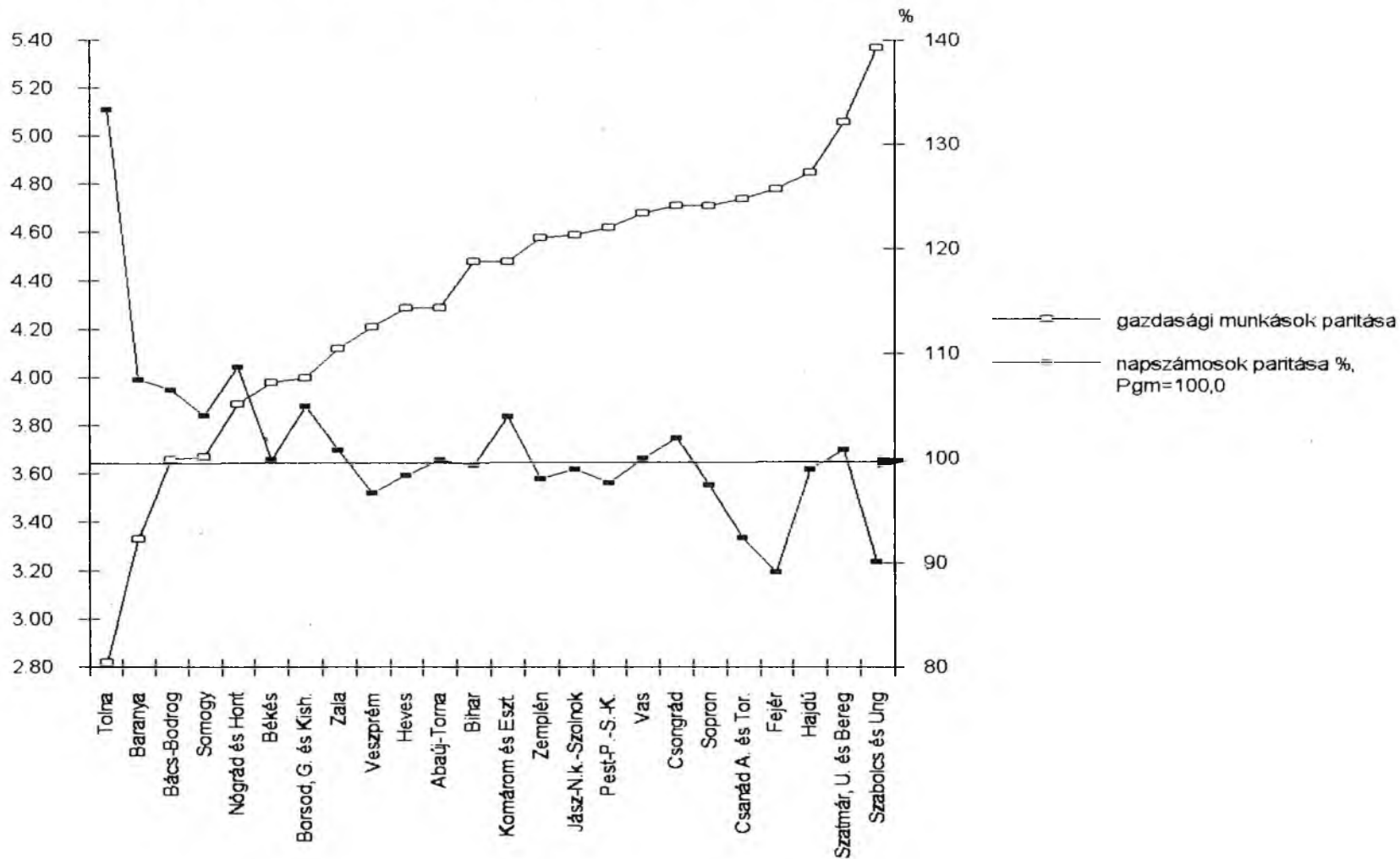
Feltételezhetnénk, hogy a generációk úgyszólván azonos termékenységi magatartása területileg — megyénként — is manifesztálódott. Az alábbi grafikonok szerint azonban ez csak részben mutatható ki. A gazdasági cselédek megyei paritás értékeit nagyság szerint rendezve, a napszámosok paritás indexének aránya, ugyanebben a területi sorrendben hullámzó, de úgyszólván vízszintes vonalat ábrázol. Ez a két réteg tehát valóban nemcsak generációk, hanem területi relációban is igen hasonló reprodukciós habitussal rendelkezett.

A gazdasági munkások és a napszámosok megyei paritás indexeinek ábrája azonban arról tanúskodik, hogy mennél nagyobb volt valamelyik megyében a gazdasági munkások asszonyainak paritás értéke, annál alacsonyabb volt a napszámosasszonyok paritás indexe.

Gazdasági cselédek és napszámosok paritás indexei megyénként

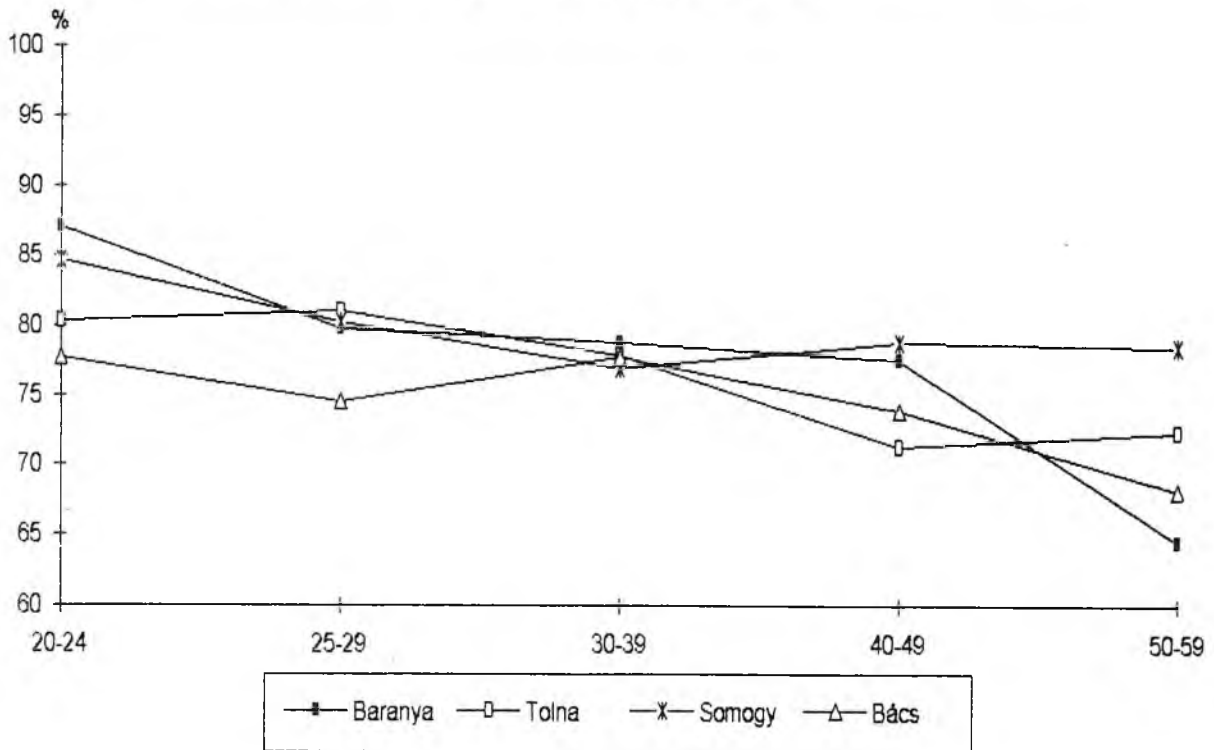

A gazdasági munkások és a napszámosok paritás indexei megyénként

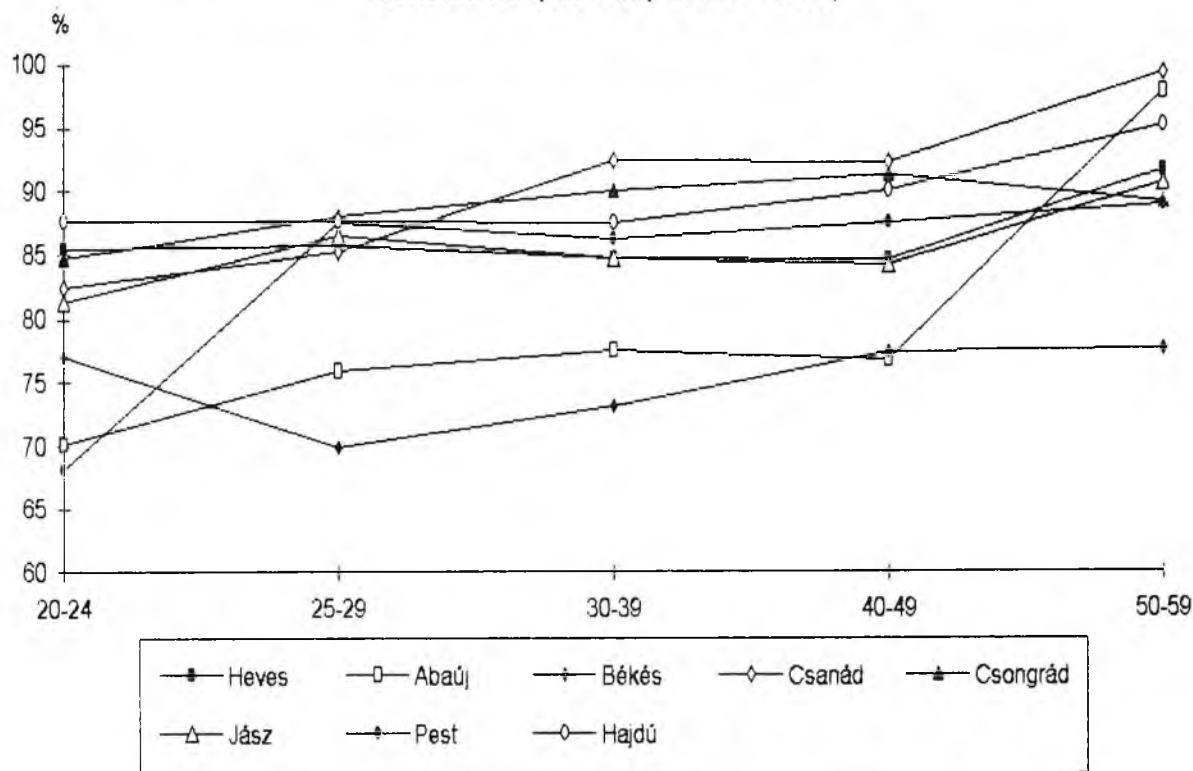
A hullámzó görbe viszonylag enyhe lejtésű, de mégis jelzi — különösen a szélsőséges értékeknél, a dél-dunántúli és az északkeleti megyékben — jelenlegi ismereteink alapján alig magyarázható — különbséget. Az is szembevetendő továbbá, hogy a gazdasági munkások korszpecifikus paritás indexének progressziója, ugyanazon megye gazdasági cselédeinek azonos tartalmú indexeihez mérten néhány megyében (Baranya, Tolna, Somogy, Bács) csökkenő irányzatú, más megyékben (Heves, Abaúj, Békés, Csanád stb.) azonban növekvő tendenciát mutat.

A gazdasági munkások korszpecifikus paritása megyénként (a gazdasági cselédek korszpecifikus paritása = 100,0)

A gazdasági munkások korspecifikus paritása megyénként (a gazdasági cselédek korspecifikus paritása = 100,0)

Az agrárproletariátuson belül tehát — egymáshoz viszonyítva — olykor tájanként és generációnként is eltérő reprodukciós habitus formálódott ki. Ennek indítékaira a korabeli elemzés sok tekintetben rávilágított (*Csizmadia, Czetler, Kovács, Kerék, Heller*).

A leírt eltérések és különbségek ellenére is beigazolható azonban, hogy az agrárproletariátus három rétege regionálisan igen hasonló reprodukciós magatartást alakított ki. Nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy a gazdasági cselédek, gazdasági munkások és napszámosságok paritás indexének megyénkénti, nagyság szerinti sorrendje igen hasonló (lásd a korspecifikus megyei táblázatokat). Baranya, Tolna megye mind a három réteg termékenységi szintjének legalacsonyabb, vagy utolsó előtti tája. Hajdú, Szatmár és Szabolcs megyékben pedig mind a három réteg a három legmagasabb termékenységi értéket éri el. Az alábbi részletezés szerint a megyék háromnegyed részének igen hasonló a termékenység nagyságrendjében elfoglalt pozíciója.

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

*A megyék sorrendje az agrárproletariátus három rétegének
termékenység szintje alapján*

Megye	I	II	III
Baranya	1	2	1
Tolna	2	1	2
Somogy	3	4	3
Hajdú	21	22	22
Szatmár	23	23	24
Szabolcs	24	23	24
Zala	6	8	7
Heves	8	10	9
Abaúj	10	11	12
Bihar	14	12	14
Borsod	5	7	8
Veszprém	9	9	6
Jászkun	18	15	17
Bács	7	3	4
Csongrád	17	18	21
Pest	20	16	16
Nógrád	4	5	10
Békés	11	6	5
Sopron	12	19	18
Fejér	15	21	11
Komárom	19	13	19
Vas	13	17	20
Csanád	16	20	23
Zemplén	22	14	15

- I A gazdasági cselédek paritás indexének sorszáma a megyei értékek nagyságrendje alapján.
 II A gazdasági munkások paritás indexének sorszáma a megyei értékek nagyságrendje alapján.
 III A napszámosok paritás indexének sorszáma a megyei értékek nagyságrendje alapján.

DÁNYI DEZSŐ

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

Gazdasági cseléd

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Baranya	0.50	1.47	2.52	3.63	5.02	6.91	5.48	4.19
2.	Tolna	0.50	1.48	2.54	3.75	5.61	6.17	6.12	4.48
3.	Somogy	0.47	1.37	2.48	3.76	5.43	6.64	- 6.97	4.63
4.	Nógrád és Hont	0.51	1.35	2.66	4.00	5.74	6.31	6.48	4.65
5.	Borsod, Gömör és Kishont	0.53	1.39	2.70	4.15	5.84	6.51	6.04	4.69
6.	Zala	0.60	1.56	2.69	4.33	5.94	6.68	6.06	4.81
7.	Bács-Bodrog	0.44	1.48	2.64	3.68	5.66	7.46	7.12	4.85
8.	Heves	0.52	1.38	2.51	4.09	6.16	6.76	6.87	4.88
9.	Veszprém	0.62	1.61	2.91	4.54	6.46	6.98	6.78	4.97
10.	Abaúj-Torna	0.51	1.58	2.86	4.47	6.63	6.33	6.31	4.98
11.	Békés	0.46	1.53	2.73	4.25	6.23	7.06	6.84	5.02
12.	Sopron	0.85	1.63	2.80	4.49	6.22	6.45	7.05	4.03
13.	Vas	0.73	1.63	2.83	4.55	6.49	6.88	6.73	5.13
14.	Bihar	0.53	1.62	2.85	4.60	6.37	7.01	6.84	5.13
15.	Fejér	0.60	1.57	2.86	4.33	6.33	7.02	7.42	5.15
16.	Csanád, Arad és Torontál	0.56	1.60	2.73	4.21	6.12	7.06	7.99	5.15
17.	Csongrád	0.32	1.51	2.66	4.11	6.24	7.60	7.51	5.16
18.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.51	1.60	2.81	4.50	6.64	7.20	6.66	5.19
19.	Komárom és Esztergom	0.48	1.64	2.95	4.49	6.48	6.94	7.38	5.20
20.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.58	1.91	2.77	4.45	6.42	7.32	7.59	5.30
21.	Hajdú	0.46	1.61	3.01	4.74	6.86	7.11	6.89	5.33
22.	Zemplén	0.48	1.58	2.96	4.77	6.62	7.36	7.13	5.36
23.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.68	1.70	3.22	4.65	7.34	7.60	6.91	5.54
24.	Szabolcs és Ung	0.63	1.59	3.18	5.14	7.39	8.01	7.70	5.84
	Együtt	0.55	1.52	2.77	4.34	6.24	6.92	6.89	5.03

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

Gazdasági munkás

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Tolna	0.50	1.19	2.06	2.92	4.00	4.82	5.22	2.82
2.	Baranya	0.56	1.28	2.01	2.86	3.89	4.46	4.80	3.33
3.	Bács-Bodrog	0.47	1.15	1.97	2.86	4.18	5.08	6.10	3.66
4.	Somogy	0.46	1.16	1.99	2.89	4.28	5.27	5.68	3.67
5.	Nógrád és Hont	0.39	1.17	2.14	3.31	4.82	5.32	5.42	3.89
6.	Békes	0.67	1.18	1.88	3.11	4.83	5.45	6.51	3.98
7.	Borsod, Gömör és Kishont	0.38	1.16	2.22	3.50	4.95	5.40	5.59	4.00
8.	Zala	0.51	1.40	2.36	3.66	5.06	5.53	5.48	4.12
9.	Veszprém	0.51	1.39	2.47	3.66	5.16	5.56	5.87	4.21
10.	Heves	0.35	1.11	2.17	3.47	5.09	6.20	6.61	4.29
11.	Abauj-Torna	0.45	1.38	2.43	3.87	5.32	5.87	5.44	4.29
12.	Bihar	0.47	1.34	2.50	3.83	5.44	6.11	6.40	4.48
13.	Komárom és Esztergom	0.71	1.37	2.48	3.92	5.19	6.29	6.41	4.48
14.	Zemplén	0.59	1.40	2.60	4.22	5.55	6.00	6.28	4.58
15.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.46	1.30	2.43	3.77	5.53	6.53	6.78	4.59
16.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.48	1.30	2.42	3.79	5.62	6.51	6.84	4.62
17.	Vas	0.69	1.50	2.66	4.12	5.74	6.26	6.42	4.68
18.	Csongrád	0.51	1.28	2.34	3.70	5.70	6.78	7.27	4.71
19.	Sopron	0.89	1.49	2.68	4.14	5.83	6.24	6.45	4.71
20.	Csanád, Arad és Torontál	0.53	1.32	2.33	3.89	5.65	7.02	7.58	4.74
21.	Fejér	0.96	1.33	2.47	3.75	5.37	6.35	6.37	4.78
22.	Hajdú	0.51	1.41	2.64	4.15	6.18	6.77	6.39	4.85
23.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.57	1.60	2.79	4.47	6.51	6.71	6.63	5.06
24.	Szabolcs és Ung	0.51	1.47	2.87	4.71	6.72	7.33	7.33	5.37
	Együtt	0.47	1.28	2.36	3.69	5.32	6.08	6.33	4.38

DÁNYI DEZSŐ

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

Napszámos

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Baranya	0.60	1.42	2.19	3.08	4.54	4.52	4.85	3.58
2.	Tolna	0.15	1.32	2.29	3.53	4.17	4.82	5.63	3.76
3.	Somogy	0.27	1.09	2.24	3.05	4.40	5.29	6.14	3.82
4.	Bács-Bodrog	0.67	1.36	1.80	3.24	3.64	5.73	6.95	3.90
5.	Békés	0.44	1.60	2.45	3.39	4.91	5.54	6.11	3.97
6.	Veszprém	0.64	1.30	2.24	3.53	5.05	4.97	6.27	4.07
7.	Zala	0.54	1.14	2.20	3.66	4.74	6.09	5.86	4.15
8.	Borsod, Gömör és Kishont	0.48	1.43	2.56	3.76	5.28	5.11	5.86	4.20
9.	Heves	0.33	1.18	2.19	3.45	4.98	5.73	6.90	4.22
10.	Nógrád és Hont	0.55	1.33	2.37	3.47	5.16	6.09	5.82	4.23
11.	Fejér	0.45	1.57	2.61	3.74	5.17	5.88	5.51	4.26
12.	Abauj-Torna	0.69	1.31	2.54	4.10	5.56	4.63	6.11	4.28
13.	Csanád, Arad és Torontál	0.42	1.40	2.13	3.44	4.83	6.16	7.65	4.38
14.	Bihar	0.67	1.59	2.27	3.48	6.47	5.41	5.97	4.45
15.	Zemplén	0.27	1.67	2.77	4.38	6.01	5.36	5.14	4.49
16.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.48	1.38	2.53	3.88	5.54	6.38	5.99	4.51
17.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.60	1.41	2.33	3.78	5.55	6.30	6.54	4.54
18.	Sopron	1.00	0.97	2.53	4.23	6.36	7.44	5.49	4.59
19.	Komárom és Esztergom	0.38	1.27	2.98	3.82	6.32	6.61	6.37	4.66
20.	Vas	0.73	1.37	2.99	4.85	5.78	5.79	5.35	4.68
21.	Csongrád	0.67	1.03	2.12	4.25	5.54	6.63	7.73	4.80
22.	Hajdú	0.33	1.05	2.67	4.16	6.24	6.18	6.74	4.80
23.	Szabolcs és Ung	0.36	1.42	3.06	4.55	5.70	6.17	6.79	4.84
24.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.83	1.59	2.97	4.08	6.88	7.00	6.55	5.10
	Együtt	0.49	1.36	2.46	3.80	5.32	5.84	6.09	4.35

4. A munkásság termékenysége

Az előző néhány évtizedben a történeti demográfiai kutatás kétséget kizáróan bizonyította, hogy a 19. század második és a 20. század első felében Európában különféle módon alakult a munkásság termékenysége. Az országok és a régiók gazdasági fejlettsége, iparosodása, valamint a munkásság termékenységének szintje, változása között alig mutatható ki egyértelmű kapcsolat. A 19. században például Németország keleti, agrár jellegű tájain a munkásság termékenysége későbbben kezdett csökkenni, mint az ország industrializált, nyugati vidékein. Hollandiában ellenben a mezőgazdasági zónákban indult meg korábban a munkásság termékenységszökkenése, ugyanúgy mint Angliában, ahol több mint negyedszázados eltérést regisztráltak a kétféle régióban élő munkásság termékenységszökkenésének kezdeti időpontja között (*Knodel—van de Walle* 1978, *Hoftse* 1968, *Vrigley* 1968).

Sajnos a korabeli hazai demográfia alig foglalkozott elmélyülten a munkásság és még kevésbé a falusi ipari munkásság demográfiai jellemzőivel, folyamataival. Néhány publikáció kivételével tehát éppen a nagyipari munkásság kialakulásának és válságos periódusainak demográfiai elemzése hiányzik (*Rézler* 1972). Az 1930. évi termékenységi adatfelvétel részletezése remélhetőleg némileg pótolhatja a hiányt.

Magyarországon az 1930. évi termékenységi adatfelvétel már részletezett standardizálása szerint a falusi ipari és közlekedési munkásság asszonyainak paritása magasabb volt, mint a kis- és középbirtokos parasztság asszonyainak paritása, de alacsonyabb volt mint a falusi agrárproletariátus termékenysége. Az alábbi táblázatos összefoglalásból azonban kitűnik, hogy a standardizált sorrend nem egyezik meg a Statisztikai Hivatal által kidolgozott foglalkozások paritást megállapító sorrendjével, de *Thirring Lajos* korrekcióját tartalmazó egymásutánnal sem. Nem azonos *Erdei Ferenc* falusi társadalmunk rétegződését összefoglaló megítélésével sem, amely szerint "Legalul helyezkedik el a munkásság. A földművelő és az ipari munkás közt nincs igazi különbség" (*Erdei Ferenc* 1940, 1941, 1976).

*A férjes nők paritásának különféle sorrendje
foglalkozási főcsoportonként⁵*

Eredeti feldolgozás		Thirring-féle korrekció		
1.	Gazdasági cseléd	4,21	1.	Gazdasági cseléd
2.	Birtokos, 50—100 kh	4,16	2.	Bányamunkás
3.	Birtokos, 10—50 kh	3,76	3.	Napszámos
4.	Birokos, —10 kh	3,74	4.	Birtokos, —10 kh
5.	Gazdasági munkás	3,70	5.	Birtokos, 50—100 kh
6.	Bányamunkás	3,63	6.	Birtokos, 10—50 kh
	Napszámos	3,63		
7.	Közlekedési vállalkozó	3,33	7.	Közlekedési vállalkozó
8.	Ipari vállalkozó	2,99	8.	Közlekedési munkás
9.	Közlekedési munkás	2,85	9.	Ipari vállalkozó
10.	Kereskedelmi vállalkozó	2,69	10.	Ipari munkás
11.	Ipari munkás	2,53	11.	Kereskedelmi vállalkozó

⁵ Az eredeti összesítés 33 foglalkozási főcsoportból nagyság szerinti sorrendben kiemelt paritás értékek. *Thirring* csak sorrendet jelölt meg, a parítások nagyságát nem közölte.

A korrekt összevetés érdekében ki kell emelni, hogy a KSH eredeti nyers sorrendje és *Thirring Lajos* korrekciója az egész ipari munkásság paritás értékét határozta meg, az előbbi standardizálás nélkül, az utóbbi sajátos módosítással. A standardizált paritás érték pedig csak a falusi munkásságra vonatkozik. Feltételezhető tehát, hogy a városi élet- és magatartásformához idomuló nagyipari munkásság alacsonyabb termékenysége miatt valóban kisebb az egész munkás réteg termékenysége a falusi ipari munkássághoz viszonyítva. Ezt a hipotézist a nyers és a standardizált korra és házasságtartamra vetített paritás indexek is megerősítik.

*Az ipari munkásság életkor és házasságtartam szerinti paritása;
országos és falusi indexek⁶*

Kor	Házasságtartam, év	Országos	Falusi	Országos = 100,0
		paritás		
20—24	5— 9	1,69	1,97	114,2
25—29	5— 9	1,86	2,22	116,2
	10—14	2,40	2,86	116,1
30—39	10—14	2,31	3,10	125,3
	15—19	3,14	4,08	123,0
40—49	10—14	1,66	2,59	135,1
	15—19	2,56	3,78	132,3
50—59	20—	3,90	5,52	129,4

⁶ Csak azon életkor és házasságtartam paritás értékeket tüntettük fel, amelyek az egész munkásság paritás indexének mértékét jelentősebb mértékben meghatározzák.

A táblázat alig félreérthető viszonyszámai szerint mennél idősebb volt a falusi ipari munkásasszony annál termékenyebb volt a falusi és a városi munkásasszonyok együtteséhez viszonyítva. Joggal állíthatjuk tehát, hogy az országos szinten számított ipari munkásság paritás indexe a városi ipari munkások kisebb termékenysége miatt bizonyára alacsonyabb volt, mint a falusi ipari munkásságé (még akkor is, ha az országos index értékek nem standardizáltak).

Összefoglalva a leírtakat nem zárható ki, hogy az ipari munkás termékenysége valóban megközelítette az agrárproletariátus rétegének termékenységét, de egyszersmind élesebben különült el a polgári rétegek fertilitásától.

A falusi ipari és közlekedési ágazat munkásasszonyainak termékenysége közel azonos volt (3,98; 3,80). A bányászasszonyok termékenysége azonban közel negyedével volt nagyobb, mint az ipari munkásasszonyoké.

A házasságtartam és életkor szerint standardizált paritás értékek tanúsága szerint is viszonylag kismértékű a közlekedési és az ipari munkás réteg közötti termékenységkülönbség, de a bányászasszonyok termékenysége minden korcsoportban meghaladja az iparos réteg termékenységét.

*A falusi ipari és közlekedési, valamint a bányai ipari munkásság termékenysége
(életkor, házasságtartam szerint standardizálva)*

Életkor	Ipari munkásság	Közlekedési	Bányai ipari
		munkásság	
		ipari munkásság = 100,0	
—20	0,49	77,6	112,2
20—24	1,24	102,4	122,6
25—29	2,14	103,7	129,4
30—39	3,32	98,8	130,7
40—49	4,77	99,4	130,8
50—59	5,44	89,9	127,2
60—	5,98	93,3	115,2
Együtt	3,98	95,5	126,4

A fenti adatok azt is érzékeltetik, hogy az azonos időszakban házasodó falusi ipari és közlekedési munkásszonyok termékenysége között közel félévszázadon keresztül alig volt eltérés. Az ipari és közlekedési munkásság, valamint a bányászasszonyok termékenysége közötti különbség a huszadik században született kohorszokban azonban mégis kisebb volt, mint a 19. században született nemzedékben. (A 60 éven felüli bányászasszonyok adatait kissé alacsonynak minősítjük.)

Az ipari és bányamunkásság termékenysége azokban a megyékben a legalacsonyabb, ahol a többi foglalkozási réteg termékenysége is a legalacsonyabb, és azokban a legmagasabb, ahol a többi foglalkozási csoporté is legmagasabb. A két szélső értékű (Somogy és Szatmár) megye paritás indexe között több mint ötven százalék (50,3%) a különbség (lásd a korszpecifikus paritás megyei táblázatait).

Az alábbi táblázat szerint a két ipari réteg asszonyainak megyei paritás indexei közötti különbség maximálisan $\pm 10\%$, kivéve Zala, Nógrád, Zemplén és Sopron megyét. A termékenységük tehát nem csak országos szinten, hanem területi vetületben is hasonló volt.

DÁNYI DEZSŐ

A falusi ipari P_i és közlekedési $P_{k\delta}$ munkásság paritása megyénként

	Megye	P_i		Megye	$P_{k\delta}$	$P_i = 100,0$
1.	Somogy	3,17	1.	Baranya	3,13	92,6
2.	Baranya	3,38	2.	Somogy	3,26	102,8
3.	Tolna	3,51	3.	Zala	3,40	86,7
4.	Bács	3,59	4.	Tolna	3,41	97,4
5.	Pest	3,75	5.	Nógrád	3,45	82,7
6.	Békés	3,91	6.	Békés	3,56	91,0
7.	Veszprém	3,91	7.	Veszprém	3,69	94,4
8.	Zala	3,92	8.	Pest	3,71	98,9
9.	Csanád	3,98	9.	Borsod	3,82	94,3
10.	Borsod	4,05	10.	Csanád	3,83	96,2
11.	Fejér	4,15	11.	Komárom	3,90	90,7
12.	Nógrád	4,17	12.	Bács	3,94	109,7
13.	Heves	4,24	13.	Bihar	3,98	93,6
14.	Bihar	4,25	14.	Heves	4,01	94,6
15.	Komárom	4,30	15.	Zemplén	4,01	89,7
16.	Vas	4,39	16.	Sopron	4,03	87,8
17.	Abaúj	4,40	17.	Fejér	4,19	101,0
18.	Zemplén	4,47	18.	Vas	4,22	96,1
19.	Csongrád	4,56	19.	Abaúj	4,38	99,5
20.	Sopron	4,59	20.	Jászkun	4,38	91,8
21.	Jászkun	4,77	21.	Hajdú	4,40	91,5
22.	Hajdú	4,81	22.	Szabolcs	4,61	95,4
23.	Szabolcs	4,83	23.	Szatmár	4,68	96,5
24.	Szatmár	4,85	24.	Csongrád	4,71	103,3

*Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930*

Bányamunkások⁷

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Tolna	0.66	1.28	1.89	3.08	4.30	4.67	4.07	3.41
2.	Fejér	0.00	1.82	2.57	3.35	6.00	4.33	5.75	3.75
3.	Baranya	1.70	1.50	2.32	3.32	4.33	4.91	5.40	3.78
4.	Sopron	0.00	1.67	1.88	3.29	4.62	3.73	9.00	4.05
5.	Heves	0.33	1.28	2.45	3.96	6.03	5.95	7.54	4.76
6.	Nógrád és Hont	0.34	1.24	2.47	3.86	6.32	6.56	7.00	4.82
7.	Borsod, Gömör és Kishont	0.46	1.38	2.54	3.98	6.14	6.27	7.28	4.82
8.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.71	1.32	2.46	4.37	6.50	5.85	6.90	4.86
9.	Komárom és Esztergom	0.52	1.54	2.69	4.07	6.19	6.65	6.63	4.86
10.	Veszprém	0.50	1.36	2.76	4.10	5.19	6.94	8.25	4.90
11.	Zala	1.00	1.78	2.88	4.25	5.91	6.57	7.52	5.00
	Együtt	0.45	1.39	2.51	3.95	5.94	6.20	6.53	4.65

⁷ A többi megyében (Abaúj kivételével, ahol a bányamunkás asszonyainak száma 35) a bányamunkás asszonyok száma 15-nél kevesebb.

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

Ipari munkás

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Somogy	0.48	1.19	2.04	2.96	4.20	4.46	5.82	3.17
2.	Baranya	0.53	1.35	2.10	2.87	3.88	4.57	4.92	3.38
3.	Abauj-Torna	0.10	1.42	2.35	3.86	3.67	6.03	6.26	3.40
4.	Tolna	0.49	1.17	2.12	2.94	3.99	4.91	5.24	3.51
5.	Bács-Bodrog	0.50	1.11	2.03	2.70	3.65	4.94	6.88	3.59
6.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.51	1.21	2.09	3.16	4.50	5.08	5.54	3.75
7.	Békés	0.38	1.14	1.98	3.06	4.92	5.28	6.15	3.61
8.	Veszprém	0.48	1.24	2.32	3.50	4.56	4.99	5.90	3.91
9.	Zala	0.38	1.42	2.38	3.22	4.78	5.77	5.01	3.92
10.	Csanád, Arad és Torontál	0.69	1.18	1.88	3.11	4.84	5.45	6.49	3.98
11.	Borsod, Gömör és Kishont	0.49	1.25	2.18	3.42	4.90	5.56	5.93	4.05
12.	Fejér	0.47	1.26	1.44	3.51	4.63	5.98	6.16	4.15
13.	Nógrád és Hont	0.46	1.29	2.20	3.44	5.04	5.79	6.18	4.17
14.	Heves	0.41	1.13	2.12	3.38	5.00	5.95	6.85	4.24
15.	Bihar	0.67	1.27	2.27	3.45	5.11	6.40	5.79	4.25
16.	Komárom és Esztergom	0.61	1.35	2.25	3.63	5.23	5.86	6.35	4.30
17.	Vas	0.46	1.38	2.30	3.80	5.23	6.10	6.33	4.39
18.	Zemplén	0.56	1.38	2.59	3.82	5.41	5.83	6.72	4.47
19.	Csongrád	0.42	1.16	2.19	3.55	5.22	6.78	7.45	4.56
20.	Sopron	0.34	1.70	2.69	3.88	5.55	6.03	6.73	4.59
21.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.44	1.37	2.34	3.66	5.70	6.81	7.71	4.77
22.	Hajdú	0.50	1.29	2.48	4.22	5.32	7.05	7.20	4.81
23.	Szabolcs és Ung	0.58	1.42	2.58	4.11	5.77	6.52	7.32	4.83
24.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.33	1.31	2.63	3.68	6.19	6.37	7.80	4.85
	Együtt	0.49	1.24	2.14	3.32	4.77	5.44	5.98	3.98

DÁNYI DEZSŐ

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

Közlekedési munkás

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Baranya	0.42	1.49	2.09	2.65	3.86	3.93	4.28	3.13
2.	Somogy	0.27	1.26	1.93	2.78	3.95	3.93	5.13	3.26
3.	Zala	0.63	1.33	2.04	3.21	4.36	4.42	3.83	3.40
4.	Tolna	0.40	1.13	2.11	2.86	3.98	4.17	5.61	3.41
5.	Nógrád és Hont	0.00	1.14	1.99	3.07	4.24	4.45	5.83	3.45
6.	Békés	0.50	1.25	2.05	2.76	4.06	4.24	6.71	3.56
7.	Veszprém	0.33	1.08	2.25	3.54	4.65	4.95	4.27	3.69
8.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.43	1.27	2.17	3.25	4.54	4.80	5.29	3.71
9.	Borsod, Gömör és Kishont	0.36	1.38	2.33	3.35	4.82	4.79	5.30	3.82
10.	Csanád, Arad és Torontál	0.55	1.15	1.68	3.03	4.40	5.29	6.87	3.83
11.	Komárom és Esztergom	0.35	1.23	2.16	3.28	4.96	4.89	5.94	3.90
12.	Bács-Bodrog	0.17	1.28	2.24	3.14	4.18	5.59	6.45	3.94
13.	Bihar	0.40	1.46	2.55	3.76	4.64	5.59	4.53	3.98
14.	Heves	0.02	1.10	2.07	3.17	4.72	5.51	6.74	4.01
15.	Zemplén	0.25	1.36	2.34	4.33	5.59	5.18	3.10	4.01
16.	Sopron	0.00	1.36	2.27	3.65	5.27	4.97	5.46	4.03
17.	Fejér	0.59	1.38	2.34	3.42	4.87	5.19	7.23	4.19
18.	Vas	0.20	1.39	2.37	3.64	5.20	5.31	6.40	4.22
19.	Abauj-Torna	1.71	1.22	2.92	3.76	5.16	6.84	4.77	4.38
20.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.31	1.31	2.37	3.60	4.92	6.00	7.26	4.38
21.	Hajdú	0.10	1.23	2.61	3.84	5.24	6.68	5.33	4.40
22.	Szabolcs és Ung	0.58	1.39	2.83	4.60	6.34	5.27	5.24	4.61
23.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.57	1.54	2.95	4.92	6.04	6.86	4.78	4.68
24.	Csongrád	0.60	1.63	2.63	3.48	5.65	6.54	7.44	4.71
	Együtt	0.38	1.27	2.32	3.28	4.64	4.89	5.58	3.80

5. *Önálló iparosok, kereskedők és tisztviselők termékenysége*

Hazánkban a 19. század végén és a 20. század elején a falusi önálló iparosok és kereskedők, valamint a törpe- és kisbirtokos parasztság termékenysége között alig volt számottevő eltérés. A falusi tisztviselők fertilitása ellenben közel egyharmadával volt alacsonyabb, mint az önálló vállalkozók termékenysége. A falusi polgári réteg egyik része tehát a kisparasztság reprodukív magatartásával azonosult, míg a tisztviselők fertilitása élesen elkülönült a polgárnak minősíthető rétegekben.

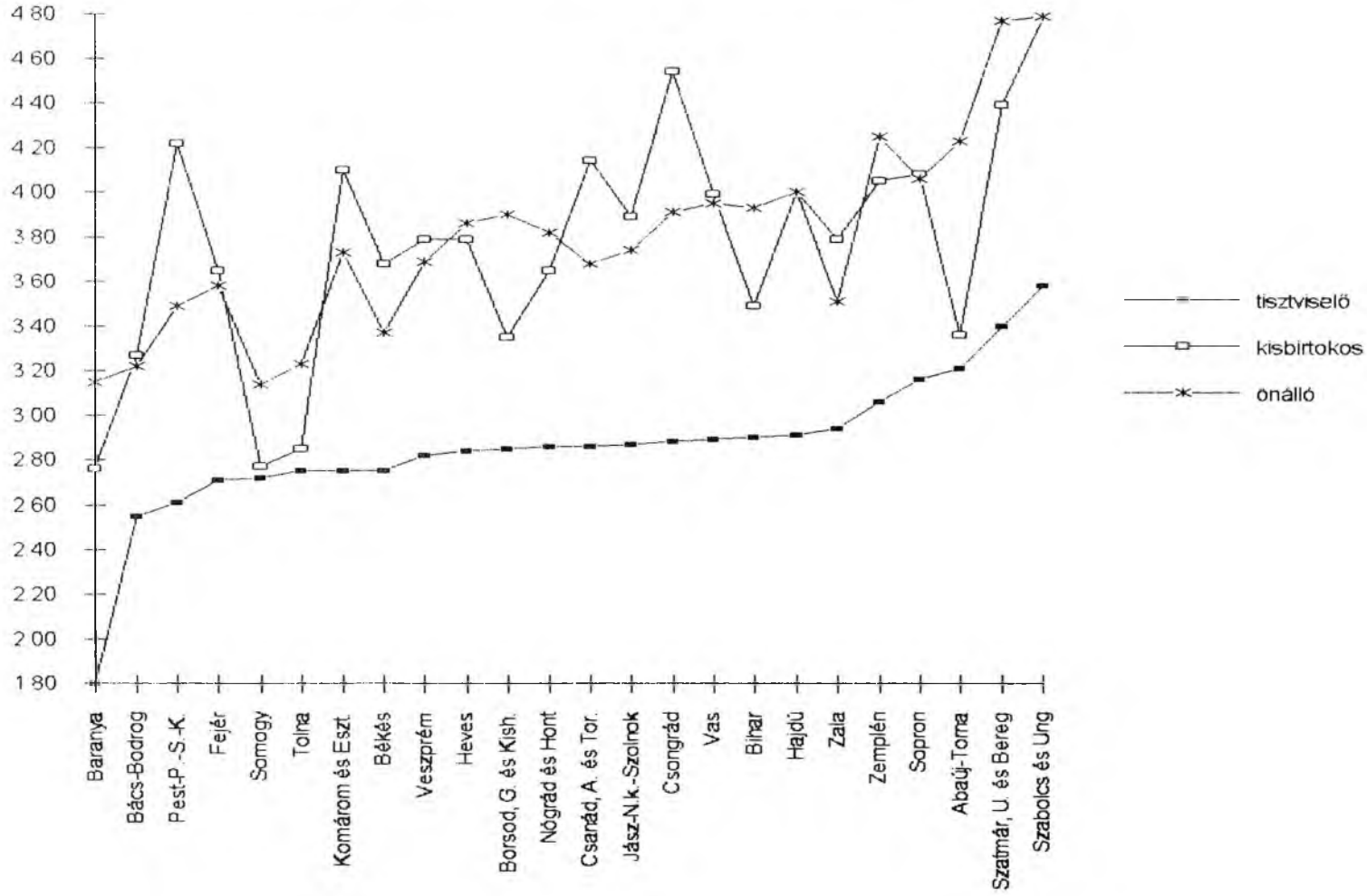
Az alábbi táblázat szerint a falusi polgári rétegek termékenységének differenciálódása több generáción át érvényesült, azaz egy viszonylag hosszan tartó folyamat eredménye és jellemzője.

Önálló iparosok, kereskedők és tisztviselők korszpecifikus paritása

Korcsoport	Önállók	Tisztviselők	Törpeparasztok	Önállók	Tisztviselők
			Kisparasztok = 100,0 Önállók = 100,0		
—20	0,47	0,40	87,2	89,4	85,1
20—24	1,21	0,93	95,0	92,6	76,9
25—29	2,11	1,60	98,6	94,8	75,8
30—39	3,06	2,29	101,6	97,7	74,8
40—49	4,32	3,16	100,7	99,5	73,1
50—59	5,03	3,71	101,0	101,8	73,8
60—	5,56	4,87	98,6	101,1	87,6
Együtt	3,67	2,83	100,8	99,7	77,1

A kisparasztság és az önállók rokon reprodukív magatartását a megyei paritás értékek elrendeződése is érzékelteti (lásd a korszpecifikus megyei adatok tábláit). Nagyon jellemző, hogy az önállók és kisparasztok minimális és maximális megyei paritás indexe között egyaránt ötven százalékos különbség mutatható ki és a két réteg megyénkénti paritás értékeinek alakulása is — hullámozása ellenére — igen hasonló. Az alábbi grafikonon tehát azt tanúsítja, hogy nem csak országos átlagban és kohorszok szerinti részleteiben volt közel azonos nagyságrendű termékenységük, hanem területi elrendezettségükben is.

Tisztviselők, önállók, kisbirtokosok megyénkénti paritása

A tisztviselők megyei paritás indexeinek szélső értékei között azonban közel 100%-os eltérés mérhető. A szélsőséges megyei paritás értékek közötti intervallumban úgyszólván nincsen különbség a tisztviselő réteg megyei termékenységének nagysága között. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a falusi tisztviselők rétege csak a szélsőséges helyi körülmények, attitűdök, faktorok termékenységet alakító hatását érzékeltte.

A falusi tisztviselők megyénkénti nagyság szerinti paritása szembetűnő regionális elrendeződést is tükröz. Ebben a társadalmi rétegben is érvényesült a dél-dunántúli és északkeleti tájak minimális és maximális paritás értékeinek kiformalódása — de néhány sajátossággal tarkítva. Szembetűnő például, hogy a Pest megyei tisztviselők paritása a legalacsonyabb dél-dunántúli megyék paritása közé sorolódott.

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

Tisztviselő

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Baranya	0.19	1.00	1.63	2.32	2.85	3.28	3.90	1.80
2.	Bács-Bodrog	0.30	0.78	1.78	2.03	2.93	3.17	4.30	2.55
3.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.43	0.90	1.42	2.06	2.91	3.33	4.70	2.61
4.	Fejér	0.47	0.92	1.72	2.34	2.79	3.45	4.66	2.71
5.	Somogy	0.26	0.88	1.60	2.34	2.81	3.24	5.13	2.72
6.	Tolna	0.38	0.98	1.67	2.28	2.86	3.50	4.95	2.75
7.	Komárom és Esztergom	0.52	0.91	1.58	2.10	2.88	4.18	4.45	2.75
8.	Békés	0.30	1.02	1.45	2.84	3.15	3.25	3.93	2.75
9.	Veszprém	0.35	0.96	1.63	2.36	3.25	3.78	4.38	2.82
10.	Heves	0.37	0.99	1.68	2.28	2.91	3.84	5.07	2.84
11.	Borsod-Gömör és Kishont	0.33	0.90	1.66	2.31	3.36	3.99	4.22	2.85
12.	Nógrád és Hont	0.25	1.03	1.56	2.13	3.35	3.87	4.90	2.86
13.	Csanád, Arad és Torontál	0.12	1.01	1.48	2.19	3.05	3.69	5.65	2.86
14.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.33	0.97	1.71	2.20	3.06	3.79	5.15	2.87
15.	Csongrád	0.63	1.24	1.29	2.63	2.67	4.07	4.71	2.88
16.	Vas	0.59	0.84	1.86	2.45	3.28	3.61	4.73	2.89
17.	Bihar	0.48	0.83	1.38	2.50	3.04	3.80	5.29	2.90
18.	Hajdú	1.00	1.00	1.78	2.43	2.08	3.52	5.13	2.91
19.	Zala	0.63	1.00	1.46	2.54	3.07	4.09	4.91	2.94
20.	Zemplén	0.32	0.89	1.90	2.62	3.57	3.83	4.98	3.06
21.	Sopron	0.20	0.93	1.46	2.44	3.76	4.44	5.29	3.16
22.	Abaúj-Torna	0.50	1.17	1.80	2.51	4.32	4.32	4.31	3.21
23.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.30	0.45	1.82	2.57	3.82	4.49	6.68	3.40
24.	Szabolcs és Ung	0.57	1.03	1.94	2.80	4.32	5.14	5.46	3.58
	Együtt	0.40	0.93	1.60	2.29	3.16	3.71	4.87	2.83

DÁNYI DEZSŐ

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

Önálló

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Somogy	0.54	1.01	1.89	2.66	3.50	4.26	4.82	3.14
2.	Baranya	0.64	1.28	2.03	2.71	3.43	4.05	4.96	3.15
3.	Bács-Bodrog	0.66	1.13	1.78	2.38	3.46	4.51	5.78	3.22
4.	Tolna	0.52	1.14	1.98	2.68	3.65	4.39	4.98	3.23
5.	Békés	0.25	1.07	1.82	2.71	3.89	4.61	5.49	3.37
6.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.49	1.20	2.00	2.87	4.10	4.84	5.19	3.49
7.	Zala	0.44	1.22	2.13	2.99	4.24	4.52	5.18	3.51
8.	Fejér	0.51	1.19	2.14	3.09	4.17	4.77	5.29	3.58
9.	Csanád, Arad és Torontál	0.54	1.02	2.00	2.84	4.25	5.40	5.83	3.68
10.	Veszprém	0.57	1.30	2.25	3.17	4.38	4.71	5.57	3.69
11.	Komárom és Esztergom	0.29	1.28	2.21	3.07	4.41	5.09	5.90	3.73
12.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.48	1.18	2.02	2.87	4.36	5.43	5.86	3.74
13.	Nógrád és Hont	0.58	1.27	2.11	3.08	4.62	5.16	5.81	3.82
14.	Heves	0.48	1.18	2.16	3.02	4.55	5.54	5.86	3.86
15.	Borsod, Gömör és Kishont	0.59	1.20	2.27	3.37	4.85	5.19	5.41	3.90
16.	Csongrád	0.66	1.04	1.78	2.91	4.45	5.97	5.81	3.91
17.	Bihar	0.40	1.20	2.11	3.31	4.73	5.32	5.87	3.93
18.	Vas	0.61	1.33	2.28	3.47	4.76	5.22	5.60	3.95
19.	Hajdú	0.51	1.23	2.17	3.31	4.83	5.45	6.02	4.00
20.	Sopron	0.47	1.18	2.34	3.48	4.79	5.76	5.70	4.06
21.	Abaúj-Torna	0.52	1.14	2.29	3.55	5.01	6.12	6.03	4.23
22.	Zemplén	0.58	1.35	2.44	3.74	5.11	5.70	5.98	4.25
23.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.60	1.48	2.64	4.02	5.72	6.44	7.15	4.77
24.	Szabolcs és Ung	0.55	1.38	2.64	4.09	5.86	6.63	6.76	4.79
	Együtt	0.47	1.21	2.11	3.06	4.32	5.03	5.56	3.67

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Paritás életkor és megye szerint foglalkozásonként
1930

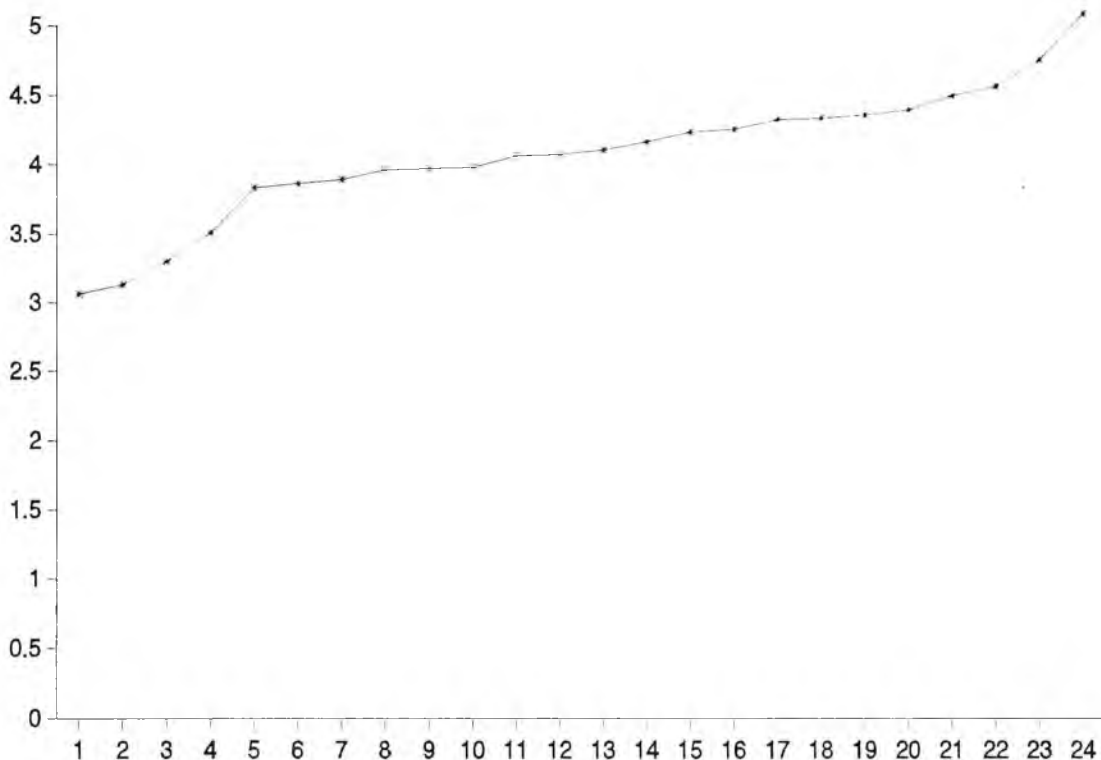
Házi cselédek

Sorsz.	Megye	-20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-	Együtt
1.	Bács-Bodrog	0.33	0.73	1.93	1.94	3.26	3.64	6.11	2.98
2.	Nógrád és Hont	0.43	0.84	1.61	2.86	3.57	4.30	3.62	3.00
3.	Somogy	0.40	1.09	2.07	3.04	3.77	3.94	4.33	3.18
4.	Csanád, Arad és Torontál	0.25	1.40	1.95	2.64	4.38	4.77	2.96	3.19
5.	Zemplén	0.00	1.36	2.32	2.95	4.76	4.79	2.75	3.35
6.	Abauj-Torna	0.00	1.17	2.44	3.20	3.00	5.00	5.17	3.39
7.	Heves	0.86	1.07	2.24	2.55	3.56	5.00	5.62	3.42
8.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	0.63	1.15	2.00	2.73	3.69	4.91	5.49	3.42
9.	Sopron	0.00	0.92	1.75	4.00	3.94	4.17	4.82	3.44
10.	Baranya	0.80	0.74	1.63	2.82	4.18	3.55	6.75	3.44
11.	Zala	0.57	1.46	2.25	2.84	4.10	5.00	4.31	3.45
12.	Csongrád	0.50	0.86	1.90	2.38	2.47	4.21	9.75	3.52
13.	Borsod, Gömör és Kishont	0.57	0.93	1.73	2.78	3.80	4.96	6.20	3.53
14.	Komárom és Esztergom	0.67	1.23	2.22	2.81	4.68	4.65	4.73	3.57
15.	Fejér	1.33	1.00	2.26	2.93	4.19	5.07	5.00	3.58
16.	Tolna	0.43	1.11	1.92	2.57	4.30	4.93	6.02	3.58
17.	Bihar	0.75	1.00	1.86	2.98	3.46	5.50	5.93	3.59
18.	Veszprém	0.50	1.53	2.71	2.79	4.54	4.18	5.41	3.62
19.	Szatmár, Ugocsa és Bereg	0.50	1.27	1.79	3.00	4.82	5.38	4.60	3.69
20.	Békés	0.43	1.00	1.97	2.77	3.83	5.75	6.24	3.70
21.	Szabolcs és Ung	0.55	1.29	2.42	3.53	5.36	6.08	4.51	4.12
22.	Jász-Nagykun-Szolnok	0.43	1.17	2.08	3.07	5.13	5.33	7.24	4.15
23.	Hajdú	1.00	1.14	2.00	3.17	5.00	6.73	5.92	4.19
24.	Vas	0.00	1.35	2.19	2.88	5.93	5.09	7.41	4.27
	Együtt	0.52	1.14	2.10	2.92	4.15	4.82	5.64	3.58

6. A két pólusú regionális termékenység

Magyarország termékenységének területi képét a két pólusú regionalitással szokásos jellemezni: a dél-dunántúli megyék igen alacsony és az északkeleti megyék magas termékenységeivel. A két régió falusi asszonyainak paritása között — az 1930. évi adatfelvétel szerint — valóban jelentős volt a különbség (66,01%). Kiemelendő, hogy a regionális termékenységkülönbség nem csak hazánkat jellemezte a korabeli Európában, hanem például Olaszországot, Belgiumot, Spanyolországot is.

1. Baranya 2. Tolna 3. Somogy 4. Bács 5. Zala 6. Békés 7. Borsod 8. Abaúj 9. Nógrád 10. Veszprém 11. Bihar 12. Pest 13. Heves 14. Fejér 15. Vas 16. Jász-K. 17. Komárom 18. Zemplén 19. Csanád 20. Sopron 21. Hajdú 22. Csongrád 23. Szatmár 24. Szabolcs

A megyék átlagos paritás indexének sorrendje (p)

A termékenység szintjének megyei sorrendje nem csak a két szélsőséges régió határait rajzolja ki, hanem kisebb subrégiókat is elkülönít. Így például Borsod, Abaúj és Nógrád egybefüggő és úgyszólván azonos termékenységű vidékét, vagy Fejér, Pest, Komárom, Heves és a Jászság subrégióját. Igaz néhány megye — Sopron, Békés termékenységének mutatója nem illeszkedik a szomszédos megyék termékenységének szintjéhez.

A megyék átlagos paritásának szintje és ebből következően a megyék termékenységének nagyság szerinti sorrendje azonban egyrészt a különböző megyei foglalkozási struktúrákra

vezethető vissza, másrészt egy-egy foglalkozás termékenységének sajátos megyei differenciáira. Az alábbiakban az átlagos megyei paritás indexekből kiszűrtük a foglalkozási struktúrákra visszavezethető differenciákat. Ezt követően pedig az egyes foglalkozások megyénkénti eltéréseinek hatását.

A megyék paritás indexei

Megye	Átlagos paritás	Megye	Az egyes foglalkozások megyei különbségeitől megtisztított paritás	Megye	A foglalkozási struktúrák megyei különbségeitől megtisztított paritás
1. Baranya	3,06	1. Baranya	3,90	1. Baranya	3,17
2. Tolna	3,13	2. Vas	3,91	2. Somogy	3,30
3. Somogy	3,30	3. Zala	3,93	3. Tolna	3,37
4. Bács	3,51	4. Tolna	3,94	4. Komárom	3,37
5. Zala	3,83	5. Pest	3,94	5. Bács	3,53
6. Békés	3,86	6. Sopron	3,96	6. Borsod	3,80
7. Borsod	3,89	7. Somogy	3,97	7. Zemplén	3,84
8. Abaúj	3,96	8. Abaúj	3,97	8. Békés	3,84
9. Nógrád	3,97	9. Veszprém	3,99	9. Nógrád	3,85
10. Veszprém	3,98	10. Bács	4,00	10. Abaúj	3,93
11. Bihar	4,06	11. Csongrád	4,00	11. Zala	3,96
12. Pest	4,07	12. Békés	4,00	12. Veszprém	3,97
13. Heves	4,10	13. Jász-K.	4,02	13. Bihar	4,01
14. Fejér	4,16	14. Bihar	4,03	14. Heves	4,07
15. Vas	4,23	15. Hajdú	4,04	15. Fejér	4,11
16. Jász-K.	4,25	16. Szatmár	4,04	16. Jász-K.	4,14
17. Komárom	4,32	17. Zemplén	4,05	17. Pest	4,21
18. Zemplén	4,33	18. Borsod	4,05	18. Csanád	4,26
19. Csanád	4,35	19. Heves	4,06	19. Vas	4,28
20. Sopron	4,39	20. Csanád	4,06	20. Sopron	4,38
21. Hajdú	4,49	21. Nógrád	4,08	21. Csongrád	4,45
22. Csongrád	4,56	22. Szabolcs	4,08	22. Hajdú	4,47
23. Szatmár	4,75	23. Fejér	4,09	23. Szatmár	4,71
24. Szabolcs	5,08	24. Komárom	4,10	24. Szabolcs	4,94

A táblázat három oszlopának átrendeződése igen sajátos. A megyék egy részének paritás indexét a leírt műveletek alig változtatták meg és pozíciójuk — sorrendi helyük — sem változott (Baranya, Tolna, Somogy, Bács, Szatmár, Szabolcs, Hajdú, Csongrád), de néhány megye (Nógrád, Sopron, Komárom, Vas stb.) termékenységének szintje és sorrendi pozíciója jelentősen transzformálódott.

Szembetűnő, hogy a megyei foglalkozási struktúrák hatásától mentesített paritás indexek amplitúdója jóval tágabb, mint az egyes foglalkozások megyei különbségeitől megtisztított paritás indexek sora. Ez a következő számítások szerint azt eredményezte, hogy a foglalkozási struktúrák különbségeitől megtisztított paritás értékek lényegesen kisebb mértékben módosították volna a megyék átlagos paritás indexeit, termékenységét, mint az egyes foglalkozások megyei eltéréseitől mentesített indexek.

Az átlagos paritás módosulása

Megye	A foglalkozások megyei eltéréseitől	A különböző foglalkozási struktúráktól
	megtisztított paritás index	
Átlagos paritás = 100,0		

Baranya	127,5	103,6
Tolna	125,5	107,3
Somogy	120,3	100,0
Bács	114,0	100,6
Zala	102,6	103,4
Békés	103,6	100,5
Borsod	104,1	102,3
Nógrád	102,8	103,0
Veszprém	100,3	100,3
Abaúj	100,3	98,7
Pest	96,8	103,4
Vas	92,7	101,4
Bihar	99,3	98,8
Heves	99,3	99,5
Fejér	98,3	98,8
Jász-K.	94,6	98,8
Komárom	94,9	88,0
Zemplén	93,5	88,7
Csanád	93,3	97,9
Sopron	90,2	99,8
Hajdú	90,0	99,6
Csongrád	88,7	98,7
Szatmár	85,1	99,2
Szabolcs	80,5	97,4

Ha tehát Baranya, Tolna, Somogy és Bács megyében az átlagos országos foglalkozási struktúra formálódott volna ki, akkor ezen az igen alacsony termékenységű tájon legfeljebb hét százalékkal növekedett volna a fertilitás. Ha Hajdú, Csongrád, Szatmár és Szabolcs megyében zajlott volna le a foglalkozási átstrukturálódás, akkor maximum három százalékkal csökkent volna a felsorolt megyék átlagos paritás indexének szintje.

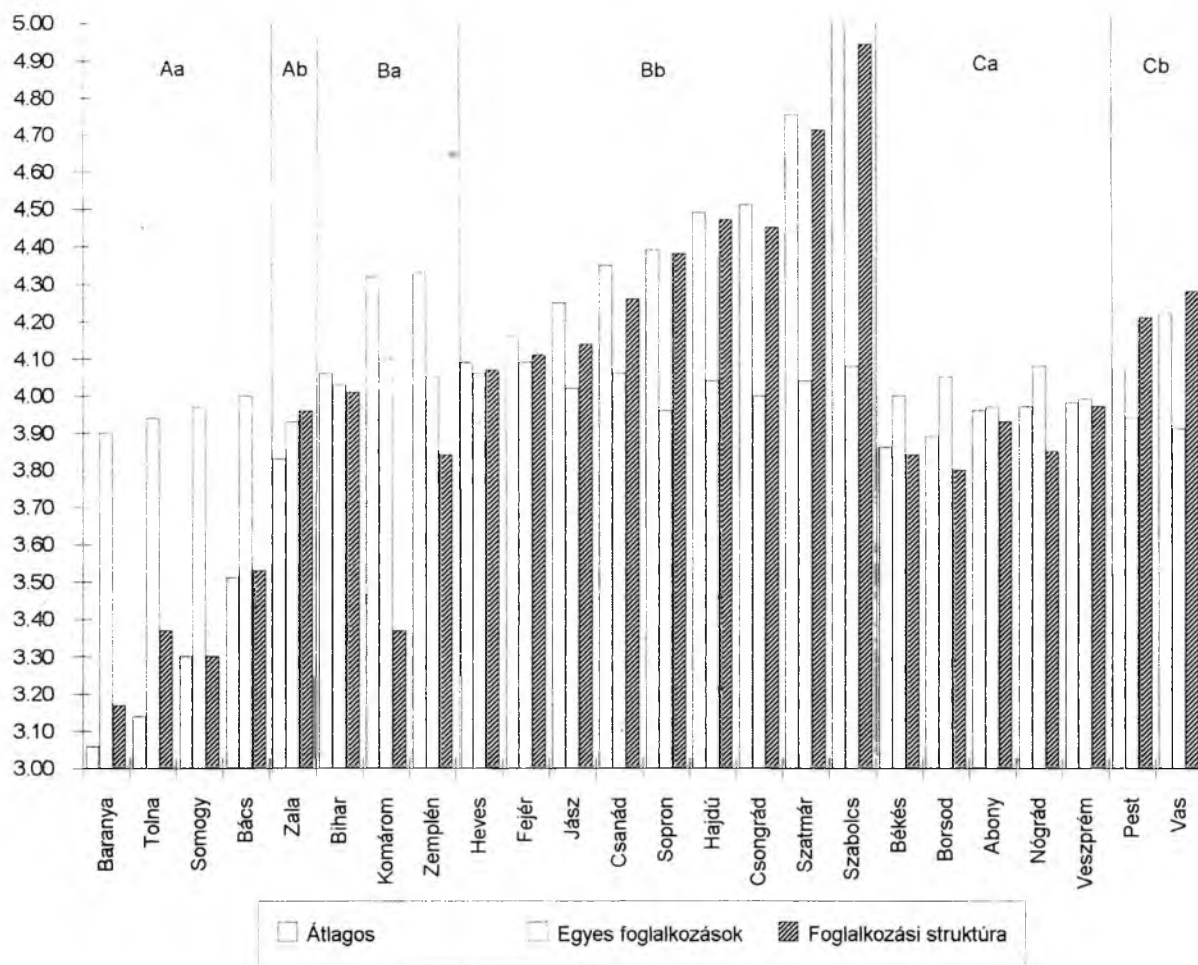
Ha azonban az egyes foglalkozások megyei paritása equalizálódott volna, akkor Baranya, Somogy és Tolna megyében több mint húsz százalékkal emelkedett volna az átlagos megyei termékenység, míg Szatmár és Szabolcs megyében tizenöt-húsz százalékkal csökkent volna.

A megyék átlagos termékenységének szintjét tehát elsősorban a helyi sajátosságok, az egyes foglalkozási rétegek termékenységi szintjében jelentkező lokális különbségek határozzák meg és csak kisebb mértékben a foglalkozási struktúrák eltérései.

Ha a megyéket aszerint csoportosítjuk, hogy a kétféle transzformáció alternatívája miként módosította volna az átlagos megyei paritást, akkor igen sajátos együttesek rajzolhatók ki. Az alábbi grafikonból kitűnik, hogy a legalacsonyabb termékenységű dél-dunántúli megyék termékenysége mind a két transzformáció bekövetkezése esetén megnövekedett volna (Aa, Ab). A második csoportba tartozó megyékben (Heves, Jász, Csanád, Csongrád, Szatmár, Szabolcs, Hajdú, Fejér és Sopron) (Ba, Bb) éppen ellenkezőleg a transzformációk csökkentették volna a termékenység átlagos értékét. Átmenetként, néhány megyében (Ca, Cb) az

egalizálódások ellentétes hatást gyakoroltak volna a termékenység 1930-ban mért értékére (Borsod, Abauj, Nógrád, Veszprém és Békés).

A megrajzolt hipotézisek nem csak a múltban lejátszódó gazdasági-társadalmi folyamatok termékenység alakulására gyakorolt hatását érzékeltetik, hanem az elkövetkező évek fertilitásának területi képét is felvázolják.

A megyei paritás módosulása a foglalkozás és a foglalkozási struktúra transzformációja szerint

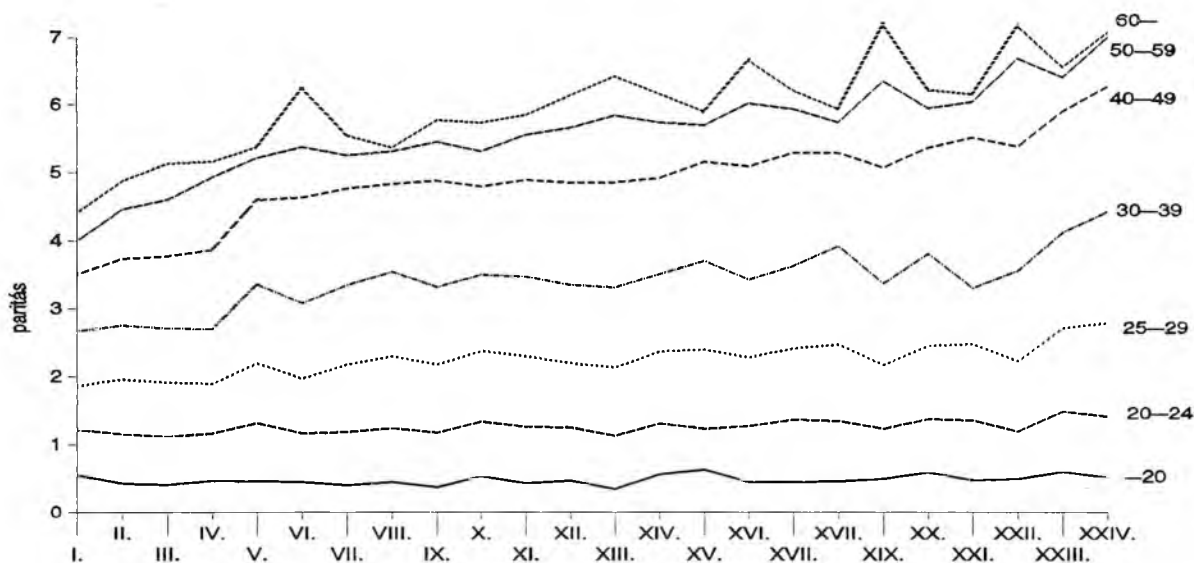
A két polusú regionális termékenység másik jellemző vonása, hogy a maximális termékenységű tájak elsősorban az idősebb generációk magasabb termékenységének tulajdoníthatóan formálódtak ki. Az alábbi táblázat és grafikon alapján ugyanis kétséget kizáróan megállapítható, hogy a harminc évnél fiatalabb generációk termékenységének mérőszáma — különbségeik ellenére is — tendencia mentes. Kor és házasságtartam szerint standardizált paritás indexeinknek az átlagos megyei paritás nagysága szerint elrendezett ábráján ugyanis nem

mutatkozik említésre méltó, a vízszintestől eltérő irányzat. A harminc évnél idősebb generációk hasonló módon elrendezett görbéi azonban igen meredek szögű egyenesekké formálhatók át. Nem kétséges, hogy az ország északkeleti megyéiben az idősebb asszonyok termékenysége jelentős mértékben magasabb, mint a dél-dunántúli megyékben. Ez a területi differenciálódás a fiatalabb kohorszokban nem rajzolódik ki.

A táblázat szerint a relatív szórás mértéke is folyamatosan növekszik a kor előrehaladtával, megerősítve, hogy a harminc éven felüliek születéskorlátozásában jelentkező különbségek idézték elő a termékenység területi differenciálódását.

A megyék falusi asszonyainak paritása életkor szerint

Megye	—20	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	60—	Együtt
I. Baranya	0,55	1,22	1,87	2,66	3,51	4,00	4,41	3,06
II. Tolna	0,43	1,15	1,96	2,75	3,74	4,46	4,87	3,13
III. Somogy	0,42	1,11	1,91	2,70	3,78	4,60	5,13	3,30
IV. Bács	0,47	1,16	1,89	2,69	3,87	4,93	5,16	3,51
V. Zala	0,46	1,31	2,20	3,35	4,59	5,21	5,37	3,83
VI. Békés	0,45	1,16	1,97	3,08	4,63	5,37	6,24	3,86
VII. Borsod	0,40	1,18	2,18	3,34	4,76	5,25	5,54	3,89
VIII. Abaúj	0,45	1,24	2,30	3,54	4,83	5,30	5,36	3,96
IX. Nógrád	0,38	1,17	2,18	3,32	4,87	5,45	5,77	3,97
X. Veszprém	0,54	1,33	2,37	3,49	4,79	5,30	5,73	3,98
XI. Bihar	0,43	1,26	2,30	3,47	4,88	5,55	5,84	4,06
XII. Pest	0,47	1,25	2,20	3,34	4,85	5,65	6,13	4,07
XIII. Heves	0,35	1,12	2,13	3,31	4,85	5,83	6,42	4,10
XIV. Fejér	0,57	1,30	2,36	3,50	4,91	5,73	6,15	4,16
XV. Vas	0,63	1,23	2,39	3,70	5,15	5,69	5,89	4,23
XVI. Jász-K.	0,45	1,27	2,28	3,42	5,08	6,01	6,65	4,25
XVII. Komárom	0,45	1,36	2,41	3,63	5,28	5,93	6,20	4,32
XVIII. Zemplén	0,46	1,34	2,47	3,92	5,28	5,73	5,93	4,33
XIX. Csanád	0,50	1,23	2,17	3,36	5,06	6,34	7,18	4,35
XX. Sopron	0,59	1,37	2,45	3,80	5,35	5,94	6,21	4,39
XXI. Hajdú	0,48	1,35	2,48	3,30	5,50	6,03	6,14	4,49
XXII. Csongrád	0,50	1,19	2,22	3,55	5,37	6,68	7,16	4,56
XXIII. Szatmár	0,60	1,48	2,70	4,12	5,89	6,40	6,55	4,75
XXIV. Szabolcs	0,52	1,41	2,78	4,41	6,26	6,99	7,06	5,08
Együtt	0,47	1,26	2,22	3,36	4,78	5,51	5,90	3,99
V %	14,73	7,63	10,67	12,84	13,67	14,44	37,95	11,98

I. Baranya II. Tolna III. Somogy IV. Bács V. Zala VI. Békés VII. Borsod VIII. Abauj IX. Nógrád X. Veszprém XI. Bihar XII. Pest XIII. Heves XIV. Fejér XV. Vas XVI. Jász-K. XVII. Komárom XVIII. Zemplén XIX. Csanád XX. Sopron XXI. Hajdú XII. Csongrád XIII. Szatmár XIV. Szabolcs

A megyék falusi asszonyainak paritása életkor szerint

7. Az egyke és az egy se

A 19. század végétől a második világháborúig igen sok kongresszus, konferencia, társadalomtudományi elemzés, politikai állásfoglalás tárgyát képezte a hazai egyke, egy se nagyságrendjének, okainak, következményeinek és megszüntetésének taglalása. Nemzeti betegségnak, a magyar birtokos parasztság passzív forradalmának minősült. A falusi társadalom gondolkodását, erkölcsi normáit, érintkezési szokásait, vallásos meggyőződését megrontó magatartás jellemzőjévé vált az egyke. "Nem a szegénység az oka, hanem a szegénységtől való félelem" írta *Illyés Gyula* (*Kenéz 1034, Doros 1938, Milhoffer 1903, Kovács 1923, Szentiványi 1916, Buday 1909, Borbándi 1983*). A szépírói megnyilatkozások figyelemfelkeltő hatását nem lebecsülve, általában a nulla, vagy az egy gyermeket szülő asszonyok számának, arányának nagyságrendje, ennek növekedése vagy a családok gyermekszám szerinti megoszlása alkotta az elemzések és a népesedéspolitikai vélemények tárgyszerű alapját. A statisztikusok még azt is megengedték maguknak, hogy a nyers születési arányszámok alapján jelöljék ki az egykés településeket, régiókat.

Az 1930. évi termékenységi adatfelvétel azonban módot nyújt arra, hogy pontosabban, az életkor és a foglalkozási csoportok szerint közelítsük meg az egyke, egy se nagyságrendjét és változását, szem előtt tartva, hogy pontos mértékét csak a negyven éven felüli generációkban határozhatjuk meg. Az alábbi adatok nem csak az egyke gyakoriságát szemléltetik foglalkozásonként, hanem az egy se mértékét is, amely nagyobb mint az egyke. Érzékeltetve, hogy a primitív, hibás művi vetélések, beavatkozások is hozzájárultak a fecunditás végleges megszűnéséhez. A szakirodalom szerint ugyanis a biológiailag indokolt meddőség mindössze öt százalékra tehető.

*Nulla és egy gyermeket szülő asszonyok aránya (%)
foglalkozás szerint, korcsoportonként*

Az asszonyok életkora											
40—49 éves				50—59 éves				60— éves			
foglalkozás	nulla gyermek szült	foglalkozás	egy gyermek szült	foglalkozás	nulla gyermek szült	foglalkozás	egy gyermek szült	foglalkozás	nulla gyermeket szült	foglalkozás	gy gyermeket szült
Gazdasági cseléd	5,1	Gazdasági cseléd	4,0	Gazdasági cseléd	5,0	Gazdasági cseléd	3,1	Birtokos 10—50 kh	6,0	Bányász	3,3
Birtokos 10—50 kh	6,2	Bányász	4,8	Birtokos 50—100 kh	5,8	Gazdasági munkás	4,7	Birtokos 50—100 kh	6,5	Gazdasági cseléd	3,4
Birtokos 50—100 kh	6,6	Gazdasági munkás	5,8	Birtokos 10—50 kh	6,0	Bányász	5,0	Gazdasági cseléd	6,7	Gazdasági munkás	4,3
Bányász	7,7	Napszámos	6,2	Ipari munkás	6,8	Napszámos	5,2	Birtokos 100— kh	7,0	Birtokos 50—100 kh	4,8
Birtokos —10 kh	8,0	Ipari munkás	7,0	Birtokos 100— kh	7,7	Ipari munkás	5,3	Bányász	8,3	Napszámos	5,3
Gazdasági munkás	8,3	Birtokos 50—100 kh	7,6	Birtokos —10 kh	8,1	Birtokos 50—100 kh	5,4	Birtokos —10 kh	8,5	Ipari munkás	5,7
Birtokos 100— kh	10,3	Közl. munkás	7,7	Gazdasági munkás	8,6	Közl. munkás	6,7	Gazdasági munkás	9,1	Közl. munkás	5,7
Ipari munkás	10,8	Birtokos 100—kh	8,7	Bányász	10,2	Birtokos 100— kh	6,9	Közl. munkás	9,9	Birtokos —10 kh	5,8
Napszámos	11,3	Birtokos —10 kh	8,7	Napszámos	12,7	Birtokos —10 kh	7,2	Napszámos	10,8	Önálló	6,4
Közl. munkás	11,8	Birtokos 10—50 kh	9,1	Önálló	13,8	Birtokos 10—50 kh	7,5	Házi cseléd	11,8	Tisztviselő	6,5
Önálló	14,1	Önálló	9,5	Közl. munkás	13,9	Önálló	7,5	Önálló	13,6	Birtokos 10—50 kh	6,6
Házi cseléd	15,5	Házi cseléd	13,2	Házi cseléd	16,5	Házi cseléd	9,5	Ipari munkás	14,4	Birtokos 100— kh	7,5
Tisztviselő	17,8	Tisztviselő	14,4	Tisztviselő	17,6	Tisztviselő	10,6	Tisztviselő	14,9	Házi cseléd	8,6
Együtt	7,0	Együtt	7,8	Együtt	8,5	Együtt	6,2	Együtt	8,7	Együtt	5,5

MAGYARORSZÁG TERMÉKENYSÉGÉNEK CSÖKKENÉSE, 1910—1930

Együtt					
nulla és egy gyermeket szült					
Foglalkozás		Foglalkozás		Foglalkozás	
Gazdasági cseléd	9,1	Gazdasági cseléd	8,1	Gazdasági cseléd	10,1
Bányász	12,5	Birtokos 50—100 kh	11,2	Birtokos 50—100 kh	11,3
Gazdasági munkás	14,1	Ipari munkás	12,1	Bányász	11,6
Birtokos 50—100 kh	14,2	Gazdasági munkás	13,3	Birtokos 10—50 kh	12,6
Birtokos 10—50 kh	15,3	Birtokos 10—50 kh	13,5	Gazdasági munkás	13,4
Birtokos —10 kh	16,7	Birtokos 100— kh	14,6	Birtokos —10 kh	14,3
Napszámos	17,5	Birtokos —10 kh	15,2	Birtokos 100— kh	14,5
Ipari munkás	17,8	Bányász	15,2	Közl. munkás	14,6
Birtokos 100— kh	19,0	Napszámos	17,9	Napszámos	16,1
Közl. munkás	19,5	Közl. munkás	20,6	Önálló	20,0
Önálló	23,6	Önálló	21,3	Ipari munkás	20,1
Házi cseléd	28,7	Házi cseléd	26,6	Házi cseléd	20,4
Tisztviselő	32,2	Tisztviselő	28,2	Tisztviselő	21,4
Együtt	16,8	Együtt	14,7	Együtt	14,2

Az előző arányszámokból kitűnik, hogy:

- A gyermektelen asszonyok aránya minden korosztályban nagyobb, mint az egyetlen gyermeket szülő férjes nők hányada, jelezve, hogy körülbelül kétszer akkora volt az infecunditás, mint a biológiailag indokolható meddőség.
- Mennél fiatalabbak voltak elemzett kohorszainkban a férjes asszonyok, annál nagyobb volt a gyermektelen és az egy gyermeket szülő asszonyok aránya. Ez a reprodukív magatartás tehát egyre erőteljesebbé vált. Az egyke aránya három generáció alatt majdnem 50%-kal növekedett: a hatvan évnél idősebb egykés asszonyok hányadát tekintve kiindulásnak, az 50—59 évesek korosztályában már 13, a 40—49 éves asszonyok között mintegy 42%-kal volt nagyobb az egykézők hányada.
- Ez az intenzíven növekvő durva születéskorlátozás igen élesen elkülöníti a foglalkozási-társadalmi rétegeket. Az egyke gyakorlatában élen járó 40—49 éves tisztviselő asszonyok közül minden hetedik csak egy gyermeket szült és minden hatodik gyermektelen. A gazdasági cselédéknél ez az arány lényegesen alacsonyabb: minden huszadik-harmincadik cselédasszony egykés. A polgárok másik rétege, az önálló kereskedők és iparosok között is kétszer annyi az egykések aránya, mint a gazdasági cselédek, vagy a napszámosok között. A kis- és középparaszti rétegek egykés asszonyainak aránya alig kisebb, mint a falusi iparosok és kereskedők egyetlen gyermeket szülő asszonyaié.
- A gyermektelen és egygyermekes asszonyok arányának foglalkozások szerinti sorrendje igen hasonló a foglalkozások általános paritás értékének sorrendjéhez. A társadalmi-foglalkozási rétegek termékenységének nagyság szerinti sorrendjét tehát bizonyára nem kis mértékben határozta meg a gyermektelen és egygyermekes asszonyok foglalkozásonkénti hányada.

A bevezetésben idézett elemzések, eszme-futtatások szemléletét standardizált adataink is megerősítik. Valóban igen jelentős volt a kisbirtokos parasztság egykézése, minden elemzett

DÁNYI DEZSŐ

generációban. Az egyke azonban elsősorban a polgári rétegek generatív magatartását jellemzi, nem véletlen, hogy Európában a városokból indul ki, ott is elsősorban az elit rétegekből.

*Az egygyermekes és gyermektelen férjes asszonyok aránya (%)
életkor szerint, megyénként*

Megye	Egy gyermeket szülő			Megye	Gyermektelen és egy gyermeket szülő		
	40—49	50—59	60—		40—49	50—59	60—
	éves férjes asszonyok aránya				éves férjes asszonyok aránya		
Somogy	13,35	10,62	8,46	Tolna	23,93	16,67	16,49
Tolna	13,10	7,98	7,40	Somogy	22,10	18,87	16,65
Baranya	12,56	8,89	10,94	Baranya	20,35	26,82	18,52
Bács	9,54	6,94	5,01	Békés	20,22	17,88	16,44
Zala	8,71	7,50	7,04	Pest	19,26	17,29	14,94
Békés	7,93	6,32	4,57	Jász-K.	17,40	13,57	14,81
Pest	7,82	6,05	4,79	Zala	17,30	15,43	16,75
Jász-K.	7,65	5,68	4,64	Bács	17,28	14,63	12,06
Veszprém	7,31	5,92	5,82	Csanád	17,16	14,09	13,88
Bihar	7,15	5,84	5,09	Fejér	16,70	15,29	15,19
Fejér	7,15	6,24	4,67	Bihar	16,47	15,35	13,68
Csanád	6,97	4,58	3,76	Komárom	16,08	14,49	13,96
Vas	6,89	5,92	5,58	Hajdú	15,39	16,64	16,02
Borsod	6,88	6,30	5,00	Borsod	15,18	14,24	13,25
Komárom	6,69	4,40	4,00	Veszprém	15,18	14,24	13,25
Heves	6,36	4,46	4,03	Csongrád	14,93	11,47	11,92
Nógrád	6,26	5,70	4,50	Vas	14,35	13,45	13,38
Zemplén	6,11	5,46	4,58	Heves	14,08	11,87	11,12
Csongrád	5,91	3,42	4,19	Szatmár	14,05	12,80	12,10
Sopron	5,78	4,97	4,49	Nógrád	13,65	12,85	11,60
Abaúj	5,72	5,22	5,37	Sopron	13,48	11,27	12,84
Szatmár	5,50	4,58	4,23	Zemplén	13,03	12,85	11,53
Hajdú	5,40	5,38	5,09	Abaúj	12,52	12,06	12,10
Szabolcs	4,25	3,81	3,43	Szabolcs	11,82	10,74	10,78
Együtt	7,8	6,2	5,5	Együtt	19,50	15,23	14,22

A falusi egyke, egy se területi vetületének jellemzői az előző táblázat adatai alapján így foglalhatók össze:

- Ugyanúgy két polusú, mint az átlagos megyei paritás. Somogy megyében például minden hetedik 40—49 éves asszony csak egy gyermeket szült, míg Szabolcs megyében csak minden huszadik asszony egykés.
- Az egyke arányának megyei sorrendje — ha generációk szerint némileg módosul is — közel azonos a megyék átlagos paritásának sorrendjével.
- Mennél fiatalabbak a generációk, annál nagyobb az egykés asszonyok hányada. (Ez alól csak néhány megye alkot kivételt: Baranya, Csongrád, Abaúj és Zemplén.) Azokban a megyékben, amelyekben a 60 éven felüli korosztályban is erőteljes volt az egykés, a fiatalabb nemzedékek között sokkal erőteljesebben növekszik az egykés asszonyok aránya, mint azokban a megyékben, ahol a legidősebb korosztályok

még alig egykeztek. Az idősebb generációk egykezésének szintje a folyamat felgyorsulását is szabályozta.

- d) A nulla és egy gyermeket szülő nők területi jellemzői közel azonosak az egykezőkkel kapcsolatban leírtakkal. Szomorú mutató, de az 1930. évi adatfelvétel szerint Tolna megyében minden negyedik asszony vagy gyermektelen, vagy csak egy gyermeket szült, igaz, hogy Szabolcs megyében ez az arány a fele akkora.

IRODALOMJEGYZÉK

- Acsádi Gy.—Klinger A.* (1965): Magyarország népesedése a két világháború között. Budapest, 1965.
- Anderson, B.* (1986): Regional and cultural factors in the decline of marital fertility in Western Europe. In: *Coale, A.—Watkins* (eds): The decline of fertility in Europe. Princeton, 1986.
- Arret, C.* (1973): Fertility estimates derived from information on children ever born using data from censuses. In: Population Conference. Liège, 1973.
- El-Badry, M.A.* (1961): Failure of enumerators to make entries of zero errors in recording childless cases in population censuses. Year of the American Statistical Association 1961. No. 296.
- Bogue, D.J.* (1971): Demographic techniques of fertility analysis. Chicago, 1971.
- Borbándi Gy.* (1983): A magyar népi mozgalom. Budapest, 1983.
- Brass, W.* (1964): Uses of census or survey data for the estimation of vital rates. Seminar of Vital Statistics. Addis Abeba, 1964. dec. 14—19.
- Buday D.* (1909): Az egyke Baranya vármegyében. Budapest, 1909.
- Coale, A.J.—Hiel, A.G.—Trussel, T.J.* (1975): A new method of estimating standard fertility measures from incomplete data. Population Index 1975. No. 2.
- Coale, A.J.* (1986): The decline of fertility in Europe since the eighteenth century as a chapter in human demographic history. In: *Coale, A.J.—Watkins, S.C.* (eds): The decline of fertility in Europe. Princeton, 1986.
- Coale, A.J.—Treadway, R.* (1986): A summary of the changing distribution of overall fertility, marital fertility and the proportion married in the provinces of Europe. In: *Coale, A.J.—Watkins, S.C.* (eds): The decline of fertility in Europe. Princeton, 1986.
- Csizmadia S.* (1896): A földművelő munkásság helyzete és feladata. Orosháza, 1896.
- Czetler J.* (1929): A földműves munkások aktuális kérdései. Budapest, 1929.
- Dányi D.* (1991): Demográfiai átmenet 1880—1960. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek No. 9.
- Demény P.* (1968): Early fertility decline in Austria-Hungary. A lesson in demographic transition. Daedalus, 1968. Vol. 17.
- Doros G.* (1978): Családvédelem. Budapest, 1978.
- Erdei F.* (1941): A magyar falu Budapest, 1941.
- Erdei F.* (1941): A magyar paraszttársadalom. Budapest, 1941.
- Erdei F.* (1976): A magyar társadalom a két világháború között. Valóság 1976. 4.5. sz.

- Estimating fertility from data on children ever born, by age of mother. 1983. USA. Bureau of the Census (int. Research document. No. 11).
- Heller A.* (1937): Cselédsors. A mezőgazdasági családok helyzete 1935-ben. Budapest, 1937. Indirect techniques for demographic estimation. U.N. New York, 1983. Population Studies No. 81.
- Kamarás F.* (1991): A magyarországi demográfiai átmenet sajátosságai, 1900—1920. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek No. 9.
- Kenéz B.* (1934): Népesedéspolitikai kérdések. Magyar Szemle 1934.
- Kerék M.* (1937): Az agrárproletáriátus jövője. Magyar Szemle 1937. No. 1.
- Kerék M.* (1933): Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. Magyar Gazdák Szemléje 1933. No. 12.
- Klinger A.* (1980): A megyék termékenységi arányai az utolsó 150 évben. Statisztikai Szemle 1980. No. 1.
- Kovács A.* (1923): Az egyke és a népszaporodás. Magyar Statisztikai Szemle 1923.
- Kovács I.* (1936): Egy elsűlyedt dunántúli falu. Magyar Szemle 1936. No. 1.
- Kovács I.* (1936): Az uradalmi cselédek és mezőgazdasági munkások foglalkozási, kereseti és megélhetési viszonyai az Alföldön. Válasz, 1935. No. 1.
- Milhoffer, S.* (1903): Az egyke rendszer Magyarországon. Budapest, 1903.
- Reizler Gy.* (1972): Magyar város és üzem szociográfia — a két világháború között. Szociológus 1972/4.
- Reizler Gy.* (szerk): Magyar gyári munkáság. Szociális helyzetkép. Budapest, 1940.
- Reizler Gy.* (1938): A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867—1974. Budapest, 1938.
- Sárközi Gy.* (1935): Polgár és paraszt. Magyarország 1935. ápr. 27.
- Szentiványi F.* (1916): Az egyke a Tisza-Maros szögében. Budapest, 1916.
- Thirring L.* (1936): Adalékok a házassági termékenység 1930. évi statisztikájához. M. Statisztikai Szemle 1936. 667—693. o.
- Thirring L.* (1941): Foglalkozási sajátosságok és házas termékenység. Tanulmányok az 1930. évi népszámlálás köréből. Budapest, 1941.
- Varga R.—Palyi S.* (1972): A népi írók bibliográfiája, 1920—1960. Budapest, 1972.
- Wrigley, E.A.—Schofield, R.S.* (1981): The population history of England. Cambridge, 1981.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIAI
FÜZETEI

1985.

1. A népmozgalmi statisztika fejlődése Magyarországon I.
(A hivatalos népmozgalmi statisztika fejlődése Magyarországon a statisztikai szolgálat megalakulásától a polgári anyakönyvezés elrendeléséig 1867—1894.)
2. Házasság, család, háztartás és munkaszervezet (Pilis-Buda környék, 1724—1779).
Az európai nagy pestisjárványok.
Az első magyarországi népszámlálás.

1987.

3. Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig.
Adalékok az ormánsági "egyke" történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstitúciós vizsgálata alapján.
A gyermek testmagasságának növekedési sémái Kelet-Közép-Európában a tizennyolcadik században.
Történelmi demográfiai kutatások Csehszlovákiában.

1988.

4. A családrekonstitúciós vizsgálat módszerei.

1989.

5. Fáy András népességtudományi és népességstatisztikai munkássága. (Születésének 200. évfordulója alkalmából.)
6. Magyarország kézművesmesterei 1828-ban.
XVI. századi török és magyar adójegyzékek összehasonlítása Esztergom és Komárom megyék adatai alapján.
7. Barsy Gyula biográfia.

1990.

8. Schneller Károly népességtudományi életműve.

1991.

9. Demográfiai átmenet Magyarországon.

1992.

10. A középkori Magyarország történeti demográfiája.

Orozva csinált kölkök.

(A házasságon kívüli születések története Magyarországon, 1880—1910.)

11. Az 1945-ös nemzetgyűlési képviselő-választási eredmények demográfiai összefüggései.

1993.

12. A magyar-szlovák nyelvhatár 1664-ben az érsekújvári ejalet területén.

Német bevándorlók II. József korában.

A migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában.

A hazai népesség és népesedésstatistika kezdetei.